

**ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛУЦЕНКО ЛЮДМИЛА ВАСИЛІВНА

УДК 342.92

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ
ДОХОДІВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

Подається на здобуття наукового ступеня **кандидата юридичних наук**

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Л.В. Луценко

Науковий керівник – **Дубинський Олег Юрійович**,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

АНОТАЦІЯ

Луценко Л.В. Адміністративно-правові засади діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2025.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян України. Зроблено висновок, що тіньову економіку доцільно розглядати як багатовимірну, транссекторну підсистему господарської діяльності, що виникає на перетині правових, інституційних і статистично-облікових лакун. У межах прийнятої в дослідженні операціоналізації «тіньова економіка» трактується як сукупність легальних за змістом або нелегальних видів діяльності, свідомо виведених за контур державного регулювання та/або статистичного обліку для ухилення від податкових, регуляторних чи кримінально-правових зобов'язань, унаслідок чого результати такої діяльності повністю чи частково не відображаються в офіційній статистиці.

Доведено, що структурно феномен «тіньової економіки» охоплює три взаємопов'язані підсфери: неформальну діяльність без належної реєстрації та обліку; приховану легальну діяльність, що свідомо занижується або не декларується; підпільну (кримінальну) діяльність, прямо заборонену правом. Їхня взаємна проникність проявляється у комбінованих практиках, зокрема, у поєднанні неоформленої зайнятості з фіктивним документообігом і відмиванням доходів. Визначено, що в умовах цифровізації до базової тріади тіньової економіки додається мережевий пласт платформної та криптоопосередкованої активності, що ускладнює персоніфікацію учасників, трасування транзакцій і визначення оподатковуваної бази.

Зроблено висновок, що ключовими умовами досягнення ефективності здійснення політики детінізації доходів громадян є збалансування публічного та приватного інтересів, передбачуваність регуляторних змін, технологічна нейтральність інструментів і сумісність із міжнародними стандартами фінансової прозорості та обміну інформацією, а також урахування ризиків надмірної фіскалізації, алгоритмічної упередженості й витоків даних, що потребує вбудованих запобіжників: DPIA, лог-аудиту, незалежних правових та IT-аудитів, «сонячних» застережень для пілотів і дієвих процедур оскарження.

Здійснено класифікацію нормативно-правових актів у сфері детінізації доходів громадян за: юридичною силою; предметом (галузевою належністю) (податкові та соціально-страхові; фінмоніторинг; банківсько-валютні та платіжні; трудові (легалізація зайнятості, оплати праці); митні; адміністративно-процедурні; захист персональних даних і кібербезпека; антикорупційні; е-урядування, електронні довірчі послуги); за функціональним призначенням (превентивні (ідентифікація, облік, КУС, прозорість бенефіціарів); стимулювальні (податкові режими/кредити, «податкові знижки», амністії/добровільне розкриття, cashback за безготівкові платежі); контрольно-наглядові (ризик-орієнтовані перевірки, е-аудит, перехресні звірки); процесуальні (процедури оскарження, строки, докази); репресивні (відповідальність: фінансова, адмін., кримінальна; конфіскація/спецконфіскація); колом адресатів (фізичні особи/ФОПи (декларування, сплата, соцстрах), податкові агенти (роботодавці, маркетплейси/платформи, банки/платіжні установи), органи публічної влади (розмежування мандатів, координація, обмін даними); ступенем узагальненості (рамкові (принципи, дефініції, цілі, KPI); спеціальні (для окремих сфер/ризиків: готівка, ПДФО/ЄСВ, криптооперації, гіг-платформи); методично-інструктивні (порядки, стандарти даних, API, формати звітності); часовим режимом дії (постійні; строкові; надзвичайні (воєнний/кризовий період)); способом правового впливу (імперативні (обов'язки/заборони, пороги, ліміти);

диспозитивно-стимулювальні (опції, спрощення, «default-налаштування» сервісів); рекомендаційні (керівні принципи, гайдлайни наглядових органів); технічні стандарти (безпека, інтеоперабельність, логування); стадіями комплаєнс-циклу (ідентифікація/реєстрація; декларування; сплата; контроль; оскарження; примусове виконання; програми добровільного розкриття).

Запропоновано авторську класифікацію суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян, які розподілено на:

а) стратегічно-нормативні суб'єкти, які забезпечують формування державної політики, стратегій, нормативно-правового забезпечення та орієнтовані на регуляторне середовище й загальну макрополітику (Верховна Рада України (законодавчі ініціативи, контроль); Кабінет Міністрів України (затвердження стратегій); Міністерство фінансів України (формує податкову, бюджетну та фінансову політику); Міністерство економіки України (економічне прогнозування, регуляція ринків); Національний банк України (макрофінансова стабільність, грошово-кредитна політика) тощо);

б) оперативно-контролюючі суб'єкти, які забезпечують здійснення безпосереднього фінансового, податкового, митного та бюджетного контролю (Державна податкова служба (контроль за сплатою податків), Державна митна служба (митний контроль, боротьба з контрабандою), Державна аудиторська служба (контроль за використанням публічних коштів), Рахункова палата (парламентський аудит), Державна служба фінансового моніторингу (аналіз фінансових потоків, запобігання відмиванню коштів);

в) правоохоронно-розслідувальні суб'єкти, які здійснюють виявлення, розслідування та кримінальне переслідування економічних правопорушень (Бюро економічної безпеки України (розслідування економічних правопорушень), Національне антикорупційне бюро України (викриття корупційних схем), Служба безпеки України (контррозвідка, боротьба з фінансуванням тероризму), Національна поліція України (економічні злочини),

Офіс Генерального прокурора, Спеціалізована антикорупційна прокуратура тощо;

г) інформаційно-аналітичні та цифрові суб'єкти, до функцій яких відноситься аналітична обробка даних, оцінка ризиків, розробка ІТ-рішень для виявлення схем тінізації (Держфінмоніторинг (фінансова розвідка), Мінцифри (цифрова трансформація публічного сектору), ДПС та Держмитслужба (у частині електронного адміністрування), Центри аналізу даних при ЦОВВ (наприклад, risk-аналіз ПДВ, е-ТТН), Електронні платформи (е-кабінет, прозоро, е-звітність) тощо);

г) оординаційно-міжнародні суб'єкти – координація між органами, участь у міжнародних ініціативах, імплементація міжнародних стандартів (Мінфін (національний координатор BEPS, FATCA, CRS), МЗС (міжнародна співпраця), представники України у FATF, MONEYVAL, OECD, представництва МВФ, Світового банку, ЄС в Україні, які забезпечують узгодження національної політики із глобальними антикризовими стандартами).

Обґрунтовано, що інституції громадського, бізнесового та наукового секторів – це експертна, моніторингова, освітня та консультативна діяльність (громадські організації (Transparency International, CASE Україна), бізнес-асоціації (Європейська бізнес асоціація, СУП, АСС), наукові установи (НАН України, профільні університети), центри політичного аналізу та аналітичні лабораторії (Think-tanks). Такі суб'єкти не мають владних повноважень, однак формують середовище підзвітності та просувають кращі практики.

Зроблено висновок, що саме такий підхід має бути визнано оптимальним, оскільки він поєднує функціональні, організаційні та міжсекторальні ознаки; враховує цифровізацію, міжнародну інтеграцію та громадський вплив; може бути застосована в аналітичних, освітніх та прикладних дослідженнях; відображає динаміку розвитку сфери публічного управління.

6. Для оптимізації співпраці між ОБВ, ОМС та інститутами громадянського суспільства запропоновано впровадити низку системних

заходів: 1) інституціоналізацію партнерства (створення міжсекторальних робочих груп, укладення меморандумів про співпрацю між владними структурами та ІГС щодо спільної протидії тіньовим схемам); 2) цифрову інтеграцію (забезпечення ОМС повноцінним доступом до державних реєстрів і баз даних (податкових, трудових, ліцензійних) для виявлення неформальної зайнятості, ухилення від податків та подвійного обліку); підтримка громадської аналітики (впровадження грантових програм для підтримки експертних НУО, що здійснюють дослідження у сфері тіньової економіки); 3) підвищення кваліфікації (реалізація освітніх програм для посадових осіб ОМС, представників ІГС та активістів щодо методів аналізу та моніторингу тіньових процесів, прозорості, електронного врядування); 4) підтримку публічної експертизи (стимулювання незалежних досліджень локальних економічних практик, особливо у громадах, що зазнали впливу війни або знаходяться у прикордонних/прифронтових регіонах).

Підкреслено, що інститути громадянського суспільства відіграють стратегічну роль у реалізації політики детінізації, зокрема через посилення контролю, аналітики, участі у формуванні політики та просвітницькій роботі. Зроблено висновок, що задля того щоб їхня діяльність мала реальний вплив, необхідною є системна підтримка з боку держави та місцевої влади, спрощення доступу до інформації, інституціоналізація діалогу і розширення інструментів впливу громадськості на процеси прийняття рішень. Такий підхід забезпечить не лише зменшення обсягів тіньової економіки, а й формування ефективної, підзвітної та справедливої системи публічного управління.

Обґрунтовано, що зарубіжний досвід демонструє, що ефективна адміністративно-правова система детінізації доходів громадян базується на таких ключових засадах: 1) цифровізація процесів шляхом автоматизації перевірок, електронна звітність, інтеграція даних з різних джерел; 2) міжінституційна координація, а саме взаємодія податкових, соціальних, правоохоронних органів; 3) відкритість та публічність, тобто доступ

громадськості до інформації про доходи, бюджети, перевірки; 4) податкове стимулювання для малого та середнього бізнесу; 5) довіра до влади, як ключовий елемент добровільної легалізації доходів; 6) інституційна підтримка громадських ініціатив, зокрема залучення неурядових організацій та громадських експертів до аналітики, виявлення тіньових схем і моніторингу.

Зроблено висновок, що хоча Україна вже почала шлях адаптації цих практик через розвиток цифрових адміністративних сервісів, прозорих механізмів взаємодії з громадськістю та посилення ролі місцевих органів у детінізації, водночас, нашій державі все ще бракує комплексної системної координації між різними відомствами; на рівні законодавства і практики недостатньо розвинуті механізми стимулювання добровільної легалізації бізнесу, зокрема через податкові пільги, спрощення процедур реєстрації та адміністрування, а також підтримку малого і середнього підприємництва; варто посилити інституційну спроможність місцевих органів влади, підвищити кваліфікацію кадрів у сфері аналітики та моніторингу економічних процесів, а також залучити громадські організації до контролю і аудиту публічних сервісів; бракує масштабної інформаційної кампанії, що б роз'яснювала громадянам і бізнесу переваги офіційної діяльності та відповідальність за тіньові практики, адже зміна культури та свідомості, що є основою довготривалого успіху в детінізації економіки.

Обґрунтовано, що основними шляхами підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні доцільно визначити: 1) інституційну координацію та співпрацю; 2) цифровізацію та автоматизацію процесів; 3) законодавче удосконалення та податкові стимули шляхом спрощення процедур легалізації бізнесу та введення податкових пільг для малого і середнього бізнесу; 4) підвищення кваліфікації персоналу; 5) залучення громадянського суспільства та громадськості, підтримка ініціатив громадських організацій щодо моніторингу діяльності органів влади, впровадження механізмів зворотного зв'язку та публічної

експертизи для підвищення прозорості; 6) інформаційно-просвітницькі кампанії, тобто проведення системних роз'яснювальних кампаній щодо шкоди тіньової економіки та переваг офіційної зайнятості для громадян і бізнесу, популяризація позитивних прикладів легалізації та відповідальності; 7) розвиток системи моніторингу та оцінки результатів шляхом впровадження показників ефективності діяльності органів влади у сфері детінізації. Зроблено висновок, що поєднання наведених заходів допоможе системно і послідовно зменшувати обсяги тіньової економіки та підвищувати довіру громадян до органів публічної влади в Україні.

Для досягнення оптимальних результатів у детінізації економіки запропоновано прийняти додаткові законодавчі ініціативи, удосконалити існуючі механізми та забезпечити ефективну взаємодію між різними органами влади, а саме: 1) прийняття єдиного закону «Про детінізацію національної економіки», який чітко визначатиме тіньову економічну діяльність та передбачатиме відповідальність за її порушення; 2) удосконалення методології оцінки тіньової економіки, внесення змін у методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні з огляду на її недосконалість; 3) розширення співпраці між різними органами влади, створення інтегрованих платформ для обміну інформацією та координації дій; 4) підвищення прозорості та підзвітності органів влади, зокрема через впровадження електронних систем моніторингу та звітності; 5) проведення регулярних навчальних програм для державних службовців, спрямованих на підвищення їх кваліфікації у сфері детінізації доходів.

Ключові слова: *громадськість, детінізація, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, тіньова економіка.*

ANNOTATION

Lutsenko L.V. Administrative and legal principles of the activities of public authorities in the field of de-shadowing of citizens' incomes in Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of legal sciences in the specialty 12.00.07 – administrative law and process; financial law; information law. – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2025.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the administrative and legal principles of the activities of public authorities in the field of de-shadowing of incomes of citizens of Ukraine. It is concluded that the shadow economy should be considered as a multidimensional, cross-sectoral subsystem of economic activity that arises at the intersection of legal, institutional and statistical and accounting gaps. Within the operationalization adopted in the study, the “shadow economy” is interpreted as a set of legal or illegal activities that are deliberately excluded from the scope of state regulation and/or statistical accounting in order to evade tax, regulatory or criminal law obligations, as a result of which the results of such activities are not fully or partially reflected in official statistics. It has been proven that structurally the phenomenon of the “shadow economy” encompasses three interrelated sub-areas: informal activities without proper registration and accounting; hidden legal activities that are deliberately underestimated or not declared; underground (criminal) activities that are directly prohibited by law. Their mutual permeability is manifested in combined practices, in particular, in the combination of unregistered employment with fictitious document circulation and money laundering. It was determined that in the conditions of digitalization, a network layer of platform and crypto-mediated activity is added to the basic triad of the shadow economy, which complicates the personification of participants, transaction tracing and determination of the taxable base.

It was concluded that the key conditions for achieving the effectiveness of the policy of de-shadowing citizens' income are the balancing of public and private interests, the predictability of regulatory changes, technological neutrality of instruments and compatibility with international standards of financial transparency and information exchange, as well as taking into account the risks of excessive fiscalization, algorithmic bias and data leaks, which requires built-in safeguards: DPIA, log audit, independent legal and IT audits, "sunny" warnings for pilots and effective appeal procedures.

A classification of regulatory and legal acts in the field of de-shadowing citizens' income was carried out by: legal force; subject (industry affiliation) (tax and social insurance; financial monitoring; banking, currency and payment; labor (legalization of employment, remuneration); customs; administrative and procedural; personal data protection and cybersecurity; anti-corruption; e-governance, electronic trust services); by functional purpose (preventive (identification, accounting, KYC, transparency of beneficiaries); incentive (tax regimes/credits, "tax rebates", amnesties/voluntary disclosure, cashback for non-cash payments); control and supervision (risk-based checks, e-audit, cross-checks); procedural (appeal procedures, deadlines, evidence); repressive (liability: financial, administrative, criminal; confiscation/special confiscation); range of recipients (individuals/individual entrepreneurs (declaration, payment, social insurance), tax agents (employers, marketplaces/platforms, banks/payment institutions), public authorities (delineation of mandates, coordination, data exchange); degree of generalization (framework (principles, definitions, goals, KPIs); special (for individual areas/risks: cash, personal income tax/EUI, crypto transactions, gig platforms); methodical and instructive (procedures, data standards, API, reporting formats); time regime (permanent; fixed-term; extraordinary (war/crisis period))); method of legal influence (imperative (obligations/prohibitions, thresholds, limits); dispositive-stimulating (options, simplifications, "default settings" of services); recommendatory (guiding principles, guidelines of supervisory bodies); technical standards (security, interoperability,

logging); stages of the compliance cycle (identification/registration; declaration; payment; control; appeal; enforcement; voluntary disclosure programs).

The author's classification of the subject composition in the field of de-shadowing of citizens' incomes is proposed, which is divided into:

a) strategic and normative subjects that ensure the formation of state policy, strategies, regulatory and legal support and focused on the regulatory environment and general macro-policy (Verkhovna Rada of Ukraine (legislative initiatives, control); Cabinet of Ministers of Ukraine (approval of strategies); Ministry of Finance of Ukraine (forms tax, budget and financial policy); Ministry of Economy of Ukraine (economic forecasting, market regulation); National Bank of Ukraine (macrofinancial stability, monetary policy) etc.); b) operational-controlling entities that provide.

Key words: *de-shadowing, executive authorities, local governments, public, shadow economy.*

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Луценко Л.В. Принципи діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 1(69). Р. 283–289. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.1.41>.
2. Луценко Л.В. Детінізація доходів громадян як напрям державної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 494–497. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/110>.
3. Луценко Л.В. Взаємодія органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю у процесі детінізації. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 418–424. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.61>.

4. Луценко Л.В. Характеристика суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 249–256. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.32>.
5. Луценко Л.В. Явище тіньової економіки в Україні: історико-правовий дискурс. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 388–394. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.52>.
6. Луценко Л.В. До питання підвищення ефективності впровадження політики детінізації доходів громадян. *Права людини та публічне врядування : матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 464–467. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-122>.*
7. Луценко Л.В. Шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні. *Proceedings of the international scientific conference “Modern Achievements in Legal Science and Practice”*, Riga, the Republic of Latvia, March 19–20, 2025. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2025. P. 200–202. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-558-7-52>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ.....	24
1.1 Поняття, сутність і структура тіньової економіки в Україні.....	24
1.2 Детінізація доходів громадян як напрям державної політики.....	36
1.3 Нормативні засади регулювання діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян.....	50
1.4 Принципи діяльності та функції органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян.....	65
Висновки до розділу 1.....	94
РОЗДІЛ 2 СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ДЕТИНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ.....	100
2.1 Характеристика суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян.....	100
2.2 Взаємодія органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю у процесі детінізації.....	118
Висновки до розділу 2.....	137

РОЗДІЛ 3 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ	
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕТИНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ	
ГРОМАДЯН.....	146
3.1 Зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детинізації доходів громадян.....	146
3.2 Шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детинізації доходів громадян в Україні.....	155
Висновки до розділу 3.....	167
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	209

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ОМС – орган місцевого самоврядування

ІГС – інститут громадянського суспільства

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

БЕБ – Бюро економічної безпеки України

КМУ – Кабінет Міністрів України

Мінцифра – Міністерство цифрової трансформації України

ФАТФ – Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей

НБУ – Національний Банк України

МВФ – Міжнародний валютний фонд

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ЄС – Європейський Союз

ВСТУП

Актуальність теми. Детінізація доходів громадян є однією з ключових передумов фінансової стійкості, соціальної справедливості та безпеки держави. Для України це питання набуло особливої гостроти в умовах воєнного стану, потреб повоєнного відновлення та руху до членства в ЄС. Значні обсяги тіньових операцій підривають дохідну частину бюджетів усіх рівнів, спотворюють конкуренцію, посилюють нерівність і знижують довіру до інститутів влади. Тому оптимальне поєднання стимулюючих і примусових адміністративно-правових інструментів держави у сфері прозорості доходів населення є не лише економічним, а і суспільно-політичним імперативом.

Водночас чинна система публічного управління у цій сфері залишається фрагментованою: повноваження та процедури різних органів (податкових, митних, фінансового моніторингу, правоохоронних, органів місцевого самоврядування) нерідко дублюються або суперечать одне одному. Цифровізація (електронні сервіси, ризик-орієнтований контроль, обмін даними) відкриває нові можливості для виявлення незадекларованих доходів, але одночасно породжує правові виклики щодо захисту персональних даних, пропорційності втручання у приватність та належних процесуальних гарантій для громадян.

Євроінтеграційний курс України вимагає зближення з acquis ЄС у частині оподаткування, фінансового контролю та протидії відмиванню коштів, а також імплементації міжнародних стандартів прозорості та обміну податковою інформацією, що ставить перед правовою наукою і практикою завдання виробити узгоджену модель адміністративно-правового регулювання, яка забезпечить ефективну координацію органів публічної влади, чіткий розподіл компетенцій, сучасні процедури контролю й відповідальності та водночас – баланс між публічним інтересом і правами людини.

Наукове опрацювання адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян дозволить: систематизувати інструменти впливу (превентивні, стимулюючі, контролюючі, санкційні); запропонувати модель міжвідомчої взаємодії та обміну даними; визначити критерії результативності й підзвітності; виробити рекомендації щодо усунення нормативних прогалин і колізій; сформувати процесуальні гарантії для сумлінних платників. Отже, тема є науково й практично значущою, відповідає стратегічним цілям держави та запитам суспільства на справедливе оподаткування, прозорість і правову визначеність.

Проблема детінізації доходів громадян лежить на перетині адміністративного, фінансового й податкового права, публічного управління, фінансового моніторингу та цифрового врядування. Її елементи опрацьовані у працях багатьох дослідників, однак інтегрована адміністративно-правова модель усе ще формується. Теорію публічної адміністрації, адміністративно-правового примусу, нагляду (контролю) та адміністративних процедур розвивали у своїх працях такі вчені, як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Ю.О. Легеза та ін. Їхні підходи формують методологічну базу для організації діяльності органів влади у протидії тінізації доходів. Питання принципів оподаткування, адміністрування податків, процедур контролю й відповідальності висвітлено у працях таких учених, як: Л.К. Воронова, Д.О. Гетманцев, О.О. Дмитрик, М.П. Кучерявенко, В.М. Опришко, О.П. Орлюк, П.С. Пацурківський, А.М. Соколовська, В.В. Тильчик, О.В. Тильчик та ін.

У цих дослідженнях обґрунтовано інструменти стимулювання добровільного декларування та моделі податкового контролю. Попри значний доробок окремих напрямів, не досить системно опрацьовано саме адміністративно-правові засади міжвідомчої координації, уніфіковані адміністративні процедури (від виявлення до оскарження рішень у цифровому середовищі), ролі органів місцевого самоврядування, а також процесуальні

гарантії для громадян при ризик-орієнтованому контролі. Дисертація покликана синтезувати здобутки названих шкіл і запропонувати цілісну модель діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію підготовлено відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 р., затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07 вересня 2011 р. № 942; Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 р.» від 30 вересня 2019 р. № 722; постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 р.» від 03 березня 2021 р. № 179 та «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр.» від 05 серпня 2020 р. № 695. Дослідження здійснювалося в межах комплексної науково-дослідної роботи Запорізького національного університету. Внесок здобувача полягає у виявленні сутності адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні.

Мета та задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає у поглибленні знань, підходів для розуміння сутності адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні на основі комплексного аналізу наявних наукових і нормативних джерел.

Для досягнення зазначеної мети в дисертаційній роботі необхідно вирішити такі *задачі*:

- встановити поняття, сутність і структуру тіньової економіки в Україні;
- охарактеризувати детінізацію доходів громадян як напрям державної політики;

- визначити нормативні засади регулювання діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян;
- описати принципи діяльності та функції органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян;
- охарактеризувати суб'єктний склад адміністративно-правових відносин у сфері здійснення політики детінізації доходів громадян в Україні;
- описати особливості взаємодії органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю у процесі детінізації доходів громадян в Україні;
- вивчити зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян;
- обґрунтувати шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні правовідносини, пов'язані із реалізацією адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні.

Предметом дослідження є адміністративно-правові засади діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні.

Методи дослідження. Дослідження спрямоване на поглиблення теоретичних знань і вироблення практичних підходів до розуміння адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян. Методологічну основу становлять філософія права, теорія держави і права, доктрина публічного адміністрування, а також міждисциплінарні підходи (економіко-правові, управлінські, дані та статистика). Застосовано діалектичний метод наукового пізнання для обґрунтування авторського бачення категорій «тіньова економіка», «детінізація доходів громадян», «адміністративно-правовий вплив», «правовідносини у зв'язку з тіннізацією доходів», виявлення їх суперечностей та динаміки розвитку (підрозділи 1.1, 1.2). Використано аксіологічний та герменевтичний підходи для

інтерпретації принципів верховенства права, пропорційності, належного врядування у цій сфері (підрозділи 1.2, 1.4). Аналіз і синтез, індукція/дедукція, абстрагування – для формування системи адміністративно-правових заходів, їх класифікації та узгодження з цілями державної політики (підрозділи 2.1, 2.2). Системно-структурний і функціональний підходи – для моделювання місця та ролі органів публічної влади, їх функцій і компетенцій у механізмі детінізації (підрозділи 1.4, 2.1). Моделювання та прогнозування – для побудови сценаріїв посилення ефективності детінізації, оцінки ризиків та очікуваних результатів (підрозділ 3.2). Порівняльно-правовий – для характеристики зарубіжних моделей організації контролю, ризик-орієнтованих процедур та гарантій прав людини (підрозділ 3.1).

Нормативну основу роботи становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, інші підзаконні нормативно-правові акти з питань встановлення адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні. Обґрунтування авторських висновків щодо встановлення напрямів забезпечення ефективності адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні здійснено із застосуванням практики законодавчого врегулювання такої інституції у таких зарубіжних державах, як: країни-учасниці ЄС, Федеративна Республіка Німеччина, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки тощо.

Теоретичне підґрунтя дослідження становили положення науки теорії права, адміністративного права, фінансового права, податкового права, а також окремі положення економічної науки.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані та соціологічні опитування щодо стану правового регулювання адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у національній юриспруденції комплексних наукових

досліджень, присвячених здійсненню характеристики адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, рекомендацій і висновків, зокрема:

вперше:

- узагальнено та типологізовано суб'єктів детінізації за п'ятьма функціональними кластерами (такими як стратегічно-нормативний, оперативно-контролюючий, правоохоронно-розслідувальний, інформаційно-аналітичний та координаційно-міжнародний), що дозволяє цілісно охарактеризувати архітектуру інституційного середовища;

- обґрунтовано доцільність функціонування інституційно узгодженої, людиноцентричної й правозахисної моделі діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян, що має інтегрувати підходи *responsive regulation* і *risk-based supervision*, операціоналізувати триєдиний зв'язок «стимули – правозастосування – дані», що конкретизує умови інституційної сумісності (інтероперабельність реєстрів, уніфікація доказових стандартів, DPIA та лог-аудит доступів), та здатно визначити статус громадян як співрегуляторів і запровадити репрезентативну систему індикаторів результативності, яка поєднує поведінкові та фінансові ефекти;

удосконалено:

- концепцію інституціоналізації міжсекторального партнерства, яка передбачає створення постійно діючих робочих груп та укладення меморандумів про співпрацю між органами публічної влади та ІГС з метою виявлення та протидії тіньовим економічним практикам на локальному рівні;

- пропозиції удосконалення діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні шляхом розробки і прийняття єдиного Закону «Про детінізацію національної економіки», вдосконалення методології оцінки рівня тіньової економіки, створення інтегрованих інформаційних платформ для координації міжвідомчої взаємодії, впровадження електронних

систем моніторингу і звітності для підвищення прозорості та підзвітності органів влади, а також організації регулярних навчальних програм для підвищення кваліфікації державних службовців, що разом створює цілісний інструментарій для підвищення ефективності державної політики детінізації економіки в Україні;

– розуміння змісту політики детінізації доходів громадян, що має спиратися на дотримання таких принципів регулювання, як верховенство права, пропорційність, процесуальні гарантії, risk-based supervision, responsive regulation, що має відображатися у вигляді дизайн-вимог до рішень: DPIA, лог-аудит, мінімізація даних, прозорість алгоритмів податкового контролю та нагляду;

набули подальшого розвитку:

– підходи до регіональної специфіки стимулювання публічної експертизи, зокрема потреби в аналітичному супроводі економічних процесів у прифронтових, постраждалих від війни або прикордонних громадах як ключових осередках ризику тінізації;

– систематизація суб'єктного складу тіньової економічної діяльності й запропоновано придатні для правозастосування критерії ідентифікації (правовий статус предмета, правомірність методу, відповідність обліку/звітності, рівень організованості);

– класифікація нормативно-правових актів у сфері детінізації доходів громадян за: юридичною силою; предметом (галузевою належністю); функціональним призначенням; колом адресатів; ступенем узагальненості; часовим режимом дії; способом правового впливу; стадіями комплаєнс-циклу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані в таких напрямках:

- *науково-дослідній діяльності* – висновки та пропозиції щодо встановлення адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні;
- *правотворчій діяльності* – у процесі підготовки пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України щодо забезпечення ефективності адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні;
- *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення адміністративно-правових засад детінізації доходів громадян в Україні;
- *навчальному процесі* – під час викладання студентам закладів вищої освіти дисциплін «Адміністративне право», «Фінансове право» у процесі підготовки підрозділів підручників і навчальних посібників із відповідного навчального курсу, а також статей та наукових повідомлень.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднені на 2 науково-практичних конференціях, а саме «Права людини та публічне врядування» (м. Чернівці, 2025 р.); «Modern Achievements in Legal Science and Practice» (м. Рига, Латвійська Республіка, 2025 р.).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення в 5 наукових статтях, з них 4 опубліковані у виданнях, що визнані як фахові з юридичних наук, та 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 2 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок, у тому числі основного тексту – 166 сторінок. Список використаних джерел налічує 249 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

1.1 Поняття, сутність і структура тіньової економіки в Україні

Тіньова економіка та корупція залишаються системними бар'єрами розвитку України, безпосередньо підриваючи дохідну базу бюджету, конкурентність бізнес-середовища та довіру до державних інституцій. В умовах війни й хронічного дефіциту публічних фінансів кожна неврахована операція та корупційна рента означають недофінансовану оборону, відновлення й соціальні видатки. Євроінтеграційний курс вимагає від України прозорих податкових практик, сумісних із стандартами ОЕСР/ЄС, тому зменшення тінізації є не лише внутрішньою потребою, а й зовнішнім зобов'язанням. Швидка цифровізація економіки (е-комерс, платформи, безготівкові розрахунки) створює як нові можливості для детінізації через простежуваність даних, так і нові ризики ухилення, що потребують сучасних інструментів контролю, і відтак пошуку шляхів вирішення завдання із детінізації доходів громадян України.

У науковому дискурсі відсутня усталена дефініція поняття «тіньова економіка», що зумовлено його міждисциплінарною природою та різними критеріями охоплення діяльності. У літературі виокремлюють щонайменше чотири концептуальні підходи: 1) правовий, який ототожнює тіньову економіку з протиправною діяльністю [164, с. 117]; 2) фіскальний, що акцентує на легальних за суттю операціях, свідомо прихованих від оподаткування та звітності [81, с. 34-40]; 3) інституційний, який фокусується на господарюванні поза формальними правилами (неформальний сектор, самозайняті без реєстрації) [154, с. 127]; 4) статистичний (за логікою Системи національних

рахунків/NOE, що включає всі виробничі операції, не відображені офіційною статистикою з причин нелегальності, приховування чи неформальності) [116].

Різносторонність цих підходів породжує суттєві розбіжності в оцінках масштабів тіньового сектору, тому для коректного аналізу необхідні чітка операціоналізація та фіксація меж вимірювання. Доцільно розрізняти такі компоненти: (а) нелегальна діяльність (кримінальне виробництво та обіг); (б) прихована легальна діяльність (ухилення від оподаткування, «зарплати в конвертах», фіктивне документообіг); (с) неформальний сектор (економічна активність без державної реєстрації); (d) корупційні ренти та тіньові платежі як механізм перерозподілу доходів і спотворення ринкових стимулів.

У науковому дискурсі не сформовано єдиного підходу до дефініювання «тіньової економіки», і проблема полягає не лише у змістовому трактуванні, а й у самій термінології: у вжитку перебуває понад три десятки найменувань цього явища. За спостереженням Дж. Томаса, який посиляється на анотовану бібліографію МОП 1987 року щодо «таємної» зайнятості, у науковій літературі фіксуються щонайменше такі позначення нерегулярного сектора: «чорна» (black), «таємна» (clandestine), «прихована» (hidden), «неформальна» (informal), «невидима» (invisible), «нерегульована» (irregular), «неофіційна/позаофіційна» (non-official / unofficial), «паралельна» (parallel), «друга» (second), «тіньова» (shadow), «секретна» (subterranean), «підпільна» (underground), «неповідомлена» (unobserved), «неzareєстрована» (unrecorded) економіка. Така термінологічна поліваріантність відображає багатовимірність феномену (правову, інституційну, фіскальну, статистичну його проєкції) і водночас ускладнює порівнюваність емпіричних оцінок та розроблення уніфікованих методик вимірювання [238]. За висновками Дж. Томаса, термінологічні уподобання щодо позначення «тіньової економіки» істотно варіюють між науковими спільнотами. В англomовному дискурсі (включно з Індією) превалюють поняття «чорна економіка» та «прихована економіка»; північноамериканські дослідження частіше оперують категоріями «підпільна», «прихована» і «тіньова» економіка. У країнах

континентальної Європи також поширене поняття «чорна економіка», водночас спостерігаються національні нюанси: у Франції домінує термін «секретна», у Німеччині – «тіньова», в Італії – «прихована» економіка. Така диференціація відображає мовно-культурні та інституційні контексти й ускладнює міжкраїнову порівнюваність результатів емпіричних оцінок [238; 95, с. 45].

У методологічній традиції Євростату робоча група пропонує вживати узагальнювальний термін «невидима частина економіки» (non-observed economy) для охоплення всіх видів економічної активності, що з тих чи інших причин випадають із поля зору офіційної статистики. Цей підхід підтримує й Європейська система рахунків, трактуючи «невидимість» як результат як інституційних, так і обліково-організаційних прогалин. Проблема, однак, полягає не лише в термінології: зміст категорії варіює між дослідниками – від розмежування підпільної, неформальної, незаконної діяльності та виробництва для власного споживання до різних способів їхнього вимірювання (вибіркові обстеження, адміністративні дані, коригування на недооблік тощо) і відповідних механізмів державної протидії. Така різноспрямованість інтерпретацій ускладнює міжкраїнову порівнюваність оцінок і вимагає прозорого викладення прийнятих допущень та методів під час побудови рахунків [186].

У науковій традиції дослідження тіньової економіки спираються як на напрацювання зарубіжних, так і українських учених. Серед перших вирізняються Ф. Шнайдер, П. Гутманн, Е. де Сото, Е. Фейг та інші, які запропонували концептуальні підходи до пояснення причин «виходу в тінь», розробили методології оцінювання масштабів і структури тіньової діяльності та окреслили інструменти детінізації. У вітчизняній науці проблематику висвітлюють, зокрема, В. Базилевич, З. Варналій, О. Засанська, Н. Краус, В. Мандибура, С. Огреба, Т. Тищук, М. Флейчук, О. Халковський, Ю. Харазішвілі та ін., зосереджуючись на інституційних детермінантах, кількісних вимірах, галузево-регіональних особливостях і напрямках державної політики протидії. Водночас поза вузькофаховими колами дискусія часто ускладнюється

термінологічною розпорошеністю та методологічними розбіжностями: не завжди коректно розрізняються причини й наслідки тінізації, ототожнюються корупція та тіньова економіка, що призводить до помилок у діагностиці та дизайні політик, що актуалізує потребу у стандартизації поняттєвого апарату, чіткій операціоналізації категорій і прозорій валідації методів вимірювання для забезпечення порівнюваності результатів та підвищення ефективності заходів детінізації. Існуючі підходи зумовлюють необхідність всебічного міждисциплінарного аналізу тіньової економіки та її обговорення в межах наукової конференції для перевірки об'єктивності, системності й комплексності її розвитку. Розглядаючи системність як онтологічну властивість реальних об'єктів, тіньову економіку доцільно трактувати як складне соціально-економічне утворення з емерджентними характеристиками ринкового господарства. У сучасних умовах вона демонструє такі системні властивості: структурність (наявність відносно стійких зв'язків і відносин усередині тіньового сектора, що забезпечують його цілісність і відтворення); універсальність присутності (притаманність усім типам економічних систем незалежно від рівня розвитку інститутів); невизначеність масштабів (принципові труднощі кількісного відмежування від офіційної економіки та, відповідно, вимірювання обсягів); мережевість (формування гнучких, децентралізованих мереж взаємодій, що полегшує просторово-часове поширення тіньових практик); спільність мотивацій із легальним сектором (орієнтація на максимізацію прибутку, водночас із переважанням аморальних та/або протиправних способів його досягнення як відмінної ознаки тіньового сегмента); подвійність ефектів (поєднання конструктивних (адаптивних) і деструктивних (деформуючих) впливів на інститути, конкуренцію та фіскальну базу) [170;197;22; 31; 33; 59]. Такий системний ракурс створює підґрунтя для вироблення узгодженої термінології, операціоналізації показників і розроблення цілісних механізмів державної протидії тінізації.

З позицій синергетичного підходу тіньова економіка розглядається як нелінійна, відкрита та далека від рівноваги система, що самовідтворюється завдяки петлям позитивного зворотного зв'язку (економія на податках/регулюванні → зростання ресурсної бази → інституційна мімікрія та нормалізація практик → подальша дифузія). У такій системі формуються «атрактори» тінізації – стійкі режими координації акторів, підтримані мережевими ефектами, асиметрією інформації та високими транзакційними витратами легального сектору; зміни параметрів середовища (пороги контролю, очікувана ціна порушення) можуть спричинити біфуркації та переорієнтацію траєкторій. Застосування методів аналізу й синтезу дозволяє обґрунтувати необхідність регламентації та практичної мінімізації тіньових практик через: розрив ключових петель підсилення (зменшення інформаційної асиметрії, графову декомпозицію тіньових мереж), зсув «атракторів» у бік легального комплаєнсу (спрощення процедур і зниження витрат легального вибору), підвищення очікуваної вартості порушення (невідворотність, ризик-орієнтований контроль), а також комплаєнс-by-design у цифрових інфраструктурах (е-інвойсинг, ПРРО, СЕА ПДВ/СМКОР), міжвідомчу інтеграцію даних і адаптивне регулювання на основі доказів. Сукупно це робить тіньові стратегії більш дорогими й ризикованими, а легальні – відносно привабливішими, що й забезпечує практичне обмеження масштабів тінізації.

Історія входження категорії «тіньова економіка» в науковий обіг справді сягає середини ХХ ст. Спершу феномен осмислювався через повоєнні «чорні ринки» та позарегуляторні практики обміну, що фіксувалися у працях із кримінології та економіки добробуту 1950–1960-х рр [9]. У 1970-х відбувається термінологічна диференціація: поруч із «black/subterranean/underground economy» формується лінія «informal sector» (доповідь МОП по Кенії, 1972; К. Гарт, 1973), яка акцентувала на позаофіційній зайнятості й дрібному підприємстві. Паралельно економісти макрорівня закладають вимірювальні підходи: П. Гутманн (1977) та В. Танзі (1980–1983) розвивають «currency demand

approach», Е. Фейг (1979) пропонує транзакційний підхід, а з 1990-х Ф. Шнайдер зі співавт. застосовує MIMIC-моделі та формує міжкраїнні оцінки масштабів «shadow economy» [193]. У 1980–1990-х роках інтерес посилюється через податково-регуляторні реформи й трансформаційні процеси у країнах, що переходили до ринку; з 2000-х– через інституційний поворот (Е. де Сото) та розвиток композитних індексів і панельних порівнянь. У 2010–2020-х дослідження доповнюються методами Big Data, оцінками «VAT gap» та цифровими слідами транзакцій [236]. Таким чином, категорія еволюціонувала від опису маргінальних «чорних» практик до розгалуженої міждисциплінарної програми з усталеними методами вимірювання й порівняльного аналізу.

Наріжні підвалини сучасної концептуалізації тіньових/неформальних практик були закладені в межах спільних емпіричних досліджень МОП і Світового банку ринку праці країн, що розвиваються, проведених в Африці для перевірки релевантності «західної» концепції безробіття. Результатом стало виявлення феномену неформальної зайнятості та запровадження К. Гартом (1973) поняття «неформальна економіка». Як слушно зауважував Р. Бромлі (1978), її початкове політико-економічне підґрунтя полягало у намаганні «підтримати бідних без суттєвої загрози багатим». Неформальність від початку трактували не як синонім нелегальності, а як специфічний режим соціально-економічних відносин, що згодом розширив дослідницький фокус від «неформальної зайнятості» до ширшої категорії «тіньової економіки».

В українському науковому дискурсі усталеного підходу як до термінології (поширені варіанти: «невидима», «нелегальна», «сіра/чорна», «андеграундна», «прихована» тощо), так і до змістового наповнення категорії немає. Така полісемія породжує методологічні розбіжності у вимірюванні масштабів явища та формуванні інструментів протидії. Семантика прикметника «тіньова» апелює до фізичного феномена тіні як відбитку світла: відповідно, тіньова економіка є рефлексією легальної, а економічні закономірності діють у ній так само, як і в офіційній сфері. Принципово важливо, що тіньова економіка не становить

окремого «сектору» – вона є транссекторною, може проявлятися в будь-якій галузі формальної економіки й тісно з нею переплітається, що унеможливорює чітке визначення її меж, що, своєю чергою, зумовлює потребу у стандартизації понятійно-категоріального апарату та уніфікації методик обліку й оцінювання для коректного порівняльного аналізу й ефективної державної політики.

У контексті інформаційного суспільства тіньова економіка набуває мережевої конфігурації та функціонує як «комунікаційна тінь» – сукупність економічних практик, зумовлених цифровими технологіями та платформними взаємодіями, що перебувають поза дією чинного регулювання й офіційного статистичного обліку через їхню віртуальність, транскордонність і високий ступінь анонімізації/псевдонімізованості. На відміну від традиційних «офлайнових» тіньових форм, комунікаційна тінь характеризується: (1) платформенністю (маркетплейси, краудворкінг, DeFi), (2) мікроплатежами та негрошовими розрахунками (криптоактиви, внутрішні токени), (3) алгоритмічною оркестрацією транзакцій і розподілом діяльності між юрисдикціями, (4) слабкою верифікованістю суб'єктів і бенефіціарів. За цих умов класичні механізми ціноутворення, оцінювання доданої вартості та податкового обліку стають частково непридатними, що ускладнює як визначення податкової бази, так і контроль повноти надходжень [176, с. 25-30].

Аналітично доцільно розрізняти три блоки комунікаційної тіні: (а) нерегульовані, але не криміналізовані операції платформної зайнятості та шерингових сервісів; (б) протиправні дії (фрод, відмивання коштів, контрафакт у цифрових каналах); (в) податкове ухилення/агресивна мінімізація через посередництво платформ і криптоінструментів [30]. Для емпіричної ідентифікації придатні проксі-індикатори: аномалії між даними платіжних систем і національних рахунків, невідповідності ПДФО/ЄСВ щодо платформної зайнятості, обсяги P2P і криптопереказів, розриви у ПДВ-ланцюгах. Методично – вебскрейпінг і мережевий аналіз, ML-аналітика аномалій, інтеграція даних ПРРО/е-акцизу/банків, е-аудит, а також міжнародний обмін податковою

інформацією (аналогічний до CRS/DAC7). Регуляторна відповідь має спиратися на технологічно нейтральні норми, статус платформи як податкового агента, спрощені режими декларування для мікрозайнятості, обов'язкові е-чек/маркування, посилені KYC/AML вимоги до провайдерів та вбудовану інтеграцію з СУР/СМКОР. Це створює підґрунтя для легалізації частини «комунікаційної тіні» й зниження фіскальних втрат без надмірного адміністративного тиску.

Тіньова економіка – це багатовимірний сегмент господарської діяльності, що перебуває поза повним охопленням правового регулювання та офіційної статистики і включає: нелегальні (кримінальні) операції; неформальні/нерегламентовані види діяльності, що формально не заборонені, але не декларуються; квазілегальні практики, які використовують прогалини регулювання для мінімізації податкових і регуляторних зобов'язань [11;71].

Її об'єднує мотив отримання доходу через приховування або спотворення інформації про обсяги діяльності, доходи та контрагентів, що веде до неповної сплати податків і невиконання інших обов'язкових норм (звітність, ліцензування, стандарти). Найпоширенішою в академічній літературі є трискладова типологія тіньової економіки, що розрізняє її за правовим статусом діяльності та обліковою видимістю: 1) неформальна економіка – нерегламентована (поза державною реєстрацією або ліцензуванням) господарська діяльність із виробництва товарів і надання послуг, яка сама по собі не заборонена, але здійснюється без дотримання встановлених вимог і, як правило, не відображається в офіційній звітності; 2) прихована (приховувана) економіка – легальна за суттю діяльність і випуск продукції/послуг, що свідомо не обліковуються або занижуються суб'єктами для мінімізації податкових та регуляторних зобов'язань (недекларування виручки, «подвійна» звітність тощо); 3) підпільна (кримінальна) економіка – прямо заборонені законом види діяльності або легальні види, що здійснюються кримінальними способами (корупція, наркоторгівля, відмивання доходів, контрабанда, нелегальний

гральний бізнес тощо) [179]. Зауважимо, що на практиці ці підсфери можуть перетинатися (наприклад, неформальна зайнятість супроводжується приховуванням доходів), однак аналітичне розмежування дає змогу чіткіше визначати інструменти вимірювання та державної протидії.

У правовій доктрині тіньова економіка розглядається як сукупність економічних відносин, що перебувають поза межами належного публічно-правового регулювання та/або його належного обліку, що зумовлює трансформацію кола суб'єктів і особливості їхньої відповідальності. Суб'єктами тіньової економічної діяльності є фізичні та юридичні особи (у тому числі публічні службовці як спеціальні суб'єкти), які, маючи цивільну й господарську правособ'єктність, здійснюють господарську чи іншу економічну активність з метою одержання вигоди шляхом приховування доходів, активів або фактичних операцій, ухилення від встановлених законом обов'язків обліку, звітності та сплати обов'язкових платежів, а також шляхом участі у прямо заборонених видах діяльності.

З огляду на критерій правової протиправності (незаконність предмета, способу або форми здійснення діяльності), ступінь приховування та характер залучених інститутів публічного контролю, пропонується така трикомпонентна класифікація суб'єктів тіньової діяльності. Першим компонентом системи суб'єктів тіньової економіки необхідно віднести представників так званого неформального сектору, де доцільним є виділити мікропідприємців, самозайнятих осіб, найманих працівників без належного оформлення, а також службовців нижчої ланки, які провадять економічну активність без державної реєстрації, ліцензування чи належного бухгалтерського та податкового обліку. Діяльність у цій групі не є забороненою за своєю сутністю, однак здійснюється поза регуляторними вимогами (відсутність трудових договорів, «конвертація» оплати праці, неповна звітність тощо), що створює підстави для фінансово-правової та адміністративної відповідальності, донарахувань і санкцій [94, с. 45-50].

Другим компонентом системи суб'єктів тіньової економіки є суб'єкти прихованої (латентної) складової. Її формують переважно суб'єкти підприємництва середнього рівня (підприємці, комерсанти, фінансисти, промисловці, банкіри), які ведуть формально легальну діяльність, але умисно викривляють облік і звітність: не відображають частину операцій, застосовують «подвійну» бухгалтерію, штучно фрагментують бізнес, використовують посередницькі ланцюги та підставні структури для заниження бази оподаткування та обходу публічно-правових обмежень. Правові наслідки охоплюють фінансову, адміністративну, а за наявності складів злочину – кримінальну відповідальність, конфіскацію (спеціальну конфіскацію) і стягнення необґрунтованої вигоди [15, с. 56-60]. Третім сегментом є суб'єкти підпільної (кримінальної) складової. Сюди відносяться суб'єкти, що здійснюють прямо заборонену законом діяльність (незаконне виробництво та обіг підакцизних товарів, наркоторгівля, торгівля людьми, відмивання доходів, організовані схеми шахрайства з податками тощо), а також особи, які зловживають службовим становищем з корисливих мотивів (корупційні правопорушення як форма «інституціоналізації» тіньових практик). Для цієї групи характерна наявність спеціальних суб'єктів, підвищених санкцій і комплексних заходів кримінально-правового та фінансового впливу [92].

В основу відмежування представників тих чи інших суб'єктних підсистем тіньової економіки необхідним є, як обґрунтовує Є.В. Щурко, покласти такі методологічні орієнтири їх ідентифікації, де виділяються наступні критерії, як: а) правовий статус предмета діяльності (дозволений/заборонений); б) правомірність методу (спосіб отримання вигоди); в) відповідність формальним вимогам обліку та звітності; г) рівень організованості (індивідуальна/мережева/транснаціональна) [180, с. 146-160].

Окрему групу суб'єктів, що беруть участь у процесах подолання проявів тінізації економіки складають спеціальні суб'єкти: публічні службовці та інші особи, уповноважені на виконання функцій держави чи місцевого

самоврядування, виступають носіями підвищених обов'язків доброчесності; їх участь у тіньових схемах кваліфікується за спеціальними складами правопорушень і підлягає додатковим заходам запобігання та контролю (декларації, конфлікт інтересів, фінансовий моніторинг). До компетенції спеціальних суб'єктів подолання проявів тінізації економіки відноситься вжиття політики із запровадження комплексу відповідальності за таку протиправну діяльність, що охоплює: 1) фінансово-правові заходи (донарахування податкових зобов'язань, штрафи, пеня, блокування ризикових операцій у автоматизованих системах); 2) адміністративні стягнення за порушення правил обліку, ліцензування, обороту готівки; 3) кримінально-правові заходи щодо легалізації доходів, ухилення від сплати податків за умов наявності умислу та істотної шкоди, корупційних і службових злочинів; 4) цивільно-правові засоби реституції й відшкодування шкоди. Ефективність протидії тінізації економіки, тобто ефективність детінізації, зумовлюється якістю доказування економічної сутності операцій, міжвідомчою взаємодією та використанням цифрових інструментів контролю (ризик-моделі, електронні реєстри, транзакційна аналітика).

Таким чином, правова характеристика суб'єктів тіньової економіки має спиратися на системний, міждисциплінарний підхід, який поєднує доктринальне розмежування складових тіньової діяльності з ризик-орієнтованим правозастосуванням та диференційованими режимами відповідальності, адекватними ступеню суспільної небезпеки та організованості відповідних практик.

Ураховуючи широку вживаність категорії «тіньова економіка» в сучасному дискурсі, доцільно розглянути її крізь призму кількох аналітичних перспектив. В основу правового (юридичного) підходу покладається, що визначальною ознакою є протиправний характер діяльності, що здійснюється поза межами чинного законодавства. Специфіка цього підходу полягає в тому, що він не забезпечує надійного кількісного вимірювання обсягів явища;

водночас до «тіні» відносяться і формально задокументовані фіктивні операції домогосподарств, які не мають реального економічного змісту [15, с. 145-166]. Застосування економічного підходу тіньова економіка ототожнюється з виробництвом і оборотом, прихованими від оподаткування, тобто з умисним недекларуванням доходів, заниженням податкової бази або використанням схем мінімізації податкових зобов'язань (ухилення, агресивне податкове планування). Статистичний підхід відображує тіньову економіку через акцент на неврахованій офіційною статистикою господарській активності, яка не включається до складу ВВП і випадає з контурів системи національних рахунків. Соціологічний підхід дозволяє відобразити тіньову економіку через спрямований фокус на соціальні детермінанти тінізації – неекономічну мотивацію, ціннісні орієнтації, рівень довіри, мережеві зв'язки й соціальний статус учасників тіньових практик [92, с. 45-52;94].

Застосування комплексного підходу до розуміння категорії «тіньової економіки» відбувається через синтез наведених перспектив і пропонує інтегральне тлумачення «тіньової економіки» як сукупності соціально-економічних відносин щодо неконтрольованих суспільством процесів виробництва, розподілу, обміну й споживання благ, а також використання майна чи прав власності в особистих і групових корисливих інтересах, що приховуються від органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості; носіями таких відносин виступають окремі індивіди та соціальні групи [15].

Отже, тіньова економіка охоплює не лише корисливі економічні злочини, а й нескладові складу злочину або адміністративно карані економічні правопорушення, які залишаються неврахованими або фактично невідконтрольними державі.

Таким чином, у межах цього дослідження пропонується таке визначення категорії «тіньова економіка» як сукупності легальних за змістом або нелегальних видів господарської діяльності, що свідомо приховуються від

державного регулювання та/або статистичного обліку з метою уникнення оподаткування, дотримання регуляторних вимог або кримінальної відповідальності, унаслідок чого така діяльність повністю чи частково не відображається в офіційній статистиці.

1.2 Детінізація доходів громадян як напрям державної політики

Високі темпи розвитку українського суспільства і побудова конкурентоспроможної, європейсько-орієнтованої економіки передбачають пріоритетне та послідовне скорочення масштабів тінізації національного господарства.

Високі показники тінізації економіки є не лише індикатором структурних дисфункцій, а й чітким мандатом для держави на впровадження послідовної та ефективної політики детінізації. Вони сигналізують про надмірні регуляторні бар'єри, високу ціну дотримання правил, слабкість інститутів правозастосування та недовіру до публічних сервісів. За таких умов державна політика має поєднувати заходи зменшення стимулів до ухилення з підвищенням невідворотності відповідальності й спрощенням легального ведення бізнесу, виведення доходів громадян із тіні, тобто процесами детінізації економіки. Йдеться про комплексний курс дій: дерегуляцію та спрощення дозвільних процедур; ризик-орієнтований нагляд замість тотальних перевірок; модернізацію податкового адміністрування (е-інвойсинг, е-РРО, автоматичні перехресні звірки даних, аналітика ризиків); стимулювання безготівкових платежів і обмеження великих готівкових розрахунків; прозорість публічних фінансів і закупівель на основі відкритих даних; боротьбу зі схемами на митниці та у сфері ПДВ; зменшення навантаження на фонд оплати праці та легалізацію зайнятості; посилення судового та антикорупційного блоків для гарантованого стягнення штрафів і конфіскації незаконних доходів. Важливо забезпечити міжвідомчу

синхронізацію діяльності органів публічного управління із впровадження політики детінізації доходів громадян України та цифрову інтеграцію реєстрів.

Очікувані результати такої політики – розширення податкової бази без підвищення ставок, зниження «премії» за нелегальну діяльність, формування рівних правил гри для бізнесу, зростання інвестиційної привабливості та продуктивності, а відтак – прискорення економічного зростання і зближення зі стандартами конкурентоспроможності ЄС. Моніторинг прогресу доцільно будувати на чітких KPI: частка тіньової економіки у ВВП, VAT gap, рівень неформальної зайнятості, частка безготівкових операцій, обсяг прозорих закупівель та ефективність стягнення податків/штрафів. Таким чином, високі показники тінізації не лише констатують проблему, а й відкривають «вікно можливостей» для політики, що системно звужує простір тіньових фінансових операцій і переводить економічну активність у легальне поле.

Таким чином, встановлення напрямів здійснення політики детінізації доходів громадян України є актуальним в сучасних умовах розвитку держави та суспільства.

Метою цього підрозділу є проаналізувати механізми державного регулювання у сфері детінізації економічних відносин в Україні та запропонувати шляхи виведення фінансових операцій з тіні шляхом удосконалення (внесення змін до) фінансового законодавства.

Державна політика детінізації національної економіки є невід’ємною частиною загальної системи державного регулювання господарської сфери. Збільшення тіньового сектору підриває результативність регуляторних інструментів і спотворює роботу ринкових механізмів у всіх напрямках економічної політики [185, с. 29-35].

Тінізація економіки має поліструктурний характер і досліджується в межах різних наукових парадигм – від філософії та політології до економіки й публічного управління. Тінізація в Україні – не ситуативна, а системна проблема, що негативно позначається на всіх соціально-економічних процесах.

Тіньова діяльність є багатовимірним, стійким явищем і, як правило, виникає у взаємодії з державним регулюванням. Оскільки детінізація – складник державної економічної політики, логічним кроком є аналіз механізму публічного управління, який її забезпечує. Для України тінізація економіки є не ситуативним, а системним явищем, що зумовлює негативні наслідки для всіх соціально-економічних процесів і загальної динаміки розвитку. Тіньова економічна діяльність має поліструктурний характер і зберігає здатність до самовідтворення за будь-яких суспільно-політичних конфігурацій; значною мірою вона є ендегенним наслідком державного впливу на господарську сферу. Практика засвідчує, що за умов існування держави як інституту, який реалізує бюджетну, податкову, монетарну та валютну політики, повна елімінація тіньового сектору є малоймовірною; натомість можливим є його інституційне звуження. Оскільки детінізація становить складову державного регулювання економіки й, відповідно, функцію публічного управління, постає потреба в концептуалізації та аналізі механізму державного управління, що забезпечує реалізацію відповідної політики.

Механізм державного управління у вітчизняній науковій традиції трактується як: сукупність практичних заходів, засобів, важелів і стимулів, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільні відносини з метою досягнення визначених цілей (В.Д. Бакуменко та ін.) [3]; система організації управлінських процесів і способів впливу на розвиток керованих об'єктів із застосуванням відповідних методів, спрямованих на реалізацію цілей державного управління [3]; комплексна система, що об'єднує конкретні механізми – економічний, мотиваційний, політичний і правовий, – які в сукупності забезпечують збалансоване та ефективне функціонування єдиного державного механізму (О.М. Кравченко та ін.) [53].

Отже, в межах даного дослідження з врахуванням позицій, викладених у вітчизняних наукових публікаціях, під механізмом державного управління необхідно розуміти інституціоналізовану сукупність організаційних структур,

правових норм, інструментів, методів і стимулів, за допомогою яких держава цілеспрямовано впливає на суспільні відносини та розвиток керованих об'єктів, забезпечуючи узгоджене й результативне функціонування економічної та політико-правової систем.

Детінізація доходів громадян доцільно розглядати як цілеспрямований та інституціоналізований вплив публічної адміністрації на поведінку фізичних осіб з метою переведення доходів із неформальної у правову сферу, забезпечення повноти обліку, декларування та сплати обов'язкових платежів, а також охоплення осіб системами соціального страхування. У доктринальному сенсі йдеться про адміністративно-правовий режим, у межах якого публічна влада, спираючись на нормативну визначеність та процедурні гарантії, формує стимули до добровільного виконання податкових і соціальних зобов'язань та застосовує передбачені законом заходи примусу у випадку невиконання [50;91]. Об'єктом регулювання є публічні відносини між органами влади, податковими агентами та громадянами, що виникають у процесі обліку, ідентифікації, декларування, контролю, застосування відповідальності та оскарження.

Нормативну матрицю детінізації формують: а) конституційні приписи щодо верховенства права, законності, рівності перед законом і обов'язку кожного сплачувати податки та збори; б) фінансово-правові акти (зокрема податкове законодавство і законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування), що встановлюють матеріальні обов'язки та процедурні механізми їх реалізації; в) законодавство про адміністративну процедуру, яке забезпечує процесуальні гарантії індивіда у відносинах із публічною адміністрацією; г) норми у сфері фінансового моніторингу та протидії легалізації доходів, що детермінують ризик-орієнтований нагляд і обмін інформацією; ґ) нормативні акти центрального банку й фінансових регуляторів, спрямовані на розвиток безготівкових розрахунків, ідентифікацію клієнтів та прозорість фінансових потоків [97; 144;112].

Ключова мета державного регулювання економіки полягає у формуванні сприятливого інституційного середовища для стійкого зростання, підвищення міжнародної конкурентоспроможності та соціальної стабільності, що набуває практичного змісту лише за умови системного звуження тіньового сектора доходів домогосподарств. Детінізація доходів громадян є наскрізним пріоритетом, оскільки без повноти декларування та сплати обов'язкових платежів неможливі ні макроекономічна рівновага, ні справедливий перерозподіл, ні довіра до публічних інститутів. Відтак вона інтегрується в ієрархію цілей як окрема стратегічна підціль і водночас як умова досяжності інших цілей. Завданнями державного регулювання економіки є : забезпечення стабільного економічного розвитку і макрорівноваги, що спираються на розширення легальної податкової бази ПДФО та соціальних внесків, що знижує проциклічність фіскальної політики; формування умов для зростання передбачає зменшення трансакційних витрат легалізації самозайнятості й малого бізнесу (спрощені процедури реєстрації, електронні сервіси), що переводить доходи з неформальної у правову сферу; підвищення економічної ефективності досягається через усунення викривлень конкуренції між «білими» та «тіньовими» практиками оплати праці та надання послуг; нарощування трудового потенціалу й ефективна зайнятість неможливі без легалізації трудових відносин, що забезпечує накопичення страхового стажу й доступ до соціального захисту; збалансування зовнішньоторговельного балансу опосередковано підсилюється через зменшення «сірих» імпорتنих розрахунків домогосподарств та пов'язаних витоків капіталу; справедливий перерозподіл доходів передбачає зменшення асиметрій у податковому навантаженні між формально та неформально зайнятими; стабілізація національної валюти та цінова стабільність підкріплюються детінізацією готівкових потоків і розвитком безготівкових інструментів розрахунків; раціоналізація природокористування та інституційний розвиток включають прозорість платежів домогосподарств за

ресурси та послуги, що звужує поле для неформальних практик [157, с. 34-41; 46, с. 37].

Функціональна архітектоніка процесів державного регулювання економіки, що спрямовується на досягнення цілей політики детінізації доходів громадян в Україні, відображується у здійсненні: *цільової (стратегічної) функції*, що полягає у формулюванні вимірних підцілей: скорочення «розриву» з ПДФО та ЄСВ; зменшенні частки «конвертної» оплати праці; підвищення охоплення соціальним страхуванням; зростання частки безготівкових операцій у роздрібі; визначенні індикаторів, базових рівнів і цільових траєкторій; *стимулюючої функції*, що сутнісно пов'язується із конструюванням легальних «шляхів найменшого опору» для громадян (спрощенні процедури декларування доходів; наданні податкових знижок, що реалізуються адміністративно; компенсації витрат на застосування РРО/ПРРО для мікробізнесу; сервісних «поштовхах» (default-налаштування безготівкових платежів; інтегровані кабінети платника); *регламентуючої (нормотворчої) функції* (що відображується у встановленні чітких правил обліку й декларуванні для фізичних осіб та податкових агентів (роботодавців, платформ, фінансових установ); кодифікації процедур і прав платника у взаємодії з автоматизованими системами ризик-скорингу; гармонізації норм щодо захисту персональних даних та цільового використання фінансової інформації); *коригуючої (антициклічної та компенсаторної) функції*, що відображується у гнучкому налаштуванні параметрів політики через ухвалення строкових програм добровільного розкриття доходів; впровадження тимчасових податкових режимів для легалізації самозайнятості з «сонячними» застереженнями та оцінками регуляторного впливу, аби уникати стимулів до повторної тінізації; *контролюючої (наглядово-оціночної) функції*, що пов'язується із ризик-орієнтованим відбором об'єктів контролю, перехресних перевірок даних (зарплатних відомостей, звітів податкових агентів, платіжних транзакцій у

правових межах), процедурній підзвітності рішень, ефективних механізмах адміністративного та судового оскарження [76, с. 189-192;10, с. 29-32;84].

Таким чином, детінізація доходів громадян не є ізольованим напрямом, а становить структурний елемент телеології, завдань і функцій державного регулювання економіки. Її інтеграція у стратегічні, стимулюючі, регламентуючі, коригуючі та контролюючі функції забезпечує внутрішню узгодженість публічної політики, підвищує її результативність і створює необхідні передумови для стійкого зростання, конкурентоспроможності та соціальної стабільності [65].

У науково-правовій інтерпретації державне регулювання детінізації національної економіки слід розуміти як інституціоналізовану сукупність напрямів, форм і методів публічно-владного впливу суб'єктів державного управління на поведінку учасників господарських відносин з метою реалізації державної політики з мінімізації масштабів тіньової економіки та переведення економічної активності у правове поле.

Відповідно, організаційно-правовий механізм державного регулювання детінізації – це системно впорядкований спосіб організації та координації діяльності органів державної влади, що ґрунтується на використанні взаємопов'язаних структурних елементів (інституцій, компетенцій, процедур, інформаційних ресурсів) і юридичних засобів (правових норм, інструментів адміністративного примусу та стимулювання, процесуальних форм оскарження і контролю), який забезпечує узгоджену підготовку, прийняття та виконання управлінських рішень, спрямованих на стале зниження рівня тінізації економіки [56, с. 46-50].

Стратегічна мета політики детінізації доходів громадян полягає у послідовному звуженні простору неформальної економічної активності через поєднання трьох взаємопов'язаних векторів: 1) зниження транзакційних витрат правослухняної поведінки; 2) підвищення невідворотності відповідальності за порушення; 3) зміцнення довіри до інститутів держави [14, с. 46]. Таке

телеологічне окреслення надає можливість операціоналізувати політику як комплекс сервісних, регуляторних і наглядових інтервенцій, що спільно переміщують поведінку домогосподарств із «тіні» у правове поле, не руйнуючи при цьому економічної активності та соціального контракту.

Зниження транзакційних витрат легальної поведінки передбачає, насамперед, дерегуляційно-процедурний блок: спрощення реєстрації самозайнятих та фізичних осіб – підприємців; уніфікацію форм звітності; запровадження «мовчазної згоди» і «єдиного вікна» для типових адміністративних дій; попередньо заповнені податкові декларації на підставі даних податкових агентів і фінансових посередників; електронні кабінети платника з персоналізованими підказками та календарем зобов'язань. В термінах інституціонального аналізу йдеться про перетворення легального шляху на «шлях найменшого опору», коли часові, когнітивні й фінансові витрати виконання обов'язків є нижчими за витрати тіньової поведінки. Додатково доцільно розвивати інфраструктуру безготівкових розрахунків, створюючи для громадян і мікробізнесу зручні цифрові інструменти приймання платежів (у тому числі через програмні РРО/ПРРО) та інтегровані фінансові сервіси, що автоматично формують звітність. За таких умов добровільне дотримання правил стає раціональною стратегією, а не лише правовою вимогою.

Підвищення невідворотності відповідальності не зводиться до номінального посилення санкцій. Ефективність досягається коректним налаштуванням імовірності виявлення порушень за допомогою ризик-орієнтованих підходів: аналітичний відбір до перевірок, перехресні звірки (зарплатні відомості, дані платіжних сервісів, інформація податкових агентів), алгоритмічна детекція аномалій у поведінці платників. Санкції мають бути пропорційними (градація за тяжкістю й повторюваністю) і процесуально передбачуваними. Застосування адміністративного примусу повинно супроводжуватися гарантованими правами особи: правом бути вислуханою, доступом до матеріалів справи, чіткими строками оскарження, ефективними

засобами судового й адміністративного захисту. Невідворотність у такому режимі, як зазначає, О.М. Іваницька, набуває не карального, а превентивного змісту: висока ймовірність виявлення у поєднанні з помірною, але невідкладною санкцією змінює розрахунок очікуваної корисності на користь легальності [39, с. 53-55].

Посилення довіри до інститутів держави є критичною умовою стійкого ефекту. Довіра формується через сервісність публічної адміністрації, стабільність і передбачуваність регуляторних практик, мінімізацію дискреції, прозорість алгоритмів ризик-скорингу та комунікацію з платниками у «неморальному», інформаційно-роз'яснювальному ключі [58; 57; 60, с. 35-40]. Важливо, щоби правила застосовувалися рівномірно, без вибіркості й винятків, а зміни податкових та соціальних режимів відбувалися з випереджувальним повідомленням і перехідними положеннями. Іншими словами, сервіс, процесуальна справедливість і підзвітність є не допоміжними, а центральними елементами детінізаційної політики.

Операційні завдання політики детінізації доходів громадян впливають із зазначеної вище телеології. По-перше, підвищення повноти та своєчасності декларування може забезпечуватися шляхом автоматичного передзаповнення декларацій даними з надійних джерел (податкові агенти, платіжні платформи, реєстри державних виплат), впровадженням «м'яких поштовхів» (нагадування, порівняльна інформація щодо виконання обов'язків у групі рівних), а також можливістю швидкого коригування помилок без санкцій за перше виправлення. По-друге, легалізація трудових відносин передбачає спрощення оформлення найму, зниження фіскального навантаження на низькі доходи, посилення відповідальності роботодавців за «конвертні» виплати, а також розширення інституту податкових агентів на платформи гіг-економіки з чіткими межами відповідальності. По-третє, зменшення частки готівкових розрахунків досягається завдяки розвитку доступних безготівкових інструментів, стимулюванню цифрових платежів (кешбеки, тарифні переваги), обмеженню

великих готівкових операцій і забезпеченню інтероперабельності платіжних систем. По-четверте, удосконалення адміністрування податкових і соціальних платежів включає інтеграцію реєстрів, уніфікацію ідентифікаторів, перехід до наскрізних електронних процесів «облік – декларування – сплата – оскарження – примусове виконання», а також аудит якісних показників роботи (тривалість процедур, частка скасованих рішень, задоволеність користувачів).

Зміст і спосіб реалізації політики мають відповідати низці принципів публічного управління. Законність і правова визначеність вимагають чітких формулювань матеріальних обов'язків і процедурних норм, заборони ретроспективного посилення відповідальності та публічності адміністративної практики. Пропорційність втручання у приватну сферу означає, що обсяг і характер збору персональних даних, а також інтенсивність нагляду мають бути необхідними й достатніми для досягнення легітимної мети, без надмірності. Рівність і невивірковість передбачають однакові правила для схожих суб'єктів та об'єктивні критерії ризику. Сервісність і доброчесність публічної адміністрації акцентують на ролі держави як провайдера зручних, швидких і надійних послуг, що мінімізують витрати платника. Ризик-орієнтованість контролю перерозподіляє обмежені ресурси на об'єкти з найбільшою імовірністю та значущістю порушень, зменшуючи навантаження на доброчесних. Цифровізація та інтероперабельність реєстрів забезпечують цілісність даних і зменшують інформаційні асиметрії при дотриманні вимог захисту персональних даних. Нарешті, пріоритет добровільного виконання над репресивними засобами означає, що санкції доповнюють, а не замінюють сервісні й стимулюючі заходи, і застосовуються переважно щодо умисних та повторних порушень [44, с. 51-55; 155, с. 56].

Інституційна архітектура політики детінізації доходів громадян потребує міжвідомчої координації. Центри формування політики (уряд, профільні міністерства) мають узгоджувати стратегічні цілі та індикатори; органи адміністрування (податкові, соціальні) мають забезпечувати сервіс і контроль;

регулятори фінансової інфраструктури – підтримувати інтероперабельність платіжних систем і стандарти даних; органи фінансового моніторингу – інтегрувати ризик-підходи із збереженням принципів мінімізації та цільового використання даних. Доцільним є створення постійно діючого механізму координації з мандатом на затвердження регламентів обміну даними, аудиту алгоритмів і регулярного публічного звіту про результативність.

Система оцінювання ефективності політики детінізації доходів громадян має поєднувати індикатори відповідності (compliance) та результативності (outcomes). До першої групи належать своєчасність і повнота подання декларацій, частка добровільно виконаних повідомлень-рішень, середня тривалість процедур, частка «помилки першого разу», виправлених без санкцій. До другої – розрив із податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску, рівень неформальної зайнятості, частка безготівкових платежів у роздрібному обороті, охоплення системами соціального страхування, динаміка «тіньової премії» (різниці у витратах між тіньовою та легальною моделями). Для верифікації причинно-наслідкового зв'язку між інтервенціями та результатами доцільно застосовувати квазіекспериментальні методи (difference-in-differences, synthetic control), а також регулярні ex ante та ex post оцінки регуляторного впливу [45].

При здійсненні політики детінізації доходів громадян необхідно враховувати такі ризики, як: надмірна фіскалізація, що може штовхати частину суб'єктів у «глибоку тінь»; алгоритмічна упередженість у ризик-скорингу; витоки даних і, як наслідок, підрив довіри; процедурні дефекти (немотивовані рішення, порушення строків повідомлення), де запобіжниками виступають інститут омбудсмана платника, незалежні правові та ІТ-аудити систем аналізу ризиків, «сонячні клау-зули» для пілотних інструментів, прозорість критеріїв ризику у знеособленій формі, а також системне навчання персоналу публічної адміністрації.

Підсумовуючи, політика детінізації доходів громадян має реалізовуватися як цілісна адміністративно-правова конструкція, що узгоджує зниження транзакційних витрат, невідворотність відповідальності й зміцнення довіри. Її успіх визначається якістю процедур, цифровою спроможністю держави, інституційною координацією та стабільністю правил. Саме через таку синергію можливо досягти тривалого скорочення неформальної активності без пригнічення підприємницької ініціативи, забезпечивши стаке економічне зростання, справедливий розподіл податкового тягара та вищий рівень соціальної інтеграції

У процесі нормотворчості законодавець має керуватися не лише прагненням максимально наповнити бюджети шляхом посилення фіскального тиску, а й усвідомлювати економічні наслідки таких рішень для спроможності суб'єктів малого підприємництва продовжувати діяльність, справно сплачувати податки та інвестувати у розвиток, зокрема з урахуванням пандемічних шоків та їх післядії. Інакше кажучи, пріоритетом державної політики у сфері оподаткування має бути збалансування публічного й приватного інтересів на засадах пропорційності, передбачуваності та економічної доцільності.

Зміст приватного інтересу, як підкреслює Л.О. Золотухіна, полягає в забезпеченні такого рівня післяподаткового прибутку підприємця, який є достатнім для безперервності бізнес-процесів, модернізації, розширення діяльності та отримання належної якості публічних послуг [37, с. 37-42; 36, с. 61-62; 38, с. 17-18]. Публічний інтерес, своєю чергою, виявляється у своєчасному й повному формуванні фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів. Оптимальна податкова архітектура має водночас гарантувати стійкість доходів держави та не підривати економічну базу їх утворення, уникаючи надмірної фіскалізації, що стимулює тінізацію та звужує інвестиційні можливості бізнесу.

Детінізація економіки становить багатовимірний комплекс регуляторних інтервенцій у різних секторах господарства, ключовими носіями яких є органи публічної влади. Для належної розробки заходів і механізмів їх реалізації

необхідне чітке принципове підґрунтя, що визначає межі дискреції держави, стандарти належного урядування та критерії оцінювання результативності.

Здійснення політики детінізації доходів громадян має здійснюватися із дотриманням принципу верховенства права і законності. Заходи детінізації мають ґрунтуватися на нормах права, що відповідають вимогам загальності, ясності та передбачуваності; компетенції органів – бути чітко визначеними; обмежувальні інструменти – застосовуватися лише на підставі закону, з дотриманням належної процедури, заборони зворотної дії обтяжливих норм та гарантій ефективного оскарження [49].

Державне втручання у сферу доходів домогосподарств має бути легітимним за метою, необхідним і пропорційним за інтенсивністю, що є відображенням принципу балансу інтересів особи, суспільства та держави. Гармонійне узгодження інтересів досягається через поєднання фіскальних (публічний інтерес у наповненні бюджетів) та підприємницьких (приватний інтерес у збереженні достатнього післяподаткового доходу для безперервності й розвитку бізнесу) орієнтирів. Інструментально це вимагає регуляторних оцінок впливу, перехідних періодів і соціального діалогу з платниками.

Національна політика має узгоджуватися зі світовими та регіональними стандартами протидії тіньовим практикам (у тому числі в податковій, митній та фінансовій сферах), передбачати міжнародний обмін інформацією, спільні наглядові дії й імплементацію належних практик. Така інтеграція зменшує можливості регуляторного арбітражу та «експорт» тінізації за кордон.

Заходи детінізації повинні спиратися на релевантні статистичні та адміністративні дані, аналітику ризиків, результати *ex ante* / *ex post* оцінок та порівняльний аналіз. Обов'язковими є: чітка логіка впливу (*theory of change*), визначення базових і цільових значень індикаторів, пілотування інструментів і коригування за підсумками моніторингу, що визначає зміст принципу обґрунтованості політики.

Регуляторні дії мають охоплювати джерела й чинники тінізації в усіх релевантних сферах – податковій, трудовій, митній, платіжній, соціальній – з урахуванням їх взаємодії. Ідеться про дотримання принципу «whole-of-government approach», що полягає у : єдності правил, інтероперабельності реєстрів, міжвідомчої координації та запобіганні ефектам витіснення (коли обмеження в одній сфері переводять активність у іншу) [249].

Узагальнюючи, система принципів детінізації доходів громадян утворює нормативно-методологічну рамку, в межах якої розробка та реалізація заходів детінізації відбуваються у спосіб, що є правомірним, пропорційним, доказовим і скоординованим, а також узгодженим із міжнародними стандартами. Саме така рамка забезпечує внутрішню цілісність політики, підвищує її легітимність і результативність та мінімізує ризики небажаних побічних ефектів, зокрема надмірної фіскалізації, витіснення економічної активності у «глибоку тінь» або селективного правозастосування.

Існування тіньової економіки призводить до скорочення бюджетних надходжень, зростання внутрішньої та зовнішньої заборгованості, накопичення тіньового капіталу, погіршення інвестиційної привабливості країни та звуження можливостей її повноцінної участі в процесах глобалізації. Нині існує нагальна необхідність у конкретних заходах законодавчої і виконавчої влади, які б сприяли удосконаленню організаційно-правового забезпечення формування та впровадження комплексного механізму державного регулювання детінізації національної економіки. Існування тіньового сектору призводить до ерозії дохідної бази бюджету, нарощування внутрішнього й зовнішнього боргового навантаження, акумулювання капіталу поза правовим полем, погіршення інвестиційного клімату та звуження можливостей повноцінної інтеграції держави в глобальні економічні процеси. За таких умов постає нагальна потреба у впровадженні конкретизованих, скоординованих дій законодавчої та виконавчої влади, спрямованих на вдосконалення нормативного й інституційного (організаційно-правового) забезпечення розроблення та

реалізації комплексного механізму державного регулювання детінізації національної економіки. Такий механізм має поєднувати узгоджені правові норми, процедурні стандарти, інституційні компетенції та інструменти контролю й стимулювання, що забезпечують системне та вимірюване зниження масштабів тінізації доходів громадян в Україні.

1.3 Нормативні засади регулювання діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян

Детінізація доходів громадян є ключовою передумовою фіскальної спроможності держави та довіри до права. Високий і стійкий рівень неформальної економічної активності, підтверджений офіційними оцінками, свідчить про наявність системних прогалин у нормативному регулюванні повноважень і взаємодії органів публічної влади (податкових, фінансових, правоохоронних, наглядових), а також у процесуальних механізмах обміну даними між ними, що зумовлює потребу в комплексному правничому аналізі чинної «архітектури» регулювання та виробленні узгоджених підходів до її модернізації [169].

Додатковий імпульс до оновлення нормативної бази створює євроінтеграційний трек: від відкриття переговорів про вступ до ЄС Україна перебуває під вимогою гармонізації з *acquis* у сферах оподаткування, фінансового моніторингу (AML/CFT), захисту прав платників і адміністративного процесу, що вимагає переосмислення мандатів і процедур органів публічної влади з урахуванням стандартів ЄС, ризик-орієнтованого нагляду та забезпечення належних гарантій прав людини [195].

Отже, науково-практичне значення дослідження полягає у: 1) систематизації нормативних засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян; 2) виявленні колізій, лакун і надмірної фрагментації регулювання на стику податкового, фінансового моніторингу,

банківського та процесуального права; 3) обґрунтуванні пропозицій щодо їх узгодження з європейськими стандартами, включно з ризик-орієнтованим наглядом і належними процесуальними гарантіями. Таке дослідження має безпосередній прикладний ефект для політики детінізації, адміністрування податків і захисту прав платників.

Проблематика детінізації доходів громадян посідає помітне місце в економіко-правовій думці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Теоретичну основу становлять праці представників економічного аналізу права та публічних фінансів (Г. Беккер, Дж. Б'юкенен, Е. д Сото, В. Танзі, Е. Фейге, Ф. Шнайдер, У. Тіссен, П. Гутман, С. Роттенберг, П. Рубін, Г. Гросман, Д. Блейдс, Л. Ебергард), у яких обґрунтовано мотиваційні та інституційні чинники ухилення від оподаткування, окреслено підходи до вимірювання «тіньової» активності (грошово-попитова, індикаторна/MIMIC, статистичні коригування рахунків), а також сформульовано принципи державної політики протидії тінізації як елементу забезпечення фіскальної спроможності та верховенства права.

Український науковий дискурс представлений працями Р. Августина, В. Базилевича, С. Баранова, А. Бойка, З. Варналія, О. Власюка, В. Геєця, М. Головка, О. Головатюк, І. Губаревої, Б. Данилишина, К. Дзевеєріної, Я. Жаліла, В. Засанського, Т. Кваші, В. Кислого, В. Кубатка, О. Кузьменко, С. Леонової, І. Мазура, В. Мандибури, С. Огреби, В. Поповича, В. Рейкіна, І. Савич, Ю. Харазішвілі та інших, які розкривають детермінанти «тінізації» в національній економіці, інструменти її зниження (податкова політика, адміністрування, фінансовий моніторинг, валютне та трудове регулювання), а також інституційні передумови прозорості фінансових потоків та легалізації зайнятості. Значна частина зазначених досліджень спирається на міждисциплінарні підходи: поєднання доктринального аналізу норм публічного права з економетричною оцінкою масштабів тіньового сектору, інституційним та порівняльно-правовим аналізом. Водночас у науковій літературі помітною є асиметрія між глибиною

опрацювання економічних аспектів «тіні» та ступенем систематизації нормативно-правового забезпечення діяльності саме органів публічної влади у цій сфері.

Часто поза полем цілісного правового аналізу залишаються: чітке розмежування мандатів і відповідальності між податковими органами, органами фінансового моніторингу, наглядовими органами фінансового ринку, центральним банком, митницею, органами з питань праці та правоохоронними органами економічної юрисдикції; процедурні механізми обміну даними між зазначеними суб'єктами (включно з питаннями доступу, правових режимів даних і доказового статусу інформації), а також гарантії належної правової процедури для платників (право бути вислуханим, пропорційність втручання, передбачуваність і правова визначеність); узгодженість національних норм з вимогами права ЄС (AML/CFT, податкове співробітництво, захист персональних даних), зокрема в частині імплементації міжнародних стандартів автоматичного обміну інформацією, відкритого банкінгу та цифрової ідентифікації платників; вплив надзвичайних правових режимів (пандемічні та воєнні) на баланс між ефективністю контролю і дотриманням прав людини, а також питання тимчасовості/сталості запроваджених дерегуляційних або, навпаки, посиленних контрольних заходів.

Таким чином, попри значний внесок названих учених у з'ясування причин, масштабів і економічних наслідків тінізації, потребує подальшого розвитку комплексне правниче осмислення нормативних засад реалізації державної політики детінізації доходів громадян із фокусом на: 1) системну інвентаризацію та усунення колізій у регуляторних актах, що визначають повноваження і взаємодію органів; 2) розроблення уніфікованих процедур міжвідомчої координації та обміну даними з урахуванням принципів пропорційності й необхідності; 3) забезпечення конституційно-правових гарантій платника в умовах цифровізації фіскального контролю; 4) гармонізацію з *acquis* ЄС та кращими міжнародними практиками. Саме ці напрями окреслюють наукову

нішу дисертаційного дослідження і визначають його теоретичну й практичну значущість.

Масштаби тінізації національної економіки генерують деструктивні процеси у сфері публічних фінансів, ринку праці та інвестиційного середовища, істотно ускладнюючи реалізацію структурних реформ [161, с. 56-67]. Критичний рівень тінізації формує негативний міжнародний імідж держави, знижує інвестиційну привабливість і стримує євроінтеграційні зусилля України. Ігнорування реальних обсягів тіньового сектору призводить до викривлення макроекономічних показників і прогнозів, що, у свою чергу, зумовлює розбалансування інструментів державного регулювання та зниження результативності фінансової, монетарної й соціальної політики. За таких умов об'єктивно актуалізується удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян.

Необхідною передумовою зниження рівня тінізації економіки України є підвищення результативності державного регулювання у сфері детінізації, що вимагає доктринально обґрунтованої та практично верифікованої оптимізації організаційно-правового забезпечення: уточнення компетенцій і відповідальності залучених органів публічної влади, удосконалення механізмів міжвідомчої координації та обміну даними, запровадження ризик-орієнтованих процедур нагляду та уніфікації процесуальних гарантій платників [5].

Відповідно, система нормативно-правового регулювання у сфері детінізації є складним інституційним компонентом публічного управління, покликаним одночасно збалансовувати публічні та приватні інтереси і забезпечувати узгоджений комплекс превентивних, стимулювальних та обмежувально-примусових заходів щодо виведення економічних процесів із «тіні». Її архітектура має спиратися на принципи верховенства права, правової визначеності, пропорційності та ризик-орієнтованості; інструментально охоплювати податково-правові, фінансово-моніторингові, трудові, валютні й процесуальні механізми; гарантувати міжвідомчу координацію та належний

обмін даними між органами публічної влади; а також забезпечувати ефективні засоби захисту прав платників і належні процесуальні гарантії [67]

Ухвалюючи нормативно-правові акти у сфері оподаткування та детінізації, законодавець має виходити не лише з цілі фіскальної достатності, а й із необхідності дотримання принципів верховенства права, пропорційності, правової визначеності, передбачуваності та конкурентної нейтральності. Регуляторні рішення повинні спиратися на попередню оцінку регуляторного впливу (cost–benefit, у т. ч. SME test) із моделюванням комплаєнс-витрат і поведінкових ефектів для малого бізнесу, особливо в умовах кризових/надзвичайних режимів. Баланс публічного та приватного інтересів у сфері оподаткування є пріоритетом: приватний інтерес полягає у забезпеченні підприємцю після сплати податків такого рівня залишкового доходу, який гарантує безперервність діяльності, інвестиції та розвиток; публічний інтерес – у своєчасному та повному наповненні бюджетів усіх рівнів з метою фінансування публічних благ. Досягнення цього балансу потребує інституційних і процедурних запобіжників: мінімізації комплаєнс-витрат, використання ризик-орієнтованого нагляду замість загальної фіскалізації, фазового запровадження нових вимог, встановлення зрозумілих порогів, спрощених режимів і гарантій легітимних очікувань платників. Таке регулювання знижує стимули до тінізації й водночас підвищує податкову спроможність держави [179].

Національна безпека України зазнає системного впливу сукупності економіко-правових загроз, серед яких ключовими виступають високий рівень тінізації економіки, функціонування тіньового ринку праці, нелегальна міграція та вплив капіталу [159, с. 192-195]. Указані фактори звужують податкову базу, підривають стійкість публічних фінансів, криміналізують господарські відносини, посилюють корупційні ризики та знижують інституційну спроможність держави. Їх наслідком є негативні макроекономічні ефекти (погіршення інвестиційної привабливості, сповільнення потенційного зростання, дисбаланси на ринку праці) й дезорганізація соціальних норм та інститутів, що

підриває довіру до права та органів публічної влади. За таких умов детінізація доходів громадян і ринку праці набуває статусу пріоритетного напрямку політики національної безпеки та потребує узгодженого організаційно-правового забезпечення і міжвідомчої координації.

Однією з ключових причин збереження високого рівня тінізації економіки є поглиблення кризових явищ у системі публічного управління: інституційна фрагментація та низька результативність виконавчого апарату, дефіцит підзвітності й контролю, а також корупційні практики, що пронизують окремі ланки всіх гілок влади та підривають стимули до правослужняної економічної поведінки [167; 34, с. 48-50; 40]. За таких умов виникає об'єктивна необхідність удосконалення механізмів державної політики у сфері детінізації, передусім її нормативно-правового компонента.

Оптимізація нормативно-правового механізму має передбачати: чітке розмежування компетенцій і відповідальності органів публічної влади; системну гармонізацію та кодифікацію регулювання на стику податкового, фінансово-моніторингового, митного, трудового й процесуального права; запровадження обов'язкових *ex ante* та *ex post* оцінок регуляторного впливу (з урахуванням комплаєнс-витрат для МСП); інституційні антикорупційні запобіжники (обов'язкова антикорупційна експертиза актів, врегулювання конфлікту інтересів, прозорі процедури добору/ротації кадрів); стандартизовані правила міжвідомчого обміну даними та ризик-орієнтований нагляд із належними гарантіями прав платників (пропорційність, правова визначеність, ефективні засоби оскарження); «digital-by-default» у взаємодії держави з платниками (аудитні сліди, трасованість рішень) [187]; посилення парламентського та судового контролю; максимальну відкритість і публічні консультації під час розроблення актів; а також узгодження з *acquis* ЄС та кращими міжнародними стандартами. Саме така інституційно й процедурно збалансована модель здатна одночасно зменшити корупційні ризики, підвищити ефективність державного управління та знизити стимули до тінізації.

Ефективність і дієвість реалізації державної політики детінізації національної економіки безпосередньо залежать від якості правового забезпечення, яке визначає межі публічного втручання, надає органам влади належні повноваження та процедури, а також гарантує дотримання прав і законних інтересів учасників економічних відносин. Таке забезпечення має включати: 1) узгоджений масив матеріальних норм (податкове, фінансово-моніторингове, валютне, трудове право), 2) процесуальні режими нагляду й контролю (ризик-орієнтованість, доказові стандарти, строки, способи оскарження), 3) інституційне врегулювання компетенцій і взаємодії органів (розмежування мандатів, міжвідомчий обмін даними, запобігання дублюванню), 4) режим юридичної відповідальності та 5) імплементацію міжнародних стандартів [24, с. 83-87].

З огляду на значну розгалуженість та фрагментарність нормативно-правових актів, що регулюють детінізацію економічних відносин і відповідну державну політику, простежується їх істотна невідповідність вимогам міжнародної спільноти та кращим практикам [88]. Йдеться не лише про окремі колізії чи прогалини, а про системний розрив між національними підходами й міжнародними стандартами прозорості, підзвітності та захисту прав людини. Ключові вектори такої невідповідності проявляються у: матеріально-правовій сфері, що проявляється у неповній імплементації ризик-орієнтованих підходів та стандартів прозорості бенефіціарної власності, неузгоджених порогах і дефініціях (наприклад, щодо готівкових операцій, PEPs, підозрілих транзакцій), вибіркості податкових стимулів; процесуально-правовій площині, що відображується у недостатній уніфікації процедур міжвідомчого обміну даними й доказових стандартів, нечітких правилах використання податкової та фінансової інформації (у т.ч. з міжнародних обмінів) у провадженнях, обмеженості гарантій належної правової процедури й ефективних засобів оскарження; інституційному дизайні, що проявляється у дублюванні мандатів і розпорошеності повноважень між органами (податковими, фінмоніторинговими,

наглядовими, правоохоронними), відсутності чітких механізмів координації та підзвітності; регуляторній конвергенції з *acquis* ЄС і глобальними режимами, що проявляється у частковій та несинхронізованій імплементації вимог у сферах AML/CFT, податкового співробітництва й обміну інформацією, цифрових фінансових послуг і захисту персональних даних.

Вирішення цієї проблеми потребує переходу від накопичення точкових актів до системної гармонізації: інвентаризації та кодифікації релевантних норм; запровадження єдиного процесуального каркаса для нагляду, обміну даними та доказування; чіткого розмежування компетенцій і відповідальності органів; повної та послідовної імплементації міжнародних стандартів із урахуванням принципів пропорційності, правової визначеності та легітимних очікувань платників. Саме така узгоджена модель наближає національне регулювання до вимог міжнародної спільноти та підвищує результативність політики детінізації.

Як обґрунтовують О.В. Тильчик та В.В. Тильчик ефективність євроінтеграційних процесів в Україні залежить від успішності процесів гармонізації чинного національного законодавства до світових стандартів, зокрема, до резолюції № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права», рекомендацій № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки[237], Директиви 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму[28] та ін.) [1, с. 149].

Для значного масиву нормативних актів, що регулюють детінізацію доходів громадян, характерні часті й фрагментарні зміни, окремі з яких перебувають у взаємній колізії, що ускладнює правозастосування, підриває передбачуваність регулювання та формує додаткові комплаєнс-витрати для суб'єктів господарювання. Нормативно-правове забезпечення публічного управління та адміністрування у сфері детінізації доходів громадян доцільно розглядати як підсистему ширшої системи правового забезпечення національної

безпеки України (у складовій економічній безпеці), оскільки воно спрямоване на захист публічних фінансів, стійкість ринку праці та інституційну спроможність держави.

Визначення змісту нормативно-правового забезпечення діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян має виходити із встановлення критеріїв класифікації відповідних актів. За таким критерієм як юридична сила нормативного акту є можливим виділити такі групи, як положення, що визначаються: Конституцією України, де містяться основоположні засади діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян про те, що неприпустимим є обмеження гарантованих прав особи при належності виконання покладених на неї обов'язків; кодифікованими законодавчими актами – Кримінальним кодексом України[54], де визначаються підстави застосування кримінально-правової відповідальності в сфері детінізації економіки; Податковим кодексом України[91], що містить положення про визначення механізму оподаткування різних видів діяльності особи, та визначаються засади здійснення політики детінізації; Господарським кодексом України, що закріплює сутність та зміст господарської діяльності, в цілому, і зокрема, визначається підстави дотримання законності джерел отримання доходів[23]; Кодексом України про адміністративні правопорушення, що визначає системи адміністративної відповідальності у сфері тінізації доходів громадян[48].

Наступний рівень нормативно-правового регулювання діяльності органів публічного управління у сфері детінізації доходів громадян складають звичайні законодавчі акти, які, як обґрунтовано І. Супрунова класифікує на: ті, що регулюють господарську діяльність (Закон України «Про банки та банківську діяльність» [99]; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» [106]); ті, що регулюють запобігання та протидію тінізації економіки (Закон України «Про запобігання корупції» [111], Закон України «Про запобігання та протидію легалізації

(відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [112], Закон України «Про Національне Антикорупційне бюро України» [133] та ін.); ті, що регулюють забезпечення державної безпеки (Закон України «Про національну безпеку України» [135], Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [140], Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» та ін.) [113; 161, с. 113].

Нижчий рівень формується із підзаконних нормативно-правових актів, де виділяються : Постанови Верховної Ради України[129]; Укази Президента України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"»[102]; Постанови та Розпорядження Кабінету Міністрів України (зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1068 «Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України» [27]; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року №386-р «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [151]) акти центральних органів виконавчої влади, де важливе місце займають у регуляції заходів із запобігання проявів порушень фінансової безпеки акти Національного банку України, зокрема – постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» [121] та ін.[153].

О.В. Тильчик поділяє нормативно-правові акти на такі групи, як спеціальні нормативно-правові акти та нормативно-правові акти, які регулюють проведення окремих заходів за напрямом протидії правопорушенням, де вченою критерієм поділу є цільове призначення акту [165, с. 155-159]. Серед спеціальних нормативно-правових актів, що функціонально спрямовуються на протидію тінізації економіки вченою виділяються Накази Міністерства доходів і зборів України, зокрема, «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексного відпрацювання платників ПДВ, які формують податковий кредит

за податковими накладними, не зареєстрованими в ЄРПН» [117] від 29.11.2013 № 724 [1, с. 106].

До системних недоліків існуючої нормативно-правової бази регулювання процесів у сфері детінізації економіки України О.В. Тильчик відносить: надмірне підзаконне регулювання, що визначає їх адміністративну природу та залежність від характеру діяльності суб'єктів владних повноважень, які перебувають в процесах триваючих реформ (зокрема, більшість із них ухвалена Державною фіскальною службою України, компетенція якої змінювалась декілька разів впродовж останніх декількох десятиріч; крім того окремим із них надавався гриф обмеження доступу («для службового користування»), який упродовж останніх років переважно скасовано: така практика обмежувала прозорість і ускладнювала зовнішній контроль за регуляторними підходами); декларативність змісту (норми часто сформульовано у загальних цілях та засадах без визначення конкретних, послідовних правових заходів, індикаторів досягнення результатів (KPI), порядку моніторингу виконання, відповідальних суб'єктів та наслідків порушення, що у результаті свідчить про роль актів як програмних, аніж регулятивних); надто короткі горизонти імплементації, що визначення через встановлення стислих строків для запровадження комплексів заходів (зокрема адміністративно-правових) без виділення окремих етапів, матеріально-ресурсного забезпечення та узгодження з бюджетним циклом, що результативно призводить до формалізації їх виконання та їх низької ефективності); термінологічні та методологічні вади (тексти містять значний масив оціночних понять і застарілу термінологію, не легалізовану на законодавчому рівні; спостерігається методологічно застаріле співвіднесення «тіньової економіки» з правопорушеннями (кримінальними, корупційними та адміністративними), без чітких критеріїв та єдиного підходу до доказових стандартів і кваліфікації); регуляторна інерція (прийняття більшості актів відбувалося на тлі докорінних економічних і правових трансформацій, однак відповідні оновлення доктринальних положень (податкового, фінансово-

моніторингового, процесуального, трудового права) належним чином не відбилися в підзаконних регулюваннях, що зумовило розрив між сучасними практиками та чинними приписами) [1, с. 106-107].

Варто відзначити, що впродовж останніх років у межах євроінтеграційного курсу Уряд системно імплементує положення *acquis* ЄС, спрямовані на гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами. Гармонізаційні зусилля охоплюють, зокрема, сфери податкового співробітництва та обміну інформацією, фінансового моніторингу і прозорості бенефіціарної власності, митного та валютного регулювання, платіжних послуг і відкритого банкінгу, публічних закупівель та антикорупційної політики, захисту персональних даних і трудових стандартів. Така конвергенція покликана підвищити прозорість фінансових потоків, знизити рівень тінізації економіки та забезпечити передбачуваність правозастосування й баланс публічних і приватних інтересів відповідно до вимог європейського правопорядку.

Ефективність реалізації політики детінізації зумовлюється не лише якістю нормативного масиву, а й належною побудовою адміністративно-організаційного механізму держави. У межах дисертаційного дослідження пропонується розглядати цей механізм як сукупність інституційних, процесуальних та техніко-правових елементів, покликаних забезпечити пропорційне публічне втручання, правову визначеність і підзвітність. Ключовими вузлами нормативного аналізу є : інституційний дизайн та розмежування компетенцій (ДПС, БЕБ, Держфінмоніторинг, НБУ, Держпраці, Держмитслужба) з фіксацією RACI-ролей і зовнішнього нагляду; міжвідомча координація та обмін даними: інтероперабельність реєстрів, правові режими доступу, протоколювання й аудит слідів; ризик-орієнтований нагляд: профілювання ризиків, стандарти доказування, критерії пропорційності й мінімізації комплаєнс-витрат; процесуальні гарантії платників і сервісна модель: право бути вислуханим, розумні строки, ефективні засоби адміністративного та судового оскарження, елементи медіації; кадрова спроможність і доброчесність:

конкурсний добір, ротація, запобігання конфлікту інтересів, внутрішній контроль; управління результативністю: ієрархія цілей і критеріїв оцінки, публічна звітність; цифровізація «by default»: ПРРО, е-аудит, API відкритого банкінгу, кіберзахист і захист персональних даних.

Наукова новизна полягає у концептуалізації уніфікованого процесуального каркаса координації та нагляду, практичне значення якої полягає у підвищенні добровільної податкової комплаєнсності, зниженні транзакційних витрат і посиленні гарантій прав платників при досягненні цілей детінізації.

Слушно зауважує О.В. Тильчик, що нинішній стан протидії тінізації економіки не дозволяє звести реформу лише до формального виконання чинних приписів. Аналіз адміністративно-правових актів, ухвалених в Україні упродовж останніх десятиліть, засвідчує їх несистемність і «ручний» характер прийняття, зумовлений переважно операційними, а не стратегічними міркуваннями політичного порядку денного. Як наслідок – бракує чітких правових форм і усталених механізмів законодавчого забезпечення відповідного напрямку, недооцінюється потреба комплексного підходу до його регулювання. Поліаспектність і складність проблеми формування ефективного адміністративно-правового забезпечення зумовлюють необхідність більш ґрунтовних і системних наукових досліджень у цій сфері [166, с. 58-60].

У контексті реалізації політики детінізації економічних відносин потрібен комплексний перегляд та доктринальне впорядкування нормативного масиву з урахуванням принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та конвергенції з *acquis* ЄС і міжнародними стандартами (FATF, OECD/BEPS тощо).

Доцільним видається ухвалення спеціального рамкового закону – «Про детінізацію національної економіки» – який закріпив би унормовані дефініції тіньової економічної діяльності, принципи публічного втручання, повноваження та координацію органів, механізми міжвідомчого обміну даними й моніторингу результативності. Водночас питання адміністративної та кримінальної

відповідальності мають вирішуватися шляхом кореляції зі складами правопорушень у КУпАП і КК України, без дублювання або розширювальної криміналізації поза межами кодексів.

В процесі реформування чинного законодавства вбачається за необхідне у Законі України «Про національну безпеку України» виокремити детінізацію як пріоритет державної політики економічної безпеки, визначивши цілі, індикатори та інституційні механізми координації на рівні стратегічного планування.

Закон України «Про запобігання корупції» слід доповнити положеннями щодо взаємодії антикорупційної політики з політикою детінізації: прозорість бенефіціарної власності, перехресні перевірки даних, обмін інформацією між НАЗК, ДПС, Держфінмоніторингом і НБУ, із чіткими процесуальними запобіжниками проти дублювання контролю.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» доцільно доповнити категоризацією економічних кіберінцидентів (шахрайство в платежах, компрометація даних з метою ухилення від оподаткування), розмежуванням повноважень суб'єктів реагування та обов'язків постачальників платіжних/фінансових послуг; санкційні норми при цьому мають узгоджуватися з КК/КПК.

Вимагає підвищення ефективності здійснення діяльності із провадження заходів фінансового моніторинга (AML/CFT), що вимагає уточнення типології підозрілих операцій, ризикові ознаки для фізичних осіб із зарубіжними рахунками, стандарти якості даних про кінцевих бенефіціарів та процедури використання даних автоматичного обміну (CRS) у податкових і кримінальних провадженнях із чіткими доказовими стандартами.

Положення ПК України щодо трансфертного ціноутворення доцільно оновити відповідно до Настанов ОЕСР, що вимагає уніфікації вимог до документації (Master File/Local File), запровадження звітності за країнами (CbC) із визначеними порогоми, інституціоналізувати механізм попереднього

узгодження ціноутворення (АРА) та підвищити ефективність процедур взаємного узгодження спорів (МАР).

Вимагає оновлення зміст Указу Президента «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 року № 1615/2005 [143] щодо визначення заходів з детінізації з урахуванням нових ризиків (наслідки пандемії, воєнного стану, цифровізації), дорожньої карти, ресурсного забезпечення та КРІ.

Оновлення урядового переліку «офшорних»/низькоподаткових юрисдикцій має відбуватися у відповідності до підходів ЄС і критеріїв «належного податкового врядування», із фокусом на цільові захисні заходи (тест ділової мети, статус вигодоодержувача, вимоги до «substance»), а не лише формальні заборони [79].

Єдиний процесуальний каркас і права платників. Потрібна уніфікація правил ризик-орієнтованого нагляду, стандартів обміну даними (стандартні АРІ, логування доступів), доказових стандартів, строків і процедур оскарження; водночас слід гарантувати мінімізацію комплаєнс-витрат для МСП та дотримання принципів пропорційності й легітимних очікувань.

Узагальнюючи, запропоновані кроки переводять регулювання від фрагментарних підзаконних приписів до системно узгодженої моделі на рівні законів і процесуальних стандартів, що забезпечує баланс публічного інтересу (фіскальна стійкість, економічна безпека) та прав приватних осіб (передбачуваність, ефективний захист), і створює необхідні правові передумови для сталого зниження рівня тінізації.

Підсистему нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері детінізації доходів громадян доцільно розглядати як складову ширшої системи правового забезпечення національної безпеки України. У такій оптиці політика детінізації набуває інтегрального характеру й аналізується у взаємозв'язку з суміжними феноменами – корупцією, відмиванням доходів (AML/CFT), економічними злочинами та іншими правопорушеннями у сфері

економіки, що забезпечує необхідну системність і узгодженість державних заходів, унеможлиблює нормативну фрагментацію та сприяє ефективній міжвідомчій координації.

Водночас результати проведеного дослідження свідчать про відсутність комплексного рамкового акта, який би цілісно визначав засади, інструменти та інституційні механізми державної політики детінізації економіки України. Зазначена прогалина зумовлює потребу у формуванні такого документа (закону/стратегії) з чіткою дефініційною базою, процесуальними стандартами нагляду й обміну даними, розмежуванням компетенцій та вбудованими механізмами моніторингу й оцінювання результативності.

1.4 Принципи діяльності та функції органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян

Детінізація доходів громадян є комплексним напрямом публічної політики, що поєднує правові, інституційні та технологічні інструменти з метою підвищення добровільної податкової дисципліни, забезпечення справедливої конкуренції та зміцнення фінансової спроможності держави. Її теоретико-методологічну основу становлять принципи верховенства права, законності та пропорційності втручання держави у приватну сферу. Вимога діяти лише на підставі закону доповнюється гарантіями поваги до прав людини й захисту персональних даних; будь-яке використання інформаційних ресурсів має бути необхідним і співмірним поставленій легітимній меті [18]. У центрі сучасної парадигми, як підкреслює Н.В. Васильєва, має стояти сервісна орієнтація держави, що визначається через пріоритет вжиття превентивних і роз'яснювальних адміністративних заходів впливу на суспільні відносини, тоді як примус і санкції застосовуються як наслідок умисного ухилення чи системної недобросовісності [17, с. 283].

Нормативно-стратегічний рівень передбачає формування довгострокових орієнтирів і регуляторних засад, розвитку засад соціального страхування й кредитно-фінансової інфраструктури. Парламент і уряд визначають засади податкової політики щодо доходів фізичних осіб, у тому числі структуру ставок і пільг, режимів для самозайнятих, правила готівкового обігу та стимулювання безготівкових платежів, а також механізми амністій капіталу чи одноразового декларування як способів легалізації активів [72, с. 88-90]. Як підкреслюють Ж.В.Гарбар та С.І. Собчук податкові надходження є базисом для формування дохідної частини Державного та місцевих бюджетів [21].

Міністерство фінансів України забезпечує серед іншого формування та реалізацію єдиної державної податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [123]. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України проводить аналіз регуляторного впливу, гармонізують податкову й соціальну політику, готують індикатори результативності та координують цифрову трансформацію сервісів для платників [26].

Адміністрування податків і єдиного соціального внеску реалізується спеціалізованими органами публічної влади на основі ризик-орієнтованих підходів. Державна податкова служба України забезпечує реєстрацію платників, приймання та камеральну обробку декларацій, використовуючи стандартизовані моделі ризику для відбору до перевірок випадків імовірної виплати заробітної плати «в конвертах», незареєстрованої самозайнятості або фіктивної діяльності [124]. Належне місце займають непрямі методи контролю, що зіставляють дані про витрати та активи з деклараціями за умов суворого дотримання вимог приватності та мінімізації даних. Інституції, відповідальні за облік застрахованих осіб і адміністрування соціальних внесків, здійснюють контроль

повноти та регулярності сплати, виявляють аномалії на кшталт «нульових» або статистично нетипових нарахувань.

Паралельно формується окремий напрям державного нагляду у сфері праці, де контролюючий орган фокусується на легалізації фактичних трудових відносин, дотриманні мінімальних гарантій оплати праці та усуненні схем прихованого найму. Координація між трудовою інспекцією й податковою службою запобігає дублюванню заходів і зменшує адміністративний тиск на добросовісних суб'єктів. Фінансовий моніторинг, який здійснюють уповноважені органи спільно з центральним банком, інтегрує процедури KYC та аналіз підозрілих транзакцій у загальну систему протидії відмиванню коштів, що водночас унеможливорює використання тіньових доходів у формальному секторі. Під процедурами KYC (Know Your Customer) розуміється регламентований набір процедур і вимог фінансового моніторингу, спрямованих на встановлення та перевірку особи клієнта, оцінку його ризикового профілю й подальший нагляд за операціями з метою запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. У практиці банків і платіжних провайдерів KYC охоплює ідентифікацію та верифікацію клієнта за документами і незалежними джерелами; збирання відомостей про мету відкриття рахунку, очікувані джерела й обсяги надходжень; перевірки на наявність у санкційних списках, статусу політично значущої особи (PEP) та негативних згадок у ЗМІ; визначення реального (бенефіціарного) власника для юридичних осіб; первинну та періодичну оцінку ризику з можливим посиленням вивченням (EDD) у разі підвищених ознак. Важливо, що KYC не є одноразовою операцією лише «на вході», а передбачає безперервний моніторинг відповідності поведінки клієнта заявленому профілю й оновлення даних протягом усього життєвого циклу відносин. У контексті детінізації доходів це зменшує анонімність фінансових потоків, підвищує простежуваність походження коштів і створює передумови для добросовісної податкової звітності при дотриманні принципів необхідності, пропорційності та захисту персональних даних [130].

Банки та платіжні провайдери відіграють ключову роль як приватні виконавці публічної політики, забезпечуючи ідентифікацію клієнтів, облік операцій і розвиток еквайрингу для малого бізнесу [62, с. 20-23]. Банки та платіжні провайдери в сучасних режимах комплаєнсу фактично виступають приватними виконавцями публічної політики детінізації, оскільки саме через їхні канали відбувається ідентифікація клієнтів, облік і токенізація операцій, а також розгортання інфраструктури приймання безготівкових платежів. Перенесення розрахунків із готівкового в цифровий контур зменшує анонімність дохідних потоків громадян і мікробізнесу та створює відтворюваний цифровий слід, придатний для подальшої податкової звітності. У цій моделі фінансові установи стають «точкою входу» до формальної економіки: саме вони визначають, наскільки швидко та безбар'єрно фізична особа-підприємець або самозайнята особа здатні легально приймати платежі й документувати виручку.

Ключовим елементом є ризик-орієнтований КУС та подальший моніторинг, які поєднують віддалену ідентифікацію, перевірку на санкційні та РЕР-ознаки, визначення бенефіціарів і поведінкову аналітику транзакцій. Для низькоризикових категорій клієнтів упроваджується спрощене належне вивчення, що скорочує витрати входу в «білу» зону, тоді як для підвищених ризиків використовується поглиблена перевірка з частішим оновленням даних. Такий диференційований підхід уникає масового «дерискінгу» й знижує стимул до тіньових практик, залишаючи водночас достатню інтенсивність контролю там, де вона справді потрібна. Облік операцій та їхня стандартизована деталізація формують базу для якісного фіскального документування. Інтеграція з системами фіскалізації, електронним чеком і хмарними касовими рішеннями забезпечує автоматичне формування доказової історії виручки, яку платник може використовувати для попередньо заповнених декларацій або звітів із єдиного соціального внеску. Передавання інформації державним органам здійснюється на правових підставах і в межах мети обробки, з перевагою агрегованих або псевдонімізованих каналів для статистичних потреб і суворими

процедурами доступу до первинних даних у випадках правомірної перевірки. Паралельно фінансові установи виконують обов'язки з подання повідомлень про підозрілі операції до уповноваженого органу фінмоніторингу, що підвищує імовірність виявлення злочинних форм ухилення та відмивання доходів, не перетворюючи банки на податкову поліцію [42, с. 102-103].

Платіжні платформи, що обслуговують гіг-економіку та маркетплейси, виступають важливими провайдерами прозорості для нестандартних форм зайнятості [61]. Використання ескроу-механізмів, маркування виплат за видами доходів, опцій добровільного або обов'язкового утримання податків при виплаті та автоматичного формування довідок про отримані суми зменшує транзакційні витрати на комплаєнс для громадян і підвищує рівень добровільної звітності. Паралельно «зарплатні проєкти» та інші легальні канали виплати винагороди стимулюють формалізацію праці, оскільки доступ до кредиту, іпотеки та страхових продуктів прямо залежить від наявності підтверджуваних, офіційних доходів.

Ефективність участі банківського та платіжного секторів у політиці детінізації доходів громадян в Україні значною мірою визначається якістю регуляторної архітектури. Необхідним є поєднання чітких правових підстав обробки даних, вимог до кібербезпеки та лог-аудиту з механізмами конкуренції й інтеперабельності, щоб уникати монополізації каналів приймання платежів і «замикання» торговців на конкретних провайдерів. Розумні режими «пісочниць», стандартизовані API й відкритий банкінг полегшують обмін даними за згодою клієнта та сприяють появі сервісів, які автоматизують податкові зобов'язання без участі інспектора. «Розумні режими пісочниць» – це встановлені регулятором контрольовані середовища для тимчасового тестування фінансових та платіжних інновацій на обмеженій вибірці реальних користувачів із чітко визначеними межами ризику, умовами допуску та критеріями успіху [194]. На відміну від неформальних «пілотів», так звані режими розумних пісочниць ґрунтуються на юридично передбачених механізмах пом'якшення

податкових вимог (індивідуальні послаблення, no-action листи, обмежені ліцензії), водночас при встановленні зобов'язань для учасників податкових правовідносин із дотримання захисних запобіжників: часових і кількісних лімітів, підвищеної прозорості для споживача, протоколів кібербезпеки та приватності, процедур розгляду скарг і плану виходу [211]. «Розумність» такого режиму полягає у ризик-орієнтованому дизайні (послаблення – лише там і настільки, наскільки це потрібно для інновації), у наявності вимірюваних метрик та зворотного зв'язку з наглядом, а також у передбачуваній траєкторії подальшої масштабізації: перехід на повну ліцензію, коригування моделі або припинення продукту [233].

Для політики детінізації режим «розумних пісочниць» виконує роль керованого «лабораторного» простору, де можна перевірити рішення, що знижують тінізаційні стимули: від спрощених та віддалених процедур KYC/CDD для низькоризикових сегментів і технологій softPOS та QR-платежів для мікробізнесу – до інтегрованих е-чеків, е-фіскалізації, open-banking/API-моделей і регтех-сервісів автоматичного заповнення податкових зобов'язань. Завдяки часовим межам і контрольованим параметрам випробувань держава отримує емпіричні дані про ефекти на прозорість операцій, витрати комплаєнсу та поведінку платників без системних ризиків для споживачів і ринку. Отже, пісочниця – це не прогалини в нормативно-правовому регулюванні, а інституційний інструмент безпечного експериментування, який прискорює появу рішень, що роблять «білу» діяльність дешевшою й зручнішою за тіньові практики.

Водночас належний контроль за доступами, DPIA-оцінки та прозорі процедури оскарження гарантують, що розширення цифрового нагляду не підміняє собою принципи необхідності й пропорційності.

У підсумку банки та платіжні провайдери забезпечують операційну інфраструктуру, інформаційну прозорість і повсякденні стимули, без яких детінізація залишалася б декларативною. Через поєднання ідентифікації, обліку

та інклюзивної платіжної інфраструктури вони перетворюють комплаєнс на зручну побутову практику, водночас підтримуючи баланс між інтересами фіскальної політики, правами людини та розвитком малого підприємництва.

Правоохоронні органи та прокуратура концентруються на злочинних формах ухилення від оподаткування, фіктивному підприємстві й відмиванні доходів, уникаючи втручання в спори добросовісних платників, що мають вирішуватися в адміністративному порядку. Судова влада забезпечує ефективний механізм захисту прав платників і формує прецедентні підходи до тлумачення норм податкового та фінансового права. На рівні місцевого самоврядування реалізуються програми заохочення реєстрації підприємницької діяльності, підвищення фінансової грамотності, розвитку інфраструктури безготівкових розрахунків і впорядкування ринкової торгівлі та сфери послуг, що прямо впливає на легалізацію дрібних доходів громадян.

Ефективність здійснення політики детінізації доходів громадян суттєво залежить від інструментів, орієнтованих на зниження транзакційних витрат входу в «білу» зону та підвищення очікуваної корисності добровільної сплати. Спрощені режими для ФОП і самозайнятих, надання можливостей для здійснення державної реєстрації через електронні інформаційні сервіси, впровадження принципів звітності «за один день», функціонування персоніфікованого електронного кабінету платника податків [32], автоматизовані підказки й попередження помилок у декларуванні формують сервісну екосистему, дозволяють у сукупності сприяти дотриманню правил оподаткування діяльності фізичних осіб, забезпеченню їх прозорості та відкритості, а відтак – зменшує рівень тінізації економіки в Україні. Фіскалізація розрахунків через РРО/ПРРО й електронний чек, інтеграція касових систем із POS-терміналами та маркетплейсами, а також громадянські стимули на кшталт лотерей чеків або кешбеку за безготівкові платежі розширюють простір офіційного обігу. Водночас аналітичне ядро політики ґрунтується на зіставленні державних реєстрів – нерухомості, транспортних засобів, перетину кордонів,

ліцензій і дозволів – з податковими даними, що дає змогу виявляти системні розриви та таргетувати нагляд без масових перевірок.

Застосування технологічних і аналітичних рішень потребує розвиненої системи запобіжників від надмірного втручання. Перед впровадженням нових інструментів проводяться оцінки впливу на права людини та захист даних; доступ до інформаційних систем супроводжується багаторівневою автентифікацією, журнальним аудитом і регламентованими процедурами службового користування. Прозорі правила відбору до перевірок і оприлюднення агрегованих результатів підвищують підзвітність органів влади, а ефективні процедури адміністративного та судового оскарження зменшують ризик довільності рішень [244]. Антикорупційні механізми, включно з управлінням конфліктом інтересів і контролем службових контактів із платниками, є необхідною умовою довіри до інститутів примусу.

Міжнародний вимір політики детінізації відображається в участі у глобальних режимах обміну податковою інформацією, імплементації підходів BEPS і співпраці з іноземними компетентними органами у справах про транскордонні доходи громадян. Такі інструменти унеможливають просте переміщення тіньових потоків у інші юрисдикції та стимулюють повну й правдиву звітність у країні податкової резидентності особи.

Критеріями результативності виступають зростання частки безготівкових розрахунків, підвищення рівня офіційної зайнятості, динаміка надходжень податку на доходи фізичних осіб і соціальних внесків, збільшення частки добровільного виконання податкових обов'язків, а також скорочення кількості перевірок при зростанні їхньої адресності та доведеної ефективності. Важливо, щоб ці індикатори вимірювалися публічно й порівнювано в часі, із розкриттям методології розрахунку та доповненням якісними опитуваннями платників щодо якості державних сервісів.

Системна детінізація доходів громадян потребує збалансованого поєднання стимулюючих механізмів і заходів правозастосування [86; 158, с. 56-

67;80, с. 38-45;90; 89 та ін.]. Стимули мають зменшувати транзакційні витрати легалізації та підвищувати очікувану корисність добровільного комплаєнсу, тоді як примусові інструменти – забезпечувати невідворотність відповідальності за умисні порушення та підтримувати справедливість економічної конкуренції. Оптимальне співвідношення між цими компонентами визначається ризик-орієнтованою оцінкою і повинно відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності. З одного боку, спрощення процедур, цифровізація сервісів, податкові знижки та амністійні вікна знижують бар'єри легалізації доходів і формують культуру комплаєнсу. З іншого боку, невідворотність відповідальності за умисне ухилення, інтеграція фінансового моніторингу з податковим адмініструванням і якісний судовий контроль забезпечують справедливість режиму для тих, хто дотримується закону. Результатом такої моделі має стати ситуація, у якій дотримання правил є не лише правовим обов'язком, а й раціональною поведінкою для більшості громадян, оскільки вона мінімізує ризики, витрати та невизначеність, водночас забезпечуючи доступ до гарант

Міжнародна прозорість доходів громадян істотно зросла після запровадження автоматичного обміну фінансовою інформацією за стандартом CRS; перший обмін за участю України відбувся восени 2024 р. За таких умов виникає потреба у чітко врегульованій нормативно-процедурній взаємодії між ДПС України, Державною службою фінансового моніторингу України [121] і суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Вона має визначати межі та правові підстави доступу до даних, порядок їх збирання, обробки, зберігання і передачі, а також регламентувати способи використання отриманої інформації в податковому адмініструванні та у кримінальному провадженні. Ключовим є закріплення процесуальних стандартів допустимості й належності даних CRS як доказів, забезпечення пропорційності втручання у приватність, проведення оцінок впливу на захист даних, ведення журналів доступу та дотримання вимог до ланцюга збереження електронних доказів. Належна координація цих режимів

мінімізує регуляторну невизначеність, підвищує якість комплаєнсу учасників ринку та запобігає як дублюванню функцій, так і надмірному використанню персональних даних [232].

Внутрішній контур детінізації також зазнає суттєвого «переналаштування»: з 1 серпня 2025 р. відновлено повні розміри штрафів за порушення правил застосування РРО/ПРРО, що спрямовано проти прихованого товарообігу та невидачі фіскальних чеків; одночасно НБУ запустив режим відкритого банкінгу, який розширює безготівкові канали та створює нову правову площину для обміну даними через API. Поєднання цих інструментів потребує чіткої координації повноважень ДПС, НБУ та органів фінмоніторингу, аби мінімізувати прогалини й дублювання контролю [198; 118].

У рамках програми EFF МВФ системно наголошує на мобілізації доходів, модернізації податкової та митної адміністрації та протидії ухиленню як умовах фіскальної стійкості, що висуває перед законодавцем і урядом завдання сформувавши цілісну, несуперечливу нормативну систему, яка одночасно забезпечує ефективність збору доходів і дотримання стандартів належного врядування та верховенства права [241].

Оскільки контроль є базовою функцією публічного управління, досягнення цілей детінізації національної економіки безпосередньо залежить від ефективності державної контрольно-наглядової діяльності. Інституційна архітектура цього контролю в Україні охоплює: Рахункову палату України як вищий зовнішній державний аудит, що здійснює парламентський контроль за використанням публічних фінансів і оцінює результативність державної політики, у т.ч. заходів детінізації[147]; Міністерство фінансів України, яке формує та координує фінансову політику; у сфері детінізації визначає правила, методики та напрямки міжвідомчої взаємодії; Державну аудиторську службу України, що виконує функції внутрішнього державного фінансового контролю/аудиту у секторі публічних фінансів (ревізії, інспектування, аудит ефективності) [119]; Державну податкову службу України, що є компетентною

на адміністрування податків і зборів, податковий контроль, фіскалізація розрахунків, сервіс і нагляд за дотриманням податкового законодавства; Державну митну службу України, до повноважень якої відноситься здійснення митного контролю та протидії незаконному переміщенню товарів/готівки, що зменшує простір для «тіньових» потоків [109; 124]; Державну службу фінансового моніторингу України (національна FIU), що реалізує завдання із збору, аналізу та передання узагальнених матеріалів щодо підозрілих фінансових операцій до правоохоронних органів[121]; Національний банк України, що здійснює нагляд за банками й небанківськими фінансовими установами, у т.ч. за виконанням вимог AML/CFT і правил платіжного ринку[134]; Бюро економічної безпеки України як аналітико-правоохоронний орган розслідування правопорушень, що посягають на економіку держави (зокрема ухилення від оподаткування) [101]; Національне антикорупційне бюро України, що здійснює функцію із організації досудове розслідування корупційних злочинів, які корелюють із тінізаційними практиками та викривляють фіскальні процеси [133].

Узгоджена взаємодія цих інституцій – із чітким розмежуванням їх повноважень, стандартизованими процедурами обміну даними та єдиними доказовими стандартами – є необхідною умовою результативного зниження рівня тінізації доходів громадян, підвищення добровільної податкової комплаєнсності та зміцнення фіскальної спроможності держави.

Таким чином, з огляду на те, що контроль є однією з базових функцій управління, саме державна контрольно-наглядова діяльність має забезпечувати досягнення належного рівня детінізації національної економіки. Її інституційний каркас в Україні формують Рахункова палата України, Міністерство фінансів України та підпорядковані йому органи – Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна служба фінансового моніторингу, – а також Національне

антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України і Національний банк України.

З метою інституціоналізації державної контрольно-господарської діяльності у сфері детінізації доходів громадян пропонується таке визначення цієї процедури: це врегульована сукупність процесуальних положень, спрямованих на виявлення та визначення державних інститутів, які реалізують контрольну функцію у сфері господарювання в процесі й з метою детінізації економіки, а також на послідовну ідентифікацію та узагальнення засад їх діяльності – зокрема мети, об'єкта, предмета, суб'єктів, принципів, функцій, завдань, форм та нормативного забезпечення – для подальшого інституційного розвитку цієї діяльності.

Принципи діяльності органів публічної влади відображають конституційні засади державності та сучасні стандарти належного врядування [156]. У центрі – верховенство права, законність і пропорційність публічного втручання, повага до прав і свобод людини, рівність і недискримінація, підзвітність і прозорість інституцій, політична нейтральність та інституційна доброчесність. Доповнюють цей комплекс принципи субсидіарності й партнерської взаємодії з громадянами, ефективності та економності використання ресурсів, доказовості рішень і ризик-орієнтованості контролю, а також «digital-by-default» у наданні послуг із належним захистом персональних даних. Збалансованість між демократичною легітимністю, професійною автономією адміністрації та механізмами стримувань і противаг забезпечує стійкість управлінських рішень і довіру до держави.

Функціональна архітектура публічної влади охоплює нормотворення та стратегічне планування, формування й координацію державної політики, регуляторну й наглядову діяльність, адміністрування публічних послуг і ресурсів, фінансово-бюджетні та перерозподільчі процеси, інформаційно-аналітичне забезпечення, моніторинг і аудит, а також правозастосування та забезпечення виконання рішень із гарантіями оскарження й судового захисту

[175, с. 156-160]. У міжвідомчому вимірі важливого значення набувають узгодженість мандатів, інтеперабельність даних, уніфіковані процедури та стандарти сервісу; у територіальному – розподіл компетенцій за принципом субсидіарності між центральним і місцевим рівнями [171, с. 269-276]; у міжнародному – участь у режимах співпраці та обміну інформацією відповідно до ратифікованих зобов'язань.

Реалізація зазначених принципів і функцій у конкретних політиках передбачає поєднання превентивних і сервісних інструментів із невідворотністю відповідальності за порушення, регулярну оцінку впливу рішень на права людини й економіку, а також використання КРІ та незалежного аудиту для вимірювання результативності. У сферах підвищеної чутливості, зокрема під час детінізації доходів громадян, пріоритет надається ризик-орієнтованому контролю, мінімізації адміністративного тягара, прозорості алгоритмів і процедур доступу до даних, що забезпечує баланс між публічним інтересом і приватною автономією та підсилює спроможність інститутів до стійкого, правомірного й ефективного управління.

Таким чином, до основоположних принципів діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян відносяться: верховенство права й законність; повага до прав людини та приватності; справедливість і рівність платників; прозорість і підзвітність; сервісність і партнерство з платником; пропорційність і ризик-орієнтованість; ефективність і економність; цілісність та антикорупційність; міжвідомча координація та обмін даними; доказовість і аналітичність.

Як обґрунтовує Ю.С. Кіцул, функції діяльності органів публічної влади – це стійкі, юридично та організаційно визначені напрями їхньої активності, спрямовані на забезпечення публічного інтересу та реалізацію конституційних цілей держави [41]. У загальному вимірі йдеться про такі функції діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян України, як нормотворчу та стратегічну функції (визначення правил і довгострокових

пріоритетів), політико-координаційну та управлінську (формування та виконання публічної політики), регуляторну й наглядову (встановлення вимог до поведінки суб'єктів і контроль за їх дотриманням), сервісну (надання публічних послуг і адміністрування реєстрів), фіскально-бюджетну (мобілізація доходів, розподіл і використання ресурсів), охоронну та правозастосовчу (забезпечення публічної безпеки та невідворотності відповідальності), а також правозахисну й юрисдикційну (захист прав, вирішення спорів і відновлення порушених інтересів).

Галузевий розподіл конкретизує ці функції між гілками влади та рівнями управління: представницькі інституції здійснюють законотворення, бюджетне затвердження й парламентський контроль; органи виконавчої влади – розроблення, впровадження та моніторинг політик, регулювання ринків, ліцензування, інспектування і надання послуг; судова влада – конституційний і судовий контроль, тлумачення норм і вирішення публічно-правових спорів; органи місцевого самоврядування – планування місцевого розвитку, управління комунальною інфраструктурою та базові соціальні послуги. В окрему групу доцільно віднести незалежні регулятори й органи аудиту, що забезпечують технічну регуляцію, фінансовий нагляд і зовнішній контроль публічних фінансів.

З врахуванням підходу, обґрунтованого у наукових розробках Т.О. Мацелик, інтегровані функції пронизують увесь цикл публічної політики: доказове обґрунтування рішень, консультації та участь стейкхолдерів, оцінка регуляторного впливу та впливу на права людини, управління даними й цифрове врядування, забезпечення прозорості та підзвітності, антикорупційна превенція, кібербезпека, а також моніторинг і оцінювання результативності (M&E) із наступною корекцією інструментів [74, с. 54]. У сферах підвищеної чутливості – таких як фіскальна детінізація – пріоритет набувають ризик-орієнтований контроль, пропорційність втручання, інтероперабельність державних систем і

чіткі процесуальні гарантії, що разом забезпечує баланс між ефективністю державного управління та захистом прав людини.

На рівні нормування та стратегії формується інституційний каркас політики детінізації, що визначає цілі, інструменти та параметри її реалізації. Верховна Рада України та Кабінет Міністрів забезпечують нормативне й стратегічне підґрунтя, ухвалюючи закони та довгострокові програмні документи, які встановлюють податкові правила щодо доходів фізичних осіб (структуру ставок, податкові стимули та амністійні механізми щодо капіталу), задають регулятивний режим безготівкових розрахунків і розвитку платіжної інфраструктури, а також інституціоналізують гарантії захисту викривачів. У цьому вимірі пріоритетом виступає узгодженість із конституційними засадами, принципами верховенства права й пропорційності втручання, а також сумісність із міжнародними стандартами фінансової прозорості.

Міністерство фінансів України та Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України виконують функції політико-координаційного центру, відповідаючи за формування політики доходів, спрощення процедур адміністрування для платників і впровадження інструментів доказового врядування. Ключовим механізмом виступає оцінка впливу регулювання (Regulatory Impact Assessment, RIA), що передбачає обґрунтування проблеми, аналіз альтернатив, оцінювання витрат і вигод для держави, бізнесу й громадян, а також визначення показників результативності та порядку подальшого моніторингу. Застосування RIA у поєднанні з міжвідомчою координацією й цифровізацією сервісів забезпечує внутрішню логіку нормативних змін, знижує транзакційні витрати комплаєнсу та підвищує ефективність детінізаційних заходів.

А. М. Новицький та І.В. Чеховська підкреслюють, що адміністрування податків і єдиного соціального внеску є базисом інституційного механізму детінізації доходів громадян [82, с. 66-72]. Вченими обґрунтовується висновок, що «завдяки вдосконаленню механізму адміністрування ЄСВ та ПДФО,

впровадженню прозорості й ефективної системи обліку та контролю за фінансовими та інформаційними потоками в податковій системі та системі соціального страхування буде досягнуто реальних позитивних змін, зокрема збільшення чисельності платників внесків, поліпшення платіжної та звітної дисципліни платників тощо» [82, с. 71].

У міжнародній практиці простежуються дві базові організаційні моделі адміністрування соціальних внесків: інтегрована, коли їх стягнення зосереджується в податкових адміністраціях, і спеціалізована, коли ці повноваження здійснюють окремі інституції соціального страхування. У Канаді та США інкасація внесків до систем соціального страхування історично інтегрована у фінансові відомства, що забезпечує єдину базу платників, уніфіковані процедури декларування та спільну інфраструктуру контролю й примусового виконання. Натомість у значній частині західноєвропейських країн зберігається інституційне розмежування: облік і збір соціальних внесків перебувають у віданні страхових фондів та їхніх адміністраторів, тоді як податкові служби сконцентровані на податкових платежах; така конфігурація зумовлена тим, що розвинені системи соціального страхування сформувалися раніше за сучасні служби доходів і зберегли власну організаційну автономію [178].

Кожна з моделей має виразні управлінські наслідки. Інтеграція функцій у податкових органах, як правило, знижує транзакційні витрати для платників і держави, підсилює аналітичні можливості через консолідацію даних та спрощує взаємодію з бізнесом і громадянами. Спеціалізована модель забезпечує глибшу професійну фокусованість на соціально-страхових процесах і сервісах, проте потребує розвинених механізмів міжвідомчої координації, стандартизованого обміну даними та чітких процедур узгодження рішень між податковими та страховими інституціями. У виборі організаційної архітектури ключового значення набувають історичні інституційні траєкторії, ступінь цифрової

інтероперабельності державних систем, а також цілі політики детінізації та зменшення адміністративного навантаження на платників.

Центральне місце у системі адміністрування податків і єдиного соціального внеску посідає Державна податкова служба України, на яку покладається повний цикл процедур із податкового адміністрування: реєстрація платників, функціонування та розвиток електронного кабінету як базового сервісу взаємодії, приймання та камеральна обробка податкової звітності, а також ініціювання та реалізація процедур стягнення узгоджених зобов'язань через податкові повідомлення-рішення та інші передбачені законом інструменти. Контрольно-наглядова компонента ґрунтується на ризик-орієнтованих підходах до відбору об'єктів, що передбачає пріоритизацію сегментів із підвищеною імовірністю порушень, зокрема практик виплати заробітної плати «в конвертах», незареєстрованої самозайнятості та порушень режиму застосування РРО/ПРРО. Важливу роль відіграють непрямі методи контролю, які полягають у зіставленні задекларованих доходів із даними про витрати та активи за умов суворого дотримання вимог приватності, необхідності й пропорційності обробки персональних даних.

Комплементарну функцію виконує інститут адміністрування єдиного соціального внеску, зосереджений у Пенсійному фонді України (або відповідному адміністраторі ЄСВ). Його діяльність охоплює ведення реєстру застрахованих осіб, моніторинг повноти й регулярності сплати внеску, перехресну верифікацію нарахувань із даними податкових органів і виявлення аномалій на кшталт «нульових» або статистично нетипових зарплат. Системна взаємодія ДПС і адміністратора ЄСВ на основі інтероперабельних реєстрів та уніфікованих процедур обміну інформацією забезпечує своєчасне виявлення ризикових практик, зменшує адміністративне навантаження на добросовісних платників і підвищує результативність детінізаційних заходів у межах єдиного правового режиму фіскальної та соціальної звітності.

У системі детінізаційної політики Державна служба України з питань праці виконує функції спеціалізованого наглядового органу у сфері трудових відносин і соціального страхування [120;174]. Її компетенція охоплює виявлення неоформленої зайнятості, перевірку дотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці та інших обов'язкових умов праці, а також застосування заходів державного впливу – приписів про усунення порушень і фінансових санкцій у передбачених законом випадках. Операційна модель ґрунтується на ризик-орієнтованому підході до відбору об'єктів нагляду, використанні аналітики даних (у тому числі перехресної верифікації з реєстрами податкових і соціальних органів) та поєднанні інспекційних заходів із сервісними інструментами легалізації найманої праці.

Змістовним результатом діяльності має виступати не лише фіксація правопорушень, а й досягнення стійкої легалізації трудових відносин через оформлення працівників, відновлення належного рівня оплати праці, донарахування ЄСВ і податків та запобігання повторним порушенням. Процедури контролю підлягають стандартизації відповідно до принципів законності, необхідності й пропорційності втручання, із забезпеченням процесуальних гарантій для суб'єктів господарювання та працівників, захисту персональних даних, фіксації ланцюга доказів і можливості адміністративного та судового оскарження. Координація з податковими органами, адміністратором ЄСВ і органами місцевого самоврядування мінімізує дублювання заходів і знижує адміністративне навантаження, водночас підсилюючи ефект детінізації через узгоджені інформаційні кампанії, консультації для роботодавців і використання превентивних інструментів. Ефективність наглядової діяльності доцільно оцінювати за інтегральними індикаторами: скорочення частки неформальної зайнятості, підвищення охоплення соціальним страхуванням, зростання фонду оплати праці в офіційному секторі та стабільність досягнутого рівня комплаєнсу.

З метою детінізації доходів домашніх працівників у 2024 році було ухвалено окремий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників» [104], де було передбачено встановлення окремих нормативних механізмів контролю за трудовою діяльністю таких осіб. Так, серед особливостей здійснення контролю за додержанням законодавства про працю стосовно домашніх працівників було передбачено, що посадова особа Державної служби України з питань праці має право проводити в домогосподарстві роз'яснювальну роботу про найбільш ефективні способи додержання законодавства про працю, моніторинг стану його додержання, у тому числі щодо оформлення трудових відносин (ст. 173-7 Кодексу Законів про працю України) [47]. На запит Державної служби України з питань праці фізична особа зобов'язана надати інформацію про виконання фізичними особами домашньої праці в її домогосподарстві (ст. 173-7 Кодексу Законів про працю України) [47]. Чинним законодавством України було закріплено, що у разі наявності обґрунтованих підстав вважати, що домогосподарство використовує працю інших фізичних осіб, посадовій особі центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, забезпечується можливість проведення конфіденційної розмови з фізичною особою, яка виконує домашню працю в цьому домогосподарстві.

Детінізація праці домашніх працівників в Україні потребує поєднання правового дооформлення статусу цієї категорії зайнятих, сервісної інфраструктури легального найму та збалансованого контролю, який поважає приватність домогосподарства [172]. Домашня праця – індивідуалізований сегмент ринку послуг догляду, прибирання, доглядово-побутових і репетиторських послуг – історично концентрує високий рівень неформальності через фрагментарність робочих місць, оплату «готівкою», асиметрію інформації та слабку спроможність сторін до юридичного оформлення відносин [78]. За

таких умов ключовим стає усунення «вхідних бар'єрів» до формалізації та створення передбачуваної траєкторії соціального захисту для працівників.

Нормативні межі мають закріплювати чітке визначення домашнього працівника і домогосподарства-роботодавця, поширення на такі відносини мінімальних трудових гарантій, можливість застосування типової письмової угоди з фіксацією обсягу робіт, графіка, розміру і періодичності оплати, умов відпочинку та підстав припинення співпраці. Важливим елементом виступає гармонізація з міжнародними стандартами у сфері праці й догляду, включно з гарантіями недискримінації, безпеки та гідних умов праці. Процедури інспекційної діяльності мають враховувати підвищену чутливість доступу до житла, спиратися на ризик-орієнтовані перевірки, дистанційні інструменти верифікації та процесуальні запобіжники, що забезпечують пропорційність втручання.

Економічна складова детінізації ґрунтується на спрощенні адміністрування для обох сторін. Доцільним є запровадження статусу «домогосподарства-роботодавця» з можливістю електронної реєстрації, попередньо заповнених форм і «єдиного платежу», який автоматично розподіляє ПДФО та ЄСВ. Ефективність підвищують цифрові ваучери або сервіси «електронної чекової книжки», що за одну дію оформлюють угоду, фіскалізують оплату, відраховують внески та формують підтверджувальні документи для обох сторін. Фінансові стимули на кшталт часткових податкових знижок для домогосподарств, співфінансування соціальних внесків для низьких доходів і знижених ставок комісій за безготівкові платежі зменшують альтернативну вартість виходу з тіні.

Особливе значення мають платформи посередництва у сфері догляду та побутових послуг. Регуляторна модель «відповідального посередника» може передбачати реєстрацію працівника та замовника в електронному кабінеті, ідентифікацію сторін, автоматичне нарахування й перерахування податків і внесків, формування електронного договору та історії зайнятості. Така

інфраструктура забезпечує простежуваність транзакцій, знижує ризики зловживань і водночас створює для працівників «портативні» соціальні права – накопичення стажу, доступ до страхових виплат, кредитної історії та пенсійних прав.

Соціально-захисний вимір передбачає розвиток інструментів професійного визнання та підвищення кваліфікації. Добровільна сертифікація навичок, базові курси з безпеки праці та догляду, мінімальні стандарти якості послуг і механізми медіації спорів підсилюють довіру на ринку та зменшують трансакційні витрати укладення угод. Для вразливих груп – зокрема для працівників-мігрантів і доглядальників у домогосподарствах із низькими доходами – варто передбачати адресні програми легалізації та інформаційні кампанії з акцентом на вигоди офіційного працевлаштування.

Контроль і правозастосування мають підтримувати легальну траєкторію, а не підміняти її каральною логікою. Пріоритет має віддаватися аналітичному скринінгу за ознаками системних порушень, використання непрямих індикаторів і перехресної верифікації даних, а також «м'які» інструменти: попередження, консультації, відстрочене застосування санкцій за умови добровільного оформлення відносин. У випадках грубих і повторних порушень, зокрема, має проявлятися у невідворотності відповідальності, але з дотриманням гарантій процесуальної справедливості.

Оцінювання результатів політики детінізації праці домашніх працівників в цій сфері доцільно здійснювати через набір індикаторів, що фіксують як формальну, так і змістовну легалізацію: приріст кількості зареєстрованих домашніх працівників, зростання частки безготівкових виплат і регулярності сплати внесків, збільшення охоплення соціальним страхуванням, динаміку середньої офіційної оплати праці та рівень повторних порушень. Опублікування методології розрахунку показників, незалежний аудит і регулярні опитування працівників та домогосподарств-роботодавців забезпечують прозорість і підзвітність політики.

Узгодження правових, сервісних і наглядових компонентів створює для домогосподарств і працівників передбачувану, недорого й зручну альтернативу тіньовим практикам. За такої конфігурації дотримання правил стає раціональною поведінкою: офіційна виплата гарантує соціальні права працівнику, а домогосподарству – правову визначеність, доступ до податкових пільг і якісніші послуги.

Фінансовий моніторинг і регулювання готівкового обігу становлять автономний, проте тісно інтегрований сегмент правового механізму детінізації доходів громадян [85]. Державна служба фінансового моніторингу України виконує функції національної фінансової розвідки, зосереджуючи інформаційно-аналітичну діяльність у сферах протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та пов'язаних загроз. Національний банк України, діючи як центральний банк і спеціально уповноважений регулятор, забезпечує нормативне встановлення вимог до суб'єктів первинного фінансового моніторингу банківського та платіжного секторів, здійснює пруденційний і поведінковий нагляд, визначає стандарти організації внутрішніх систем комплаєнсу і процедури управління ризиками у сфері AML/CFT [115].

Ключовим інструментом правозастосовної практики виступає ризик-орієнтований підхід, імplementований у процедури «знай свого клієнта» (KYC) та належної перевірки клієнта (CDD). Нормативна модель передбачає первинну ідентифікацію та верифікацію фізичних осіб і бенефіціарних власників, класифікацію клієнтів за рівнями ризику, застосування спрощених або посиленних заходів належної перевірки залежно від профілю, безперервний моніторинг ділових відносин і транзакцій, фіксацію та збереження документів, а також перевірку на приналежність до категорій підвищеного ризику, зокрема політично значущих осіб. Така конструкція забезпечує простежуваність фінансових потоків і водночас покликана мінімізувати явища «дерискінгу», коли

формальний ризик призводить до невинновданого виключення добросовісних клієнтів із фінансової системи.

Моніторинг підозрілих операцій охоплює як виявлення нетипових або непрозорих транзакцій за допомогою правил і моделей, так і подання відповідних повідомлень уповноваженому органу у передбачених законом формах [177, с. 67-69]. Додержання процедурних стандартів формування та передавання інформації, ведення журналів доступу, забезпечення ланцюга збереження електронних доказів і захисту персональних даних є умовою її допустимості та належності у податкових і кримінальних провадженнях. У разі встановлення ознак порушення режимів цільових фінансових санкцій, фінансування тероризму чи іншої злочинної діяльності компетентні суб'єкти зобов'язані вживати заходів негайного реагування, у тому числі тимчасового зупинення операцій і замороження активів у межах процедурної компетенції та під контролем суду.

Нормативно-правове регулювання готівкового обігу належить до сфери публічно-владних повноважень Національного банку України та спрямовується на зниження анонімності розрахунків і підвищення прозорості платіжного середовища. Нормативні акти центрального банку встановлюють порядок ведення касових операцій, вимоги до обліку та зберігання готівки, параметри готівкових розрахунків і пов'язані ліміти, а також стандарти взаємодії з інкасаційною та платіжною інфраструктурою. Комплементарний напрям – стимулювання безготівкових платежів через регулювання платіжних послуг, розвиток відкритих стандартів і миттєвих переказів, упровадження технологій віддаленої ідентифікації та підтримку інтеоперабельності між банківськими й небанківськими провайдерами. Таке середовище знижує транзакційні витрати легального обігу, розширює доступ домогосподарств і мікробізнесу до офіційних платіжних каналів та формує відтворюваний цифровий слід для подальшої фіскальної легалізації доходів.

Інституційна взаємодія Держфінмоніторингу, Національного банку та інших компетентних органів передбачає розмежування мандатів і процедурний обмін інформацією на чітких правових підставах, з урахуванням принципів необхідності, пропорційності та мінімізації даних. Узгодженість режимів AML/CFT із податковим адмініструванням, наглядом за платіжними послугами й кримінальним переслідуванням забезпечує збалансоване використання отриманої інформації: для превенції й виявлення правопорушень, для підвищення добровільної податкової дисципліни та для судового доведення у межах належних процесуальних гарантій. У підсумку фінансовий моніторинг і регулювання готівкового обігу виконують подвійну функцію: слугують запобіжником злочинного використання фінансової системи та одночасно створюють правові й організаційні умови, за яких дотримання правил стає для громадян і бізнесу менш витратним і ризикованим, ніж перебування у тіні.

Функції правоохоронних органів і суду у сфері детінізації доходів громадян формують кримінально-правовий та процесуально-правовий контур підтримки фіскальної політики держави [43, с. 228-232]. Йдеться про забезпечення невідворотності відповідальності за умисні правопорушення, що підривають податкову дисципліну та легальний обіг коштів, а також про гарантування процесуальних прав учасників проваджень і легітимності отримання доказів [7, с. 260-262].

У сегменті досудового провадження Бюро економічної безпеки, підрозділи Національної поліції та інші компетентні органи здійснюють виявлення, документування й розслідування злочинів, пов'язаних з умисним ухиленням від оподаткування, фіктивним підприємництвом і відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом. Прокурори здійснюють процесуальне керівництво, забезпечують єдність правової кваліфікації, законність негласних слідчих (розшукових) дій, пропорційність втручання у приватне життя та дотримання стандартів допустимості доказів. Ключове значення має використання фінансової аналітики: залучення даних податкових реєстрів, матеріалів

фінансового моніторингу, результатів міжнародного обміну (зокрема CRS), судово-економічних експертиз і форензик-аудиту з фіксацією ланцюга збереження доказової інформації. За наявності підстав застосовуються забезпечувальні заходи – тимчасове зупинення операцій, арешт активів, спеціальна конфіскація – у межах судового контролю та з урахуванням вимог пропорційності.

Міжвідомча координація з податковими органами має запобігати дублюванню перевірочних дій і «подвійному» процесуальному навантаженню на платника. Узгоджені протоколи обміну інформацією, спільні аналітичні профілі ризику, визначення пріоритетності адміністративного врегулювання податкових розбіжностей і чіткі пороги криміналізації (матеріальність шкоди, ознака умислу) мінімізують ризики зловживань. Добровільне коригування зобов'язань, сплата боргу та співпраця зі слідством можуть враховуватися як підстави для пом'якшення відповідальності або застосування угод про визнання винуватості – за умови повної компенсації завданої шкоди публічним фінансам.

Суд виконує двоєдину роль як органу судового контролю на досудовій стадії та органу правосуддя по суті обвинувачення. На етапі досудового розслідування суддя санкціонує втручальні слідчі дії, перевіряє наявність достатніх підстав і пропорційність обмеження прав, контролює законність арешту майна й тимчасового доступу до речей і документів. Під час розгляду справи по суті суд оцінює належність і допустимість доказів, дотримання стандарту доведення «поза розумним сумнівом», тлумачить і застосовує норми податкового та кримінального права з урахуванням практики вищих судів і міжнародних зобов'язань держави. За результатами розгляду суд ухвалює вирок, визначає вид і міру покарання, вирішує питання конфіскації, відшкодування шкоди бюджету та затверджує угоди у разі їх відповідності закону й публічному інтересу [149; 55].

Ефективність цієї підсистеми вимірюється не кількістю порушених проваджень, а якістю правозастосування: зниженням рецидиву тіньових

практик, зростанням добровільної сплати податків, відновленням завданих збитків бюджету та уніфікацією правозастосовної практики. Дотримання принципів законності, необхідності й пропорційності, належний судовий контроль і налагоджена координація з фіскальною адміністрацією забезпечують баланс між публічним інтересом у детінізації та захистом прав людини, що є необхідною умовою стійкої податкової комплаєнс-культури.

Функції органів місцевого самоврядування у сфері детінізації доходів громадян впливають із принципу субсидіарності та спрямовуються на формування правового, сервісного й інфраструктурного середовища, у якому дотримання податкових і соціально-страхових обов'язків стає для мешканців і дрібного бізнесу простішим і вигіднішим за перебування у тіні. На локальному рівні реалізується нормативно-організаційна підтримка підприємницької ініціативи: через центри надання адміністративних послуг забезпечується доступність реєстрації фізичних осіб-підприємців і самозайнятих, надаються консультації щодо вибору режиму оподаткування, електронного підпису, використання ПРРО та базових вимог трудового і соціального законодавства. Інформаційно-комунікаційні кампанії з легалізації зайнятості та оплати праці орієнтуються на домогосподарства й мікропідприємництво, акцентуючи на вигодах офіційної діяльності та механізмах добровільного виправлення порушень [59, с. 100-103].

У площині місцевих податків і зборів ключовим елементом виступає туристичний збір, щодо якого органи місцевого самоврядування визначають параметри справляння в межах закону, організовують адміністрування, ведуть реєстраційно-облікові процедури для суб'єктів розміщення та забезпечують правомірне використання надходжень на потреби громади. Належна взаємодія з податковими органами дозволяє гармонізувати обмін відомостями, уніфікувати звітність і підвищити рівень добровільної сплати, у тому числі в сегменті короткострокової оренди. У сфері організації ринкової торгівлі та ярмаркової діяльності місцеві ради встановлюють правила користування комунальною

інфраструктурою, визначають вимоги до операторів і учасників, забезпечують прозорі процедури розміщення торговельних місць і методи підтвердження походження товарів, інтегруючи договірні та регуляторні інструменти для мінімізації неформального обороту [68].

Фінансово-платіжний вимір реалізується через локальні програми стимулювання безготівкових розрахунків, зосереджені на поширенні POS- та QR-інфраструктури в комунальному секторі, на ринках і у сфері побутових послуг, на включенні безготівкових інструментів у системи муніципальних сервісів, транспорту та паркування. Партнерства з банками та платіжними провайдерами дозволяють зменшувати витрати еквайрингу для мікробізнесу, прискорювати підключення торгових точок і створювати цифровий слід операцій, придатний для подальшої фіскальної легалізації доходів без надмірного адміністративного тиску. У правозастосовній площині органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за дотриманням власних регуляторних актів і умов користування комунальною інфраструктурою, використовують передбачені законом заходи впливу, забезпечують діяльність адміністративних комісій та розбудовують механізми медіації спорів, водночас дотримуючись вимог належної правової процедури, пропорційності втручання й захисту персональних даних.

Координація з Державною податковою службою та Державною службою з питань праці має інституційну форму погоджених протоколів обміну інформацією, спільних превентивних ініціатив і ризик-орієнтованого скринінгу, що запобігає дублюванню перевірок і знижує регуляторне навантаження на добросовісних суб'єктів. Оцінювання результативності локальної політики здійснюється за показниками формальної та змістовної легалізації: динамікою реєстрацій підприємницької діяльності, зростанням частки безготівкових платежів у секторах підвищеного ризику, підвищенням охоплення соціальним страхуванням і стабільністю досягнутого рівня комплаєнсу. Такий комплекс функцій у поєднанні з процесуальними гарантіями та прозорістю рішень формує

локальне середовище, у якому легальна економічна активність стає нормою, а тіньові практики – економічно та правово невігідними.

Міжнародна кооперація у сфері оподаткування формує окремий функціональний контур політики детінізації доходів громадян, покликаний усунути можливості для регуляторного арбітражу та анонімізації закордонних активів [77]. Правову основу цього контуру становлять багатосторонні та двосторонні інструменти обміну інформацією (Многостороння конвенція про взаємну адміністративну допомогу у податкових справах, стандарт автоматичного обміну фінансовою інформацією CRS, статті про обмін інформацією в угодах про уникнення подвійного оподаткування та окремі TIEA), а також суміжні режими AML/CFT і співпраця фінансових розвідок.

Ключова функція міжнародної кооперації у сфері оподаткування полягає у забезпеченні прозорості через обмін податково значущими даними. Автоматичний обмін за CRS створює регулярний канал отримання від іноземних фінансових інституцій відомостей про рахунки резидентів, що дозволяє податковій адміністрації здійснювати ризик-орієнтований відбір справ, попереднє заповнення повідомлень платникам, цільові «nudge»-комунікації та аналітичне зіставлення задекларованих доходів із даними про фінансові активи за кордоном. Обміни «на запит» і «спонтанні» доповнюють AEOI там, де потрібна деталізація фактів або швидке інформування про виявлені схеми. Ефективність цієї функції залежить від внутрішньодержавних процесуальних гарантій: визначеності цілей обробки, обмеження цілей використання даних, збереження ланцюга їх походження, а також допустимості та належності як доказів у податкових і кримінальних провадженнях.

Другий блок функцій стосується імплементації підходів BEPS, релевантних для пасивних доходів фізичних осіб. Йдеться про протидію зловживанням конвенціями (treaty shopping) [227] через критерії основної мети (principal purpose test) [226] та інші антимісюзні положення; «прозорий» облік доходів, що надходять через контрольовані іноземні компанії або структури з

преференційним оподаткуванням; нейтралізацію гібридних невідповідностей і зловживань статусом податкової резидентності; узгодження режимів оподаткування процентів, дивідендів і роялті з урахуванням бенефіціарного власника. Такі інструменти зменшують можливості для штучного трансформування пасивних доходів і забезпечують їх оподаткування в юрисдикції податкової резидентності фізичної особи.

Третій вимір функції міжнародної кооперації у сфері оподаткування полягає у здійсненні правоохоронної кооперації та спільних розслідувань. Співпраця фінансових розвідок у рамках Egmont Group [191], використання механізмів взаємної правової допомоги, створення спільних слідчих груп та координація з органами іноземних юрисдикцій дають змогу виявляти і документувати схеми відмивання доходів, фіктивного підприємництва та умисного ухилення з транскордонним елементом. До функціонального набору входять і заходи з взаємної допомоги у стягненні податкових вимог, тимчасовому зупиненні операцій, арешті та конфіскації активів, що забезпечує матеріальне виконання рішень і підвищує стримувальний ефект.

Четвертий компонент міжнародної кооперації у сфері оподаткування полягає у гармонізації процедур і стандартів комплаєнсу у фінансовому секторі. Узгоджені KYC/CDD-вимоги, стандартизовані формати обміну (XML-схеми CRS), безпечні канали передачі, а також взаємне визнання електронних підписів та ідентифікаційних засобів знижують трансакційні витрати законної поведінки та розширюють охоплення офіційними платіжними каналами. Важливою залишається й функція превенції через добровільні розкриття та «вікна комплаєнсу», що запускаються після розширення міжнародного обміну: поєднання поміркованих санкцій із вимогою повної сплати податків і внесків стимулює легалізацію закордонних активів без надмірного процесуального тиску.

Загальний результативний ефект міжнародної кооперації проявляється у підвищенні вірогідності виявлення незадекларованих іноземних доходів, у

зменшенні привабливості схем анонімізації активів і у зростанні добровільної податкової дисципліни. За умови дотримання принципів законності, пропорційності й захисту персональних даних міжнародні інструменти перетворюються з формальних зобов'язань на дієвий механізм детінізації, що комплексно поєднує прозорість, правозастосування та сервісні стимули для платників.

Висновки до розділу 1

1. З врахуванням термінологічної поліфонії й методологічної неоднорідності підходів до визначення поняття «тіньова економіка» засвідчено потребу в стандартизації відповідного поняттєво-категоріального апарату та прозорій фіксації меж його вимірювання. Визначено, що методологічно обґрунтованим виступає поєднання правового, інституційного, фіскального та статистичного ракурсів із прив'язкою до рамки NOE/СНР, використанням змішаних методів (адміністративні дані, вибіркові обстеження, транзакційна та мережева аналітика, оцінки «розривів» у податках), що дозволяє не лише коректно вимірювати масштаби явища, а й виявляти механізми його відтворення.

Зроблено висновок, що з теоретико-методологічної позиції тіньова економіка постає як нелінійна система з елементами позитивного зворотного зв'язку, що підтримуються інформаційною асиметрією, високими транзакційними витратами легального вибору та дефіцитами довіри.

2. Визначено, що детінізація доходів громадян постає не як допоміжний напрям, а як структурний елемент державної економічної політики, що з'єднує конституційно-правові засади, інституційні механізми та цифрові інструменти публічного управління. Обґрунтовано телеологія детінізації доходів громадян визначається трьома взаємопов'язаними векторами: зниженням транзакційних витрат правослужняної поведінки, підвищенням невідворотності

відповідальності за умисні порушення та відновленням довіри до інститутів держави. Аргументовано, що у цій рамці детінізація набуває рис цілісного адміністративно-правового режиму, де сервісні, регуляторні та наглядові інтервенції проєктуються як єдина «теорія змін» з чітко окресленими цілями, індикаторами та механізмами корекції.

Акцентовано, що нормативний зміст політики детінізації доходів громадян має спиратися на верховенство права, законність, пропорційність і процесуальні гарантії особи у доповненні із принципами доказовості, ризик-орієнтованості контролю та «digital by default». Визначено, що інституційна архітектура політики детінізації доходів громадян передбачає узгодження мандатів центрів формування політики, органів адміністрування, фінансових регуляторів і суб'єктів фінмоніторингу на основі інтероперабельності реєстрів, уніфікованих процедур обміну даними та прозорих алгоритмів ризик-скорингу, що мінімізує інформаційні асиметрії, знижує витрати комплаєнсу для домогосподарств і підсилює адресність наглядових дій без розширення репресивної складової.

Зроблено висновок, що операційний вимір політики детінізації доходів громадян задається поєднанням дерегуляційно-сервісних рішень (спрощені процедури, передзаповнені декларації, інтегровані е-кабінети, розвиток безготівкових інструментів), аналітично вивіреного правозастосування (перехресні зв'язки, алгоритмічна детекція аномалій, градація санкцій) та прозорого моніторингу результативності. Акцентовано, що система оцінювання має охоплювати показники відповідності й наслідків : від своєчасності декларування та частки безготівкових операцій до «розривів» за ПДФО/ЄСВ і рівня неформальної зайнятості, з використанням квазіекспериментальних методів для верифікації причинних зв'язків і публічним аудиту прийнятих рішень.

3. Визначено, що нормативні засади діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні залишаються фрагментарними, колізійними та частково несинхронізованими з *acquis* ЄС і міжнародними

стандартами, що знижує передбачуваність правозастосування, підвищує комплаєнс-витрати, посилює ризики вибіркості контролю й обмежує результативність політики. Концептуально необхідний перехід від множини підзаконних, здебільшого декларативних актів до уніфікованого процесуального законодавчого акту, який забезпечує принципи верховенства права, правової визначеності, пропорційності та ризик-орієнтованості нагляду у сфері детінізації економіки.

Визначено доцільність ухвалення рамкового закону про детінізацію національної економіки з чіткою дефініційною базою, індикаторами результативності та механізмами моніторингу й корекції (*ex ante/ex post* оцінки). Аргументовано, що включення детінізації до переліку пріоритетів економічної безпеки у стратегічних актах, кодифікація підзаконного масиву й запровадження обов'язкових антикорупційних та регуляторних експертиз створять стійкі інституційні запобіжники подальших процесів тінізації економіки.

Здійснено класифікацію нормативно-правових актів у сфері детінізації доходів громадян за: юридичною силою; предметом (галузевою належністю) (податкові та соціально-страхові; фінмоніторинг; банківсько-валютні та платіжні; трудові (легалізація зайнятості, оплати праці); митні; адміністративно-процедурні; захист персональних даних і кібербезпека; антикорупційні; е-урядування, електронні довірчі послуги); за функціональним призначенням (превентивні (ідентифікація, облік, КУС, прозорість бенефіціарів); стимулювальні (податкові режими/кредити, «податкові знижки», амністії/добровільне розкриття, *cashback* за безготівкові платежі); контрольно-наглядові (ризик-орієнтовані перевірки, е-аудит, перехресні звірки); процесуальні (процедури оскарження, строки, докази); репресивні (відповідальність: фінансова, адмін., кримінальна; конфіскація/спецконфіскація); колом адресатів (фізичні особи/ФОПи (декларування, сплата, соцстрах), податкові агенти (роботодавці, маркетплейси/платформи, банки/платіжні установи), органи публічної влади

(розмежування мандатів, координація, обмін даними); ступенем узагальненості (рамкові (принципи, дефініції, цілі, KPI); спеціальні (для окремих сфер/ризиків: готівка, ПДФО/ЄСВ, криптооперації, гіг-платформи); методично-інструктивні (порядки, стандарти даних, API, формати звітності); часовим режимом дії (постійні; строкові; надзвичайні (воєнний/кризовий період)); способом правового впливу (імперативні (обов'язки/заборони, пороги, ліміти); диспозитивно-стимулювальні (опції, спрощення, «default-налаштування» сервісів); рекомендаційні (керівні принципи, гайдлайни наглядових органів); технічні стандарти (безпека, інтероперабельність, логування); стадіями комплаєнс-циклу (ідентифікація/реєстрація; декларування; сплата; контроль; оскарження; примусове виконання; програми добровільного розкриття).

4. Обґрунтовано, що детінізація доходів громадян як самостійну підсистему публічної політики, що функціонує на перетині конституційно-правових засад, фінансового права, адміністративного права, інституційної економіки та теорії права. Визначено, що її нормативно-ціннісну основу становлять верховенство права, законність і пропорційність публічного втручання, повага до прав людини та інформаційна приватність; інструментальну – доказовість рішень і ризик-орієнтований нагляд як ядро сучасного регуляторного дизайну, що дає можливість концептуалізувати детінізацію не як сукупність репресивних практик, а як узгоджену систему стимулів і правозастосування, де держава мінімізує трансакційні витрати легальної поведінки та водночас забезпечує невідворотність відповідальності за умисні правопорушення.

Визначено, що функціональний вимір політики детінізації доходів громадян, що інтерпретується крізь призму циклу публічного управління та теорії інституцій: рівень нормування і стратегії фіксує цільову функцію й параметри допустимого регулювання; виконавча підсистема операціоналізує політику через адміністрування податків і внесків, нагляд у сфері праці та фінансовий моніторинг; правоохоронно-судова система гарантує легітимність

доказів і правову визначеність наслідків; місцевий рівень управління забезпечує субсидіарну реалізацію сервісних і контрольних інструментів, адаптованих до локальної структури ризиків. Аргументовано, що така стратифікація функцій усуває дублювання повноважень, зменшує регуляторні витрати та підвищує адресність інтервенцій.

Зроблено висновок, що теоретико-методологічний каркас взаємодії інституцій визначається моделями «responsive regulation» і «risk-based supervision», де перша задає градуйований спектр реакцій держави – від превентивних і сервісних інструментів до примусу – із пріоритетом добровільного комплаєнсу за умови достатньої спроможності платника; а друга структурує контроль через стратифікацію ризику, що забезпечує максимально можливу детінізаційну віддачу за одиницю адміністративного ресурсу. Визначено, що інституційна сумісність досягається за рахунок інтероперабельності реєстрів, уніфікації доказових стандартів, лог-аудиту доступів і процедур оцінки впливу на захист даних, що мінімізує як інформаційні асиметрії, так і ризики надмірного втручання.

Аргументовано, що механізм реалізації політики детінізації доходів громадян описується у координатах «стимули – правозастосування – дані», де стимули знижують бар'єри входу у «білу» зону (спрощені режими, цифровізовані сервіси, відкритий банкінг і стандартизовані API), правозастосування забезпечує справедливую конкуренцію та цінність законопослуху, а дані – у формі фіскалізованих транзакцій, результатів фінансового моніторингу та автоматизованого міжнародного обміну – виконують роль верифікованої інформаційної основи для відбору об'єктів і судового доведення. Зазначено, що у цій конструкції громадяни набувають статусу співрегуляторів.

Зроблено висновок, що критерії результативності політики детінізації доходів громадян формуються як операціоналізована система індикаторів, що поєднує виміри поведінкової зміни і фіскального ефекту: частку безготівкових

операцій у секторах підвищеного ризику, охоплення соціальним страхуванням і рівень офіційної зайнятості, динаміку ПДФО/ЄСВ і показники добровільної сплати, а також адресність і доказову ефективність контрольних дій, де їх публічність, відтворюваність методології та зовнішній аудит сприяє здійсненню процесів детінізації з декларативної мети на ефективний управлінський процес.

Отже, теоретико-обґрунтована модель діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян постає як інституційно узгоджений, даноцентричний і правозахисний режим регулювання, у якому принципи належного врядування визначають межі допустимого втручання, функціональний розподіл гарантує керованість і ефективність, а інструментарій стимулів і нагляду забезпечує стійку трансформацію економічної поведінки від тіньових практик до легального обігу. Така конфігурація створює необхідні та достатні умови для фіскальної спроможності, конкурентної нейтральності й довіри до держави як до безстороннього гаранта правопорядку.

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ

2.1 Характеристика суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян

Ефективна реалізація політики детінізації доходів громадян в Україні безпосередньо залежить від чіткого функціонального розмежування та взаємодії суб'єктів, які залучені до цієї сфери. Адміністративно-правове регулювання вимагає не лише наявності законодавчих інструментів, а й дієвої системи органів публічної влади, здатних виявляти, фіксувати, реагувати та запобігати тіньовим проявам в економіці, зокрема у сфері доходів фізичних осіб.

Система суб'єктів, які беруть участь у процесах детінізації доходів громадян, є складною, багаторівневою та охоплює широке коло органів публічної влади, спеціалізованих установ, а також самих громадян як активних учасників відповідних правовідносин. Ця сфера знаходиться на стику фіскальної, правоохоронної, антикорупційної та соціально-економічної політики, що зумовлює залучення великої кількості суб'єктів із різними функціональними завданнями, повноваженнями та методами впливу [163].

Суб'єктний склад у сфері детінізації доходів громадян в Україні є багатокomпонентною, міжвідомчою системою, що охоплює органи публічної влади, правоохоронні структури, фіскальні служби, фінансові інституції, а також громадськість і недержавні організації. У сучасних умовах, особливо в контексті дії воєнного стану, завдання детінізації доходів виходить за межі суто фіскальної чи адміністративної функції і набуває стратегічного значення для забезпечення національної безпеки. Тіньова економіка, як чинник системного ризику, прямо загрожує стабільності державних фінансів, зменшує обсяг надходжень до

бюджету, підриває соціальну справедливість та сприяє поширенню корупційних і кримінальних практик.

У статті 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» [135] визначено коло суб'єктів, на яких покладається обов'язок щодо гарантування національної безпеки. До таких належать: Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також установи судового контролю та інститути громадського нагляду.

Водночас у Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [138] окреслено перелік органів державної влади, що реалізують функції з протидії організованим формам злочинності. Серед них виокремлюються:

а) державні органи, створені спеціально для ведення боротьби з організованою злочинністю;

б) інституції, які виконують відповідні завдання у межах своїх основних повноважень.

До спеціально створених органів, що безпосередньо забезпечують реалізацію державної антикримінальної політики, згідно з вищезазначеним нормативно-правовим актом, належить Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України. За необхідності Верховна Рада України має повноваження утворювати інші спеціальні органи для здійснення боротьби з організованою злочинністю, як на тимчасовій, так і на постійній основі (частини 1–2 статті 5 [138]).

До складу органів державної влади, що беруть участь у протидії організованій злочинності у рамках виконання своїх базових функцій, належать:

- підрозділи Національної поліції України та Служби безпеки України;
- органи прокуратури України;
- установи Державної прикордонної служби України, органи доходів і зборів, а також органи, що здійснюють державний фінансовий контроль;

- установи, що відповідають за виконання покарань, включаючи слідчі ізолятори;
- розвідувальні підрозділи Міністерства оборони України;
- Служба зовнішньої розвідки України;
- Національне антикорупційне бюро України (НАБУ);
- Бюро економічної безпеки України (БЕБ) (частина 3 статті 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [138]).

Суб'єкти, залучені до реалізації політики детінізації доходів, можна класифікувати залежно від характеру їхньої участі у відповідних процесах. Насамперед, це центральні органи виконавчої влади, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері оподаткування, фінансового контролю та запобігання економічним правопорушенням.

Кабінет Міністрів України виступає ключовим суб'єктом у системі органів, що реалізують заходи, спрямовані на зниження рівня тінізації національної економіки. Як найвищий орган у структурі виконавчої влади, він виконує координаційну та стратегічну функції у процесі протидії тіншовим явищам в економіці. Згідно зі статтею 113 Конституції України [50], саме на КМУ покладено загальне керівництво діяльністю виконавчих органів, включно з тими, які здійснюють економічну політику, що, в свою чергу, охоплює й напрям детінізації економіки.

У цьому контексті Кабінет Міністрів забезпечує нормативне регулювання у відповідній сфері, ініціюючи розробку та прийняття стратегічно важливих документів. Яскравим прикладом такої діяльності є Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року [148], в межах реалізації якої Кабінет Міністрів ініціює заходи з цифровізації державних сервісів, запровадження захисту бізнесу від протиправного заволодіння активами (рейдерства), скорочення обігу готівкових коштів та розширення доступу до відкритої інформації про державні фінанси.

Компетенція Кабінету Міністрів у питаннях детінізації охоплює не лише стратегічне планування, але й пряму координацію діяльності виконавчих органів, а також реалізацію фінансової, економічної, податкової, інформаційної та антикорупційної політики держави. Згідно зі статтею 116 Конституції України [50], Уряд забезпечує реалізацію цінової, інвестиційної, фінансової та податкової політики, здійснює управління державним майном, ініціює проекти нормативних актів та контролює їх виконання. Більш деталізовані повноваження Кабінету Міністрів визначено у Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [131].

У рамках згаданих нормативних положень, діяльність КМУ у сфері протидії тіньовій економіці реалізується через низку ключових напрямів:

1. Стратегічне планування та регуляторна діяльність: Кабінет Міністрів розробляє й затверджує програми, концепції та стратегії, спрямовані на запобігання тінізації економіки, протидію корупції, розвиток безготівкових розрахунків і цифровізацію фінансових послуг. Крім того, Уряд ініціює вдосконалення нормативної бази для усунення законодавчих прогалин, які можуть бути використані у тіньовій діяльності.

2. Координація міжвідомчої взаємодії: Кабінет Міністрів забезпечує узгодженість дій центральних органів виконавчої влади, зокрема Міністерства фінансів, податкової та митної служб, правоохоронних і антикорупційних органів (НАЗК, НАБУ тощо). Значна увага приділяється створенню єдиних інформаційних стандартів для міжвідомчого обміну, включаючи системи фінансового моніторингу та контролю.

3. Формування податково-бюджетної політики: Уряд визначає загальні підходи до оподаткування та розробляє механізми запобігання ухиленню від сплати податків. У цьому напрямі активно впроваджуються електронні сервіси, системи автоматизованого обміну інформацією в рамках ініціативи BEPS, що підвищує прозорість фіскальної системи.

4. Контроль за бюджетними витратами та запобігання зловживанням: Кабінет Міністрів здійснює контроль за ефективністю та прозорістю використання бюджетних коштів, державної допомоги та публічних закупівель. Через Державну аудиторську службу здійснюється виявлення фіктивних підприємств, непрозорих тендерів та інших порушень у сфері бюджетної дисципліни.

5. Цифровізація та прозорість у державному управлінні: КМУ координує впровадження цифрових інструментів на кшталт платформи «Дія», систем ProZorro та низки електронних реєстрів (ЄРПН, Єдиний державний реєстр юридичних осіб). Ці інструменти дозволяють зменшити обсяги тіньових операцій та підвищити прозорість діяльності бізнесу.

6. Розробка антикорупційної політики: Кабінет Міністрів визначає основні напрями антикорупційної політики держави, координує роботу з НАБУ, НАЗК, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, а також вносить пропозиції щодо фінансування та розвитку інституційної спроможності цих органів.

7. Міжнародне співробітництво: Уряд здійснює координацію з міжнародними партнерами, такими як МВФ, Світовий банк, Європейський Союз, FATF, OECD, у сфері запровадження міжнародних стандартів фінансової прозорості. Також КМУ ініціює укладення угод щодо обміну податковою інформацією, включаючи автоматичний обмін відповідно до CRS.

Отже, діяльність Кабінету Міністрів у сфері запобігання тінізації економіки є всебічною та багаторівневою, охоплюючи як нормотворчу діяльність, так і координацію, управління та контроль. КМУ формує необхідні інституційні умови для ефективного функціонування інших суб'єктів, уповноважених на виконання аналітичних, наглядових та правоохоронних функцій у боротьбі з тіньовими економічними процесами [69].

Наступним важливим учасником у системі запобігання тінізації економіки є Міністерство фінансів України – це центральний орган виконавчої влади, що

працює під координацією та контролем Кабінету Міністрів України. Основна місія Мінфіну полягає у формуванні та впровадженні єдиної державної політики у сферах фінансів, бюджету, боргових зобов'язань, оподаткування, митної справи, бухгалтерського обліку, фінансового нагляду та аудиту. Законодавчим підґрунтям діяльності міністерства є Постанова КМУ від 20.08.2014 № 375 [123], Бюджетний [8] та Податковий кодекси України [91], а також низка спеціалізованих законів, таких як «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [112] та «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [141].

Основні напрями діяльності Міністерства фінансів України у сфері детінізації економіки:

1. Розробка податкової стратегії та оцінка фіскальних ризиків. Так, Міністерство займається підготовкою законопроектів щодо реформування податкової системи з метою зменшення тіньових фінансових потоків. Також здійснює координацію діяльності Державної податкової служби та митниці, аналізує податкові розриви, масштаби ухилення від оподаткування, трансфертне ціноутворення та порушення у сфері ПДВ.

2. Митна політика та контроль за зовнішньоекономічною діяльністю. Зокрема через Державну митну службу Мінфін здійснює контроль за переміщенням товарів через державний кордон, протидіє контрабанді та забезпечує належне застосування митних тарифів, класифікацій і визначення країни походження продукції.

3. Забезпечення фінансового контролю та дотримання бюджетної дисципліни, зокрема Міністерство формує політику у сфері внутрішнього контролю й аудиту, взаємодіє з Державною аудиторською службою щодо ревізій ефективності витрачання державних коштів, виявляє порушення, шахрайські схеми та випадки нецільового використання ресурсів бюджету.

4. Управління державними фінансами. Так, до повноважень Мінфіну входить планування та виконання Державного бюджету, забезпечення належного фінансування антикорупційних ініціатив і програм із боротьби з тіньовою економікою. Також Міністерство відстежує стан державного боргу, ліквідність бюджету та грошові потоки.

5. Запровадження міжнародних стандартів фінансової прозорості: Мінфін відповідає за впровадження міжнародних ініціатив, таких як BEPS, обмін податковою інформацією (CRS,CbCR, FATCA), а також забезпечує відповідність вимогам FATF щодо протидії відмиванню коштів.

6. Цифровізація фінансової сфери. Так, Міністерство розвиває електронні сервіси (електронний кабінет платника, системи автоматичного відшкодування ПДВ, єдині рахунки тощо), сприяє впровадженню платіжних обмежень та програмних РРО, ініціює проєкти з цифрового обліку товарів, електронних накладних та ТТН.

7. Міжвідомча співпраця та участь у міжнародних проєктах шляхом співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (МВФ, Світовий банк, ЄС) та національними органами (НАЗК, НАБУ, ДПС, НБУ, СБУ), беручи участь у розробці стратегій, обміні даними та спільних розслідуваннях.

Варто вказати, що хоча Міністерство фінансів не має повноважень щодо безпосереднього розслідування економічних злочинів, воно виконує ключову організаційно-нормативну та аналітичну функцію. Зокрема, воно розробляє законодавчі ініціативи, координує діяльність підпорядкованих органів, надає аналітичні матеріали, бере участь у міжвідомчих групах та стратегіях із протидії тіньовій економіці.

Особливо важливою є взаємодія з Державною податковою службою: Мінфін формує податкову політику, визначає пріоритети в адмініструванні податків, затверджує перевірочні плани, методики аудиту, встановлює підходи до адміністрування ПДВ, акцизу, податку на прибуток. Також Міністерство

розробляє та впроваджує методологію оцінки податкових ризиків і системи моніторингу податкових операцій.

Форми співпраці з ДПС включають видання спільних наказів, обмін інформацією, погодження механізмів ризикоорієнтованого аналізу, а також підготовку аналітичних матеріалів про податкові ризики, схеми ухилення та податкові розриви. Така взаємодія спрямована на виявлення та усунення тіньових схем у сфері оподаткування.

Державна податкова служба України виконує ключову роль у виявленні фактів ухилення від декларування доходів, неофіційної зайнятості, виплат у «конвертах» та інших форм приховування прибутків. Її діяльність базується на аналітичній роботі з податковими деклараціями, звітністю роботодавців, банківськими та іншими транзакційними даними.

Отже, Державна податкова служба є «центральною ланкою виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску» [152].

Згідно положень пунктів 19-2.1 та 19-3.1 Податкового кодексу України [91], у межах реалізації державної фінансової політики в частині податкового та митного регулювання, ключову роль відіграє центральний орган виконавчої влади, уповноважений забезпечувати як формування, так і практичну реалізацію відповідної політики. До основних його повноважень належить, передусім, координація діяльності контролюючих органів, що функціонують у межах податкової та митної сфер. Цей орган має право затверджувати нормативно-правові акти, які охоплюють питання, що входять до компетенції підпорядкованих контролюючих установ.

Суттєвим напрямом його діяльності є прогнозування та аналіз податкових надходжень. Це охоплює не лише оцінку надходжень податків, зборів і платежів, передбачених законодавством України, а й дослідження джерел формування податкової бази, впливу макроекономічних процесів, законодавчих змін, міжнародних угод і договірних зобов'язань на стан доходної частини бюджету. На основі таких досліджень розробляються пропозиції щодо збільшення обсягів надходжень та зменшення потенційних втрат бюджету.

Орган також виконує важливу функцію узагальнення практики застосування податкового законодавства, а також норм, які регулюють сплату єдиного соціального внеску. У цьому контексті готуються проекти відповідних нормативно-правових актів. З метою забезпечення єдності правозастосування в податковій сфері видаються узагальнюючі податкові консультації, що мають офіційний характер.

У межах виконання міжнародних зобов'язань України, центральний орган здійснює процедури взаємного узгодження, передбачені міжнародними договорами щодо уникнення подвійного оподаткування. Крім вищезгаданого, орган уповноважений здійснювати інші функції, встановлені чинним законодавством.

У свою чергу, державні податкові інспекції, як структурні підрозділи контролюючої системи, орієнтовані насамперед на сервісне обслуговування платників податків. До їхніх завдань входить реєстрація, облік та ведення баз даних щодо платників податків, включаючи осіб, які сплачують єдиний соціальний внесок, об'єкти оподаткування, а також пов'язані з ними об'єкти.

Зокрема, інспекції забезпечують формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, Єдиного банку даних про юридичних осіб, а також реєстрів, ведення яких передбачене законодавством. Інші форми сервісного супроводу, визначені законами України, також належать до їхньої компетенції, що забезпечує безперервний контакт між фіскальними

органами та платниками податків, спрямований на зручність і прозорість адміністрування.

Таким чином, до ключових функцій Державної податкової служби України належить реалізація державної політики у сфері оподаткування, а також підготовка та подання Міністру фінансів пропозицій щодо вдосконалення податкової політики та протидії правопорушенням, що виникають при застосуванні податкового законодавства. У межах визначених законодавством повноважень служба забезпечує контроль за надходженням податків, зборів та інших обов'язкових платежів до державного та місцевих бюджетів, а також до фондів цільового призначення.

Крім того, до компетенції податкового органу входить реалізація державної політики з нагляду за виробництвом і обігом підакцизної продукції, зокрема спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та пального. Важливе місце займає також здійснення функцій з адміністрування єдиного соціального внеску та забезпечення дотримання вимог законодавства у цій сфері, включаючи виявлення та припинення порушень.

Служба виконує завдання у сфері валютного контролю, зокрема слідкує за своєчасністю здійснення зовнішньоекономічних розрахунків у визначений законодавством строк, контролює дотримання порядку проведення готівкових розрахунків за товари й послуги, а також правильність здійснення розрахункових операцій. Додатково податковий орган здійснює нагляд за наявністю відповідних ліцензій у суб'єктів господарювання на здійснення видів діяльності, що підлягають ліцензуванню згідно з чинним законодавством.

Другим важливим суб'єктом є Бюро економічної безпеки України (БЕБ), яке виконує функцію аналітичної розвідки, виявляє схеми тінізації, проводить перевірки та оперативні заходи. До його компетенції також належить боротьба з організованими формами ухилення від оподаткування, що пов'язано з детінізацією великих масивів доходів, зокрема через фіктивні підприємства, офшорні схеми або операції з віртуальними активами.

Відповідно до частини першої статті 8 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [108], цей орган наділений широким колом повноважень, що дозволяють йому здійснювати як превентивну, так і правоохоронну діяльність у сфері економічної безпеки держави. Зокрема, до компетенції Бюро належить проведення оперативно-розшукових заходів та здійснення досудового розслідування у межах кримінальних правопорушень, визначених законом як підслідні цьому органу. Це дозволяє БЕБ безпосередньо впливати на процес виявлення, документування та припинення економічних злочинів.

Крім того, Бюро здійснює аналітичну та інформаційно-пошукову діяльність, спрямовану на виявлення системних чинників, що сприяють виникненню кримінальних проявів у фінансово-економічній сфері. Такий підхід забезпечує можливість не лише реагувати на вже вчинені правопорушення, а й виявляти ризики на етапі їх формування.

Важливим аспектом функціонування Бюро є налагодження міжвідомчої взаємодії, у тому числі з органами виконавчої та судової влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, а також з міжнародними інституціями та відповідними органами іноземних держав. Така співпраця має ключове значення в умовах глобалізації економічних процесів і транскордонного характеру окремих злочинів у сфері фінансів.

Одним з інструментів реалізації правоохоронної функції Бюро є розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду чи відбування призначеного кримінального покарання, якщо такі особи вчинили правопорушення, що належать до підслідності Бюро.

Також до компетенції органу належить розробка та прийняття нормативно-правових актів, що регулюють його діяльність та процесуальні аспекти виконання функцій. У межах публічної відповідальності Бюро звітує про результати своєї роботи, інформуючи громадськість у визначеному законодавством порядку. Це сприяє прозорості та підзвітності в його роботі.

Законодавством передбачено і здійснення Бюро провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також прийняття рішень про накладення адміністративних стягнень, якщо такі повноваження прямо надані законом. Загалом, Бюро реалізує свій функціонал також у відповідності до норм Кримінального процесуального кодексу України, а також інших актів національного законодавства.

Слід звернути увагу на той факт, що створення Бюро економічної безпеки України було ініційоване як реформаторський крок, спрямований на усунення функціонального дублювання між різними правоохоронними органами, зокрема Податковою міліцією, підрозділами Національної поліції та Служби безпеки України, що займалися розслідуванням економічних злочинів. Проте, не зважаючи на законодавчо закріплені наміри, повного уникнення дублювання повноважень досягнуто не було. Як наслідок, функції боротьби з економічною злочинністю і надалі розподілені між кількома інституціями, зокрема Національною поліцією, Службою безпеки України та Державним бюро розслідувань, що ускладнює координацію між ними та може призводити до конкуренції юрисдикцій.

У цьому контексті БЕБ, хоча і позиціонується як спеціалізований орган у сфері забезпечення економічної безпеки, на практиці продовжує функціонувати в умовах паралельного здійснення схожих завдань іншими структурами, що потребує подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання, а також механізмів міжвідомчої взаємодії у сфері запобігання економічній злочинності [246].

Особливу увагу слід приділити ролі Державної служби фінансового моніторингу України – це уповноважений орган виконавчої влади, що відповідає за реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню терористичної діяльності та розповсюдженню зброї масового знищення, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів [121], який виступає на

перетині процесів запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та легалізації тіньових активів. В умовах розширення використання цифрових інструментів та криптовалют вона забезпечує інформаційний обмін із банківськими установами, платіжними системами, платформами обігу віртуальних активів, що дозволяє виявляти підозрілі фінансові операції громадян, які можуть свідчити про тіньове походження коштів [20].

До ключових функцій Держфінмоніторингу належать: впровадження державної політики у сфері протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення; підготовка та подання Міністру фінансів пропозицій щодо формування державної політики у зазначеній сфері; збір, обробка та аналіз інформації щодо фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, або можуть бути пов'язані з підозрою у відмиванні кримінальних доходів, фінансуванні терористичної діяльності чи розповсюдженні зброї масового знищення; аналіз здійснюється як на оперативному, так і на стратегічному рівнях; забезпечення стабільної роботи та подальшого розвитку єдиної інформаційної системи, що використовується для запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й розповсюдженню зброї масового знищення; проведення загальнонаціональної оцінки ризиків у відповідній сфері; організація ефективної взаємодії, співпраці та обміну інформацією з органами державної влади, Національним банком, закордонними компетентними органами та міжнародними структурами у сфері боротьби з легалізацією кримінальних доходів, фінансуванням терористичної діяльності й розповсюдженням зброї масового знищення; представлення інтересів України у міжнародних організаціях, що займаються питаннями протидії відмиванню злочинних коштів, фінансуванню тероризму та запобігання розповсюдженню зброї масового знищення, відповідно до встановлених процедур (п. 3 Положення КМУ про Державну службу фінансового моніторингу України [121]).

Варто зазначити, що у сфері публічного контролю за доходами публічних осіб значну роль відіграє Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), що здійснює перевірку електронних декларацій та аналіз майнового стану осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Хоча основна мета агентства є боротьба з корупцією, проте його діяльність опосередковано сприяє детінізації доходів, оскільки стимулює публічність та прозорість фінансової інформації.

Не менш важливими є правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, Державне бюро розслідувань і, в окремих випадках, Служба безпеки України. Їх повноваження охоплюють розслідування економічних злочинів, виявлення організованих форм тіньової діяльності та документування фактів порушення трудового, податкового чи фінансового законодавства.

На системному рівні діяльність держави з детінізації доходів не може бути ефективною без участі аналітичних, дослідницьких та статистичних інституцій, таких як Державна служба статистики України, Рахункова палата, Офіс фінансового контролю, а також регуляторних органів, наприклад, Національного банку України, який, у свою чергу, контролює грошовий обіг та встановлює вимоги до фінансового моніторингу.

Важливим складником суб'єктного складу виступають місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які в межах своїх повноважень забезпечують дотримання трудового законодавства, реєстрації суб'єктів господарювання, формування місцевих бюджетів та можуть ініціювати заходи, спрямовані на стимулювання офіційного працевлаштування та прозору зайнятість [63].

Окрему категорію у складі суб'єктів детінізації становлять безпосередньо громадяни, зокрема ті, які є фізичними особами-підприємцями, самозайнятими особами або отримують доходи від неформальної зайнятості [51]. Саме вони виступають як об'єкти, на які спрямовані адміністративно-правові заходи впливу, але водночас можуть бути активними учасниками детінізації,

наприклад, через добровільну сплату податків, участь у деклараційних кампаніях або використання цифрових інструментів (системи «Дія», онлайн-сервіси податкової тощо).

Значущим чинником є також взаємодія держави з недержавними структурами, зокрема громадськими організаціями, аналітичними центрами, журналістськими ініціативами, які розслідують тіньові схеми, проводять просвітницьку діяльність та формують запит суспільства на фінансову прозорість.

Таким чином, суб'єктний склад у сфері детінізації доходів громадян в Україні є багатокомпонентним, а ефективність його функціонування значною мірою залежить від рівня координації, інформаційної взаємодії та наявності дієвих адміністративно-правових інструментів [245]. З огляду на виклики, пов'язані з воєнним станом, цифровізацією економіки та розширенням обігу віртуальних активів, особливої актуальності набуває потреба в оновленні та модернізації механізмів залучення кожного з цих суб'єктів до системної протидії тінізації доходів громадян [209].

Сфера детінізації доходів громадян в Україні передбачає участь низки органів публічної влади, які взаємодіють між собою з метою забезпечення прозорості доходів фізичних осіб, підвищення рівня податкової дисципліни та запобігання ухиленню від оподаткування. Умовно суб'єктів у цій сфері можна поділити на:

1. Органи центральної виконавчої влади з контрольними та регуляторними функціями.
2. Правоохоронні та спеціалізовані органи (Національна поліція України та інші правоохоронні органи, залучені до процесу детінізації).
3. Суди та інші органи публічного контролю.
4. Органи місцевого самоврядування.
5. Інші учасники (банківські установи та фінансові посередники, громадські організації, ЗМІ, експертне середовище тощо).

Ефективна взаємодія зазначених суб'єктів, координація їхніх повноважень та розвиток цифрових механізмів дозволяють створити дієву адміністративно-правову систему для боротьби з тінізацією доходів громадян. Особливо важливою є інтеграція національних зусиль з міжнародними стандартами, зокрема у сфері обміну податковою інформацією та контролю за обігом віртуальних активів.

Звісно у спеціальній літературі існує чимало досліджень та обґрунтовано певну кількість підходів до класифікації суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян. Так, прихильники функціонального підходу, який базується на розподілі суб'єктів за їхніми основними функціями у системі протидії тіншовій економіці [188] виділяють такі основні групи: 1) правозастосовчі – реалізують контрольні, наглядові та санкційні функції (НАБУ, НАЗК, ДПС, ДФС); 2) нормативно-регулюючі – формують політики, стратегії, правові механізми (Мінфін, Мінекономіки, Верховна Рада); 3) налітичні та координаційні – здійснюють оцінку ризиків, інформаційно-аналітичне забезпечення (Держфінмоніторинг, Служба фінансової розвідки); 4) судові та правоохоронні органи – розслідують економічні злочини (САП, Офіс Генерального прокурора, СБУ, суди).

Такий підхід дає змогу виділити чітку функціональну роль кожного органу, проте може не враховувати міжвідомчу взаємодію або подвійні функції суб'єктів.

Прихильники інституційного підходу класифікують суб'єктів за організаційно-правовим статусом та рівнем включення в державну систему управління [160;243], припонуючи наступну класифікацію: 1) центральні органи виконавчої влади – Мінфін, Мінекономіки, ДПС, Держмитслужба; 2) органи спеціального призначення з правоохоронними функціями – НАБУ, СБУ, БЕБ; 3) органи фінансового контролю та моніторингу – Держфінмоніторинг, Рахункова палата, Держаудитслужба; 4) міжнародні та міжурядові партнери –

МВФ, FATF, ЄС. Вбачається, що цей підхід враховує ієрархію та субординацію, але не завжди відображає функціональне навантаження.

Орієнтований на класифікацію суб'єктів за статусом у законодавстві (правовий підхід), їхньою компетенцією та нормативним підґрунтям діяльності. Прихильники такого підходу [75;212] виділяють: 1) суб'єкти прямої дії – мають чітко закріплені повноваження у сфері детінізації (ДПС, Держмитслужба, Мінфін); 2) суб'єкти опосередкованої дії – беруть участь у підтримці прозорості, але не здійснюють прямого контролю (НБУ, органи місцевого самоврядування); 3) суб'єкти контролюючі – Держаудитслужба, Держфінмоніторинг, Рахункова палата.

Варто вказати, що такий підхід базується на чітких законодавчих засадах, проте він недостатньо гнучкий, не охоплює неформальні суб'єкти (громадські організації, ЗМІ) [12].

Найбільш поширений у сучасній науці є комплексний підхід, який поєднує елементи попередніх підходів, враховуючи функціональну, правову та організаційну складові [212]. Зокрема виділяють: 1) суб'єкти нормативного регулювання та стратегічного управління – Кабінет Міністрів, Верховна Рада, Мінфін; 2) контролюючі та моніторингові органи – ДПС, Держфінмоніторинг, Держаудитслужба; 3) правоохоронні органи – НАБУ, БЕБ, СБУ, САП; 4) аналітичні центри, міжнародні організації, громадські інституції – ТІ Україна, МВФ, OECD, місії ЄС.

Думається, що наведений підхід є найбільш збалансований, дозволяє адаптувати класифікацію під дослідницьку або практичну мету, утім вимагає складного обґрунтування та великого обсягу даних.

На підставі наведеного доцільно запропонувати авторську класифікацію суб'єктів протидії тіньовій економіці:

1. Стратегічно-нормативні суб'єкти, які забезпечують формування державної політики, стратегій, нормативно-правового забезпечення та орієнтовані на регуляторне середовище й загальну макрополітику (Верховна

Рада України (законодавчі ініціативи, контроль); Кабінет Міністрів України (затвердження стратегій); Міністерство фінансів України (формує податкову, бюджетну та фінансову політику); Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (економічне прогнозування, регуляція ринків); Національний банк України (макрофінансова стабільність, грошово-кредитна політика) тощо)

2. Оперативно-контролюючі суб'єкти, які забезпечують здійснення безпосереднього фінансового, податкового, митного та бюджетного контролю (Державна податкова служба (контроль за сплатою податків), Державна митна служба (митний контроль, боротьба з контрабандою), Державна аудиторська служба (контроль за використанням публічних коштів), Рахункова палата (парламентський аудит), Державна служба фінансового моніторингу (аналіз фінансових потоків, запобігання відмиванню коштів).

3. Правоохоронно-розслідувальні суб'єкти, які здійснюють виявлення, розслідування та кримінальне переслідування економічних правопорушень (Бюро економічної безпеки України (розслідування економічних правопорушень), Національне антикорупційне бюро України (викриття корупційних схем), Служба безпеки України (контррозвідка, боротьба з фінансуванням тероризму), Національна поліція України (економічні злочини), Офіс Генерального прокурора, Спеціалізована антикорупційна прокуратура тощо.

4. Інформаційно-аналітичні та цифрові суб'єкти, до функцій яких відноситься аналітична обробка даних, оцінка ризиків, розробка ІТ-рішень для виявлення схем тінізації (Держфінмоніторинг (фінансова розвідка), Мінцифри (цифрова трансформація публічного сектору), ДПС та Держмитслужба (у частині електронного адміністрування), Центри аналізу даних при ЦОВВ (наприклад, risk-аналіз ПДВ, е-ТТН), Електронні платформи (е-кабінет, прозоро, є-звітність) тощо).

5. Координаційно-міжнародні суб'єкти – координація між органами, участь у міжнародних ініціативах, імплементація міжнародних стандартів (Мінфін (національний координатор BEPS, FATCA, CRS), МЗС (міжнародна співпраця), представники України у FATF, MONEYVAL, OECD, представництва МВФ, Світового банку, ЄС в Україні, які забезпечують узгодження національної політики із глобальними антикризовими стандартами).

Інституції громадського, бізнесового та наукового секторів – це експертна, моніторингова, освітня та консультативна діяльність (громадські організації (Transparency International, CASE Україна), бізнес-асоціації (Європейська бізнес асоціація, СУП, АСС), наукові установи (НАН України, профільні університети), центри політичного аналізу та аналітичні лабораторії (Think-tanks). Такі суб'єкти не мають владних повноважень, однак формують середовище підзвітності та просувають кращі практики.

Саме такий підхід має бути визнано оптимальним, оскільки він поєднує функціональні, організаційні та міжсекторальні ознаки; враховує цифровізацію, міжнародну інтеграцію та громадський вплив; може бути застосована в аналітичних, освітніх та прикладних дослідженнях; відображає динаміку розвитку сфери публічного управління.

2.2 Взаємодія органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю у процесі детінізації

Процес детінізації економіки потребує скоординованих зусиль на всіх рівнях публічного адміністрування, як з боку центральної виконавчої влади, так і місцевого самоврядування та громадськості. Така взаємодія ґрунтується на принципах партнерства, відкритості, прозорості та субсидіарності.

Варто вказати, що на доцільність взаємодії органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю вказувалось ще наприкінці 20 ст., а саме у Рішенні Ради регіонів при Президентові [103], де було звернуто увагу та

певні проблеми та закріплено, що відсутність ефективної координації між органами влади на всіх рівнях, а також недостатнє використання наявних ресурсів і потенціалу негативно впливають на вирішення актуальних соціально-економічних проблем. Зокрема, це ускладнює ліквідацію заборгованості із заробітної плати, яка фінансується з місцевих бюджетів у Львівській, Одеській, Харківській областях та місті Севастополь; своєчасну виплату пенсій і соціальної допомоги у Вінницькій, Волинській, Київській областях; подолання процесів бартеризації економіки в Полтавській, Рівненській, Сумській і Хмельницькій областях; стимулювання розвитку підприємництва в Автономній Республіці Крим, Кіровоградській і Чернігівській областях; проведення процесів приватизації у Херсонській, Житомирській та Луганській областях, а також залучення іноземних інвестицій у Вінницькій, Хмельницькій і Чернівецькій областях. Подібна ситуація ускладнює й вирішення інших нагальних питань суспільного розвитку [64].

Водночас частина посадовців виконавчої влади та місцевого самоврядування демонструє нерозуміння глибини наявних проблем і власної відповідальності за розв'язання як поточних, так і стратегічних завдань. Деякі з них проявляють бездіяльність, байдужість і неспроможність адаптуватися до нових умов. Окремі посадовці не тільки не сприяють впровадженню економічних реформ, а й активно гальмують ці процеси, прикриваючись політичними лозунгами та популістськими заявами. Така поведінка завдає суттєвої шкоди зусиллям, спрямованим на подолання кризових явищ у державі [103].

Доцільно зазначити, що органи виконавчої влади, зокрема Міністерство фінансів України, Державна податкова служба, Державна митна служба, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, Нацполіція та інші, формують нормативно-правові засади детінізації, впроваджують механізми фіскального контролю, адмініструють податки та

митні збори, здійснюють моніторинг фінансових потоків і координацію дій у межах державної політики.

Зокрема, органи місцевого самоврядування виступають безпосередніми виконавцями заходів з детінізації на територіальному рівні. Їхні функції включають: сприяння офіційній реєстрації бізнесу, зайнятості та доходів населення; контроль за дотриманням правил благоустрою, використанням ринкових площ, сфери послуг; участь у формуванні місцевих програм щодо виведення економіки з тіні (наприклад, зниження частки готівкових розрахунків); інформування центральних органів про підозрілі або ризикові практики.

Важливо, що ОМС мають безпосередній контакт із суб'єктами господарювання та населенням, тому можуть оперативно реагувати на прояви тіньової діяльності.

Надзвичайно важливо чітко усвідомлювати, які саме інститути громадянського суспільства (ІГС) можуть виступати надійними партнерами у співпраці. Згідно з другим абзацом пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 [126], до складу ІГС належать такі організації: громадські об'єднання; професійні спілки та їх об'єднання; творчі спілки, роботодавські організації та їх об'єднання; благодійні та релігійні інституції; органи самоорганізації населення; незалежні засоби масової інформації; інші неприбуткові установи й об'єднання, які пройшли легалізацію відповідно до чинного законодавства.

Правові засади створення, функціонування та напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства закріплено в низці нормативно-правових актів. Зокрема, такими є закони України: «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [19] ; «Про громадські об'єднання» [107]; «Про основні засади молодіжної політики» [142]; «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [100]; «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»

[145]; «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [146]; «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [139].

Крім того, важливе значення мають акти глави держави, зокрема Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» [137] та Указ від 27 вересня 2021 року № 487/2021 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [136].

Також, ключову роль у регулюванні напрямів розвитку громадянського суспільства відіграють такі нормативно-правові документи, як Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695 «Про Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки» [114] та розпорядження КМУ від 3 жовтня 2018 року № 710-р, яким схвалено Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні [150].

На сьогодні в Україні сформовано значний масив інститутів громадянського суспільства, створених з ініціативи громадян. До них належать, зокрема, численні громадські об'єднання, благодійні фонди та організації, профспілки, роботодавські асоціації, а також засоби масової інформації, зокрема друковані.

Громадські об'єднання відрізняються між собою за цілями, завданнями, рівнем компетенції та масштабами діяльності, однак головна їхня суспільно-політична функція полягає у сприянні громадянам у вирішенні щоденних проблем, створенні умов для активного прояву громадянської ініціативи та реалізації елементів самоврядності.

У період воєнного стану інститути громадянського суспільства здатні стати надійними союзниками органів місцевого самоврядування у зміцненні довіри між владою та населенням. У системі відкритого врядування саме довіра відіграє фундаментальну роль.

Соціологічна служба Центру Разумкова в межах реалізації Програми сприяння громадянській активності «Долучайся!», яка впроваджується в Україні

організацією Pact за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), у період із 21 по 27 вересня 2023 року провела опитування громадської думки під назвою «Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політичних лідерів, посадовців та представників громадськості. Погляди щодо можливості проведення загальнонаціональних виборів до завершення війни (вересень 2023 р.)» [87].

Дослідження охоплює, зокрема, оцінки рівня довіри до різних державних та громадських інституцій. Згідно з його результатами, найвищий рівень довіри українці висловлюють до Збройних Сил України – 93% опитаних, далі йдуть добровольчі формування – 85%, а третє місце посідають волонтерські організації – 84%. Також високі показники довіри зафіксовано до Державної служби з надзвичайних ситуацій (83%), Національної гвардії України (81%), Державної прикордонної служби (76,5%), Президента України (72%), Міністерства оборони (71%), Служби безпеки України (66%), громадських організацій (60,5%), Церкви (59%) і Національної поліції (57%). Щодо місцевої влади, то голова міста (селища чи села), де мешкає респондент, має рівень довіри на рівні 54% [87]. [19].

Окрім цього, довіра до місцевих рад (міських, сільських, селищних) перевищує рівень недовіри: 49% респондентів довіряють, тоді як 41% висловили недовіру. Аналогічна ситуація спостерігається щодо українських медіа (47% довіри проти 43% недовіри), Національного банку України (46% проти 42%) та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (44% довіри та 31% недовіри) [19;87].

Механізми співпраці між органами місцевого самоврядування (ОМС) та інститутами громадянського суспільства (ІГС) – це інструменти, які забезпечують взаємодію сторін для вирішення спільних завдань та проблем громади.

Ключовим моментом є те, що кожен із таких інструментів має бути чітко прописаний у відповідних локальних нормативно-правових актах, а всі залучені

сторони повинні мати чітке розуміння своєї ролі, обов'язків, меж повноважень тощо.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [132] визначає лише деякі форми такої співпраці, серед яких громадські слухання, органи самоорганізації населення та механізм місцевих ініціатив. Разом із тим, закон також надає ОМС право утворювати асоціації задля ефективнішого виконання своїх функцій та представлення інтересів територіальних громад. Більш детально це врегульовано в Законі України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [98].

Серед ефективних інструментів варто виділити громадський або партисипативний бюджет (бюджет участі), який дає змогу мешканцям громад і представникам ІГС пропонувати власні проєкти, обстоювати їх та брати участь у голосуванні. Попри те, що на загальнонаціональному рівні такий механізм поки що не унормований законом, кожна територіальна громада має можливість самостійно прийняти рішення про його впровадження. Однак, основною проблемою залишається фінансування в умовах воєнного стану. З 2022 року помітно зменшилась кількість громад, які виділяють бюджетні кошти на реалізацію таких ініціатив. Утім, зросла активність міжнародних партнерів, які підтримують ОМС у впровадженні партисипативних інструментів, зокрема шкільних бюджетів участі. Наприклад, за даними платформи E-dem станом на 03.11.2023 року у процесі впровадження шкільних громадських бюджетів бере участь 13 органів місцевого самоврядування, підключено 171 школу, подано 652 проєкти на суму понад 16 млн грн [19]. Також широко практикується співпраця ОМС та ІГС у реалізації спільних, у тому числі грантових, проєктів. Такий формат партнерства часто дозволяє ефективно вирішувати конкретні проблеми громади. Багато грантових програм нині орієнтовані саме на співпрацю між цими двома секторами [19].

Ще одним поширеним механізмом є проведення спільних заходів: зустрічей, форумів, круглих столів, громадських обговорень, конференцій,

соціологічних опитувань тощо, де активна участь обох сторін є ключовим чинником результативності. Такі ініціативи сприяють діалогу, обміну думками та пошуку оптимальних рішень.

Законодавчо передбачена також можливість створення консультативно-дорадчих органів при місцевих радах (сільських, селищних, міських, районних, обласних), про що йдеться у ч. 6 ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [132]. Найбільш поширеною формою таких структур є громадські ради.

Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [110] визначає громадську раду як тимчасовий консультативно-дорадчий орган, створений для забезпечення участі громадськості у формуванні політичних рішень на державному і регіональному рівнях. У межах цієї ж постанови затверджено також Порядок проведення консультацій з громадськістю та Типове положення про громадську раду, яке може застосовуватись при міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, а також місцевих державних адміністраціях, зокрема у Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим. Варто зазначити, що для органів місцевого самоврядування зазначена постанова носить рекомендаційний характер.

У власному положенні про громадську раду ОМС можуть додатково конкретизувати порядок організації її діяльності: форми засідань, участь членів ради, механізми взаємодії з іншими структурами тощо, головне щоб ці положення не суперечили Типовому. Важливо також забезпечити залучення представників ІГС до процесу розроблення таких документів, що сприятиме підвищенню ефективності роботи громадських рад [19].

Окремим потужним напрямом співпраці органів місцевого самоврядування (ОМС) та інститутів громадянського суспільства (ІГС) є створення молодіжних рад, які можуть діяти при виконавчих комітетах, місцевих радах, а також при голові громади.

На сьогодні чинною є постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1198 «Про затвердження типових положень про молодіжні ради» [128], яка затверджує: Типове положення про молодіжну раду регіонального рівня; Типове положення про молодіжну раду місцевого рівня.

Даною постановою також рекомендовано ОМС утворити молодіжні ради та затвердити положення про них з урахуванням типових документів.

Порівняно новим видом консультативно-дорадчих органів є ради з питань внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до постанови КМУ від 4 серпня 2023 р. № 812 «Про затвердження Типового положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб» [127], ОМС рекомендовано утворити такі ради та затвердити відповідні положення.

Варто констатувати, що у спеціальній літературі слушно вказується, що для того щоб такі органи були дієвими та приносили результат, важливо дотримуватись наступних принципів [19]:

1. Прозорість та підзвітність: процес створення органу має бути максимально відкритим і публічним: через оголошення, бібліотеки, соцмережі, офіційні сайти тощо; добір учасників доцільно проводити на конкурсній основі відповідно до положення; діяльність органу має бути відкритою для ІГС; на офіційному сайті ОМС мають регулярно публікуватись (установочні документи; склад органу; протоколи засідань; прийняті рішення; звіти про діяльність; анонси заходів тощо).

2. Включення широкого спектру зацікавлених сторін: представників різних соціальних груп; ІГС; мешканців з вразливих категорій; жителів віддалених населених пунктів. Саме це сприятиме балансованому представництву інтересів усієї громади та розбудові довіри.

3. Ефективність та результативність. Зокрема, рішення, що ухвалюються, мають мати вплив, хоча б рекомендаційний. Наприклад, пропозиції молодіжної ради мають бути обов'язковими для розгляду виконавчим комітетом або радою. Крім того необхідне організаційне забезпечення, як-то приміщення для роботи,

технічна та інша підтримка. Разом з тим доцільно передбачити стимули для учасників (особливо в молодіжних радах), як залучення лідерів до виконкому; включення як радників; пріоритетне право на стажування тощо.

Консультативно-дорадчі органи є лише одним із багатьох інструментів взаємодії між ОМС та ІГС. Так, згідно з абзацом другим пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року №976 [126], громадська експертиза є одним з інструментів демократичного врядування. Вона передбачає можливість інститутам громадянського суспільства та громадським радам здійснювати оцінку роботи органів виконавчої влади. Така оцінка стосується як ефективності ухвалення рішень, так і їх реалізації, а також дає змогу розробляти пропозиції щодо вирішення суспільно важливих питань, які органи виконавчої влади мають враховувати у своїй подальшій діяльності.

Попри потенційну ефективність, цей механізм рідко застосовується в практиці органів місцевого самоврядування. Водночас він відкриває перспективи залучення громадських організацій до незалежної оцінки діяльності ОМС, що може стати інструментом зміцнення довіри з боку громади.

Серед тем, які ставали об'єктами громадської експертизи на місцевому рівні, можна виокремити такі: впровадження громадського бюджету; формування тарифної політики; розміщення малих архітектурних форм; розробка детальних планів територій; проведення капітального ремонту комунальних об'єктів; механізми взаємодії з громадськістю; управління земельними та майновими ресурсами; організація паркувального простору; оцінка ефективності діяльності виконавчих органів влади [19].

Варто зазначити, що процедура проведення громадської експертизи має чітке нормативне регулювання і може здаватися досить складною та забюрократизованою. Ініціатором процесу обов'язково виступає інститут

громадянського суспільства, який повинен подати письмовий запит до ОМС для запуску експертизи [126].

Після того як інститут громадянського суспільства подає письмовий запит на проведення громадської експертизи, орган місцевого самоврядування зобов'язаний упродовж семи робочих днів видати відповідний наказ або розпорядження. У цьому документі зазначаються особа (або особи), відповідальна за координацію взаємодії з ІГС. Також про ухвалення такого рішення обов'язково повідомляється заявник, який ініціював експертизу.

За потреби ОМС може створити робочу групу, до якої входять представники ІГС, що подали запит. Рішення про необхідність такої групи та її склад ухвалює сам орган місцевого самоврядування.

Протягом семи робочих днів з моменту отримання запиту, ОМС має оприлюднити на своєму офіційному вебресурсі відповідний наказ (розпорядження), а також перелік заходів, які він планує реалізувати для забезпечення проведення громадської експертизи. У цьому переліку обов'язково вказується, чи створено робочу групу і хто входить до її складу [19].

У п'ятиденний строк після видання наказу, ОМС повинен надати ІГС необхідні документи або їх завірнені копії. Альтернативно, ці документи можуть бути надіслані в електронному форматі. Якщо запит охоплює значний обсяг даних або потребує тривалого пошуку інформації, строк передачі документів може бути подовжено до двадцяти робочих днів [126].

ОМС має право відмовити у проведенні громадської експертизи у випадках, коли: запропонована тема суперечить чинному законодавству; предмет експертизи не належить до повноважень даного ОМС; запит не відповідає вимогам, зазначеним у пункті 3 Порядку, зокрема, якщо не вказані назва ІГС, її легалізаційні дані, місце знаходження, контактна інформація, суть експертизи, перелік необхідних документів, а також дані для зворотного зв'язку [126].

Протягом семи робочих днів із дати надходження запиту ОМС має перевірити його на відповідність встановленим вимогам і ухвалити рішення – прийняти запит або відмовити. У разі відмови, ІГС отримує офіційне повідомлення з чітким обґрунтуванням [126].

Завершальний етап процедури – подання ІГС експертних висновків. У них мають бути зазначені: інформація про ініціатора експертизи; предмет і мета експертизи; дані про залучених експертів; аргументована оцінка діяльності відповідного органу виконавчої влади, його рішень, програм та реалізації повноважень; конкретні пропозиції щодо усунення актуальних проблем і підвищення ефективності діяльності; у разі формування робочої групи – відомості про проведені нею засідання [19].

Усі рекомендації повинні відповідати компетенції органу виконавчої влади та містити чітко визначені дії для їх реалізації. Якщо протягом трьох місяців від початку громадської експертизи ІГС не подає підсумкові пропозиції, експертиза вважається такою, що не відбулася. Надані висновки беруться до уваги органом місцевого самоврядування при розробці програм соціально-економічного розвитку, цільових та регіональних стратегій, плануванні бюджетів та в процесі прийняття рішень з поточних питань діяльності [19].

Після отримання експертних пропозицій, орган місцевого самоврядування (ОМС) виконує такі дії: упродовж семи робочих днів публікує отримані матеріали на офіційному вебсайті; організовує їх розгляд у чотирнадцятиденний строк за участю представників ІГС, який ініціював проведення експертизи; за підсумками розгляду готує та затверджує план дій для впровадження отриманих рекомендацій; не пізніше ніж через десять робочих днів після розгляду надає ІГС письмову відповідь із результатами аналізу поданих пропозицій та заходами щодо їх реалізації, при цьому паралельно оприлюднюючи цю інформацію на своєму вебресурсі.

Крім того, Порядком передбачено, що відомості про проведення громадських експертиз мають направлятися до Секретаріату Кабінету Міністрів

України в паперовій та електронній формі для подальшого розміщення в рубриці «Громадянське суспільство і влада» на урядовому вебпорталі [126].

Громадська експертиза здатна стати дієвим механізмом залучення інститутів громадянського суспільства до процесів формування та реалізації місцевої політики, особливо в питаннях, що мають значний суспільний резонанс. Це спосіб отримання незалежної, професійної оцінки та конструктивних рекомендацій щодо вирішення актуальних проблем.

Найважливішим у цьому процесі є демонстрація відкритості ОМС та його готовності до співпраці з громадськістю, що позитивно впливає на рівень довіри до органу влади. Водночас, для ефективного результату, ІГС повинні мати належну експертизу у сферах, яких стосується їхня ініціатива, та подавати практично орієнтовані пропозиції, здатні реально вплинути на місцеву політику.

Навіть за умов воєнного стану органи місцевого самоврядування знаходять можливості для підтримки інститутів громадянського суспільства та реалізації спільних проєктів. Ця можливість нормативно врегульована постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 року № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проєктів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для фінансової підтримки» [125], який рекомендовано до виконання органам місцевого самоврядування.

Положення цього Порядку поширюються на випадки надання фінансової підтримки ІГС за рахунок бюджетних коштів відповідно до законодавства та рішень ОМС. Водночас ним не регулюються випадки підтримки бюджетним коштом всеукраїнських фізкультурно-спортивних товариств, громадських об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості, Всеукраїнської громадської організації «Спортивна студентська спілка України», громадської організації «Українська федерація учнівського спорту», Молодіжної організації «Пласт – Національна скаутська організація України» у 2017-2019 та 2021 роках, а також національних творчих спілок і їхніх регіональних осередків [19].

Конкурс організовується виключно через електронну систему за умов наявності відповідних технічних можливостей на онлайн-платформі взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та ІГС. Хоча наразі створено сервіс е-конкурсів «Простір електронних конкурсів», ОМС не мають можливості розміщувати свої конкурси на цій платформі. Тому вони публікують оголошення про проведення конкурсу та конкурсну документацію, що включає форми заявок, опис програми (проєкту, заходу) та кошторис витрат, на власних офіційних вебресурсах, а також іншими зручними способами, зокрема через соцмережі, дошки оголошень тощо.

Незважаючи на те, що Порядок детально регламентує процедурні аспекти, органам місцевого самоврядування необхідно розробити власні документи, а саме положення або порядок, які враховуватимуть особливості місцевої практики. Для зручності пропонуємо приклад такого внутрішнього порядку для ОМС.

Конкурсні пропозиції можуть подавати інститути громадянського суспільства, які зареєстровані як юридичні особи відповідно до закону, внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій і функціонують не менше шести місяців до оголошення конкурсу. Один ІГС має право подавати кілька конкурсних пропозицій.

Пропозиції подаються організатору конкурсу у паперовій та електронній формах за адресою та у строки, визначені в оголошенні про конкурс. Організатор реєструє кожну пропозицію, присвоюючи їй унікальний реєстраційний номер, і видає учаснику довідку з номером, датою надходження та переліком отриманих документів.

За необхідності організатор може продовжити термін прийому конкурсних пропозицій до 15 календарних днів, а якщо не надійшло жодної пропозиції, до одного місяця. ІГС може бути не допущений до участі у конкурсі з таких причин: надана інформація не відповідає даним державних реєстрів; ІГС не відповідає вимогам, зазначеним у пункті 5 Порядку; ІГС відмовився від участі,

подавши відповідну заяву через електронну систему або іншим передбаченим способом; ІГС перебуває у процесі припинення діяльності за даними державного реєстру; конкурсна пропозиція подана після закінчення встановленого строку або неповною; виявлено порушення бюджетного законодавства ІГС протягом останніх двох бюджетних періодів із застосуванням санкцій (окрім попередження); конкурсна пропозиція не відповідає рівню виконання програми (проекту, заходу) на загальнодержавному або відповідному адміністративно-територіальному рівні [125].

Організатор утворює конкурсну комісію, до складу якої входить не менше п'яти осіб із непарною загальною кількістю членів, та затверджує її персональний склад. За згодою до комісії можуть залучатися: голова або уповноважений представник громадської ради при організаторі конкурсу; представники ІГС, які мають релевантний досвід та відповідають пріоритетам конкурсу; представники державних органів і органів місцевого самоврядування з відповідним досвідом; фахівці та представники наукових установ за напрямками конкурсу [125].

Персональний склад комісії затверджується з урахуванням того, що кількість державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування не повинна перевищувати 50% від загальної кількості членів. Члени комісії виконують свої обов'язки на громадських засадах.

Рішення приймаються більшістю голосів присутніх членів комісії, а при рівності голосів вирішальним є голос голови. Конкурс здійснюється шляхом оцінки конкурсних пропозицій ІГС, формування рейтингу і визначення переможців згідно з рейтингом та наявним бюджетним фінансуванням для підтримки реалізації відповідних програм (проектів, заходів) [125].

Крім того, Положення містить низку особливостей щодо проведення та організації конкурсів на час дії воєнного стану в Україні або в окремих її регіонах, а також протягом 9 місяців після його завершення чи скасування. Організатор конкурсу зобов'язаний оголосити конкурс протягом 30 календарних

днів після затвердження державного або місцевого бюджету на відповідний період. При цьому строк прийому конкурсних пропозицій має бути не меншим за 20 днів з дати оголошення конкурсу [125].

Пріоритетні завдання конкурсів мають бути спрямовані на вирішення проблем, які є актуальними в умовах воєнного стану. Організатор може встановити обмежену кількість таких пріоритетів. Перелік видів діяльності, що підтримуються в рамках конкурсу, повинен відповідати вимогам правового режиму воєнного стану.

У контексті наведеного варто підкреслити, що громадські об'єднання, професійні асоціації, аналітичні центри та ЗМІ відіграють важливу роль у процесі детінізації шляхом: проведення незалежного моніторингу та антикорупційного аудиту; участі у громадських радах при міністерствах, податкових службах, органах влади; інформування суспільства про негативні наслідки тіньової економіки; розробки ініціатив щодо спрощення ведення бізнесу, прозорості процедур, цифровізації послуг; подання скарг, звернень та ініціювання перевірок [223].

Громадський контроль часто виступає дієвим механізмом реагування на порушення, стимулюючи відкритість і підзвітність влади. Громадські організації, бізнес-асоціації, науково-аналітичні центри та журналісти відіграють роль незалежного наглядача у процесі детінізації. Основні форми їх участі:

1. Моніторинг і інформаційне розслідування. NGOs і ЗМІ проводять авторитетні журналістські розслідування, ідентифікують схеми ухилення від оподаткування, публікують доповіді про наслідки тінізації.

2. Участь у консультативних органах. Громадські ради при органах влади (Мінфін, ДПС), платформи з обговорення законопроектів, робочі групи за участю експертів.

3. Просвітництво й інформаційні кампанії. Ініціативи з підвищення фінансової грамотності населення, поширення інструкцій для ФОПів щодо легального обліку доходів, вебінарів для бізнесу.

4. Залучення до оцінки наслідків регулювання (RIA). Аналітичні центри надають експертні висновки щодо економічної ефективності законодавчих новел.

5. Повідомлення про порушення. Платформи для громадян (форми скарг, онлайн-платформи) дозволяють офіційно повідомляти про незаконні практики. Такі звернення можуть ініціювати перевірки або реакцію органів.

Участь громадськості сприяє підзвітності, прозорості та нульовій толерантності до тіньового бізнесу, формуючи суспільний запит на легальну економічну діяльність [224]. Формами взаємодії є: меморандуми та угоди про співпрацю між органами влади, ОМС та громадськими організаціями; громадські слухання, консультації, опитування, форуми; участь громадськості у підготовці регуляторних актів, оцінці впливу та експертизі; електронні сервіси: відкриті реєстри, платформи для повідомлень про правопорушення (наприклад, «Пульс» ДПС); спільні проєкти щодо просвіти у сфері податків, підприємництва, фінансової грамотності.

Доцільно зазначити, що у спеціальній літературі виділяються певні виклики та перепони для оптимального функціонування досліджуваного інституту [6;247]. Так вказують на: недостатній рівень довіри між владою та громадянами; нормальний характер участі громадськості в деяких консультаційних процесах; обмежені ресурси ОМС для реалізації заходів із детінізації; брак ефективних механізмів відповідальності за невиконання програм прозорості на місцях [208].

Взаємодія між центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю є фундаментальною для процесу детінізації економіки України. Центральні органи встановлюють нормативно-правову базу, формують стратегії й координаційні механізми, тоді як місцеві органи і громадські організації реалізують це «на місцях», забезпечуючи зворотний зв'язок і прямий контакт з громадянами [210].

Цифрові інструменти, як ефективний елемент взаємодії, знижують ручне втручання та ризики зловживань, підвищують прозорість процедур [13]. Залучення громадськості не лише підвищує ефективність правозастосування, але й формує суспільний запит на легальну, прозору економіку. Разом це створює складну, багаторівневу структуру соціальної відповіді на корупційні та тіньові практики, що сприяє сталому розвитку фінансової культури й правової відповідальності.

Отже, ефективна взаємодія органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадськості є критичним чинником у боротьбі з тіньовою економікою. Її успіх залежить від відкритості управлінських процесів, рівня участі громади, а також здатності всіх суб'єктів до координації, аналітики та впровадження спільних рішень.

Підсумовуючи наведене доцільно вказати, що інститути громадянського суспільства відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної взаємодії між органами публічної влади та населенням, виступаючи своєрідним посередником у формуванні прозорої публічної політики, зокрема у сфері детінізації економіки. Їхня діяльність має багатовекторний характер, охоплюючи аналітичну, просвітницьку, моніторингову та нормативно-ініціативну функції.

Зокрема, ІГС здійснюють контроль за відкритістю бюджетного процесу на місцевому та центральному рівнях через інструменти участі громадян, зокрема бюджети участі, проведення громадських експертиз, подання електронних петицій тощо. Вони також здійснюють аналітичну оцінку тіньових ризиків у чутливих секторах економіки (будівництво, земельні відносини, транспортна галузь), що дозволяє виявити системні проблеми та ініціювати відповідні управлінські рішення.

Особливе значення має просвітницька діяльність ІГС, яка спрямована на формування у громадян та суб'єктів господарювання мотивації до легальної економічної поведінки. Це реалізується через інформаційні кампанії, публічні

обговорення, навчання та залучення підприємницького середовища до ініціатив із підвищення прозорості економічних процесів.

Крім того, інститути громадянського суспільства відіграють активну роль у формуванні локальних стратегій детінізації, зокрема через участь у консультативно-дорадчих органах при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Проте, попри очевидну потенційну ефективність, залучення ІГС до таких процесів часто залишається обмеженим.

Основні чинники, що стримують ефективне функціонування ІГС у сфері протидії тіньовим економічним явищам, можна згрупувати за кількома напрямками:

1. Інституційна слабкість: недостатній рівень підтримки з боку органів місцевого самоврядування, зокрема відсутність фінансових та організаційних механізмів стимулювання громадських ініціатив.

2. Дефіцит реакції влади: брак ефективних механізмів реагування органів влади на сигнали від громадськості, що призводить до зниження мотивації ІГС до участі у процесах публічного контролю.

3. Адміністративні бар'єри: складність доступу до офіційної інформації, закритість частини процедур ухвалення рішень, відсутність обов'язкових процедур громадських консультацій.

4. Ресурсні обмеження: обмежене фінансування дослідницької та аналітичної діяльності на місцевому рівні, що унеможливорює повноцінне моніторингове забезпечення.

У контексті забезпечення ефективної взаємодії між ІГС, органами виконавчої влади та місцевим самоврядуванням у сфері детінізації економіки ключовими інструментами виступають:

1. Громадська експертиза – це нормативно врегульований механізм, який дозволяє ІГС офіційно впливати на зміст і якість політичних рішень у сфері економічної політики. Відповідно до чинного законодавства, результати громадської експертизи мають бути розглянуті відповідними органами влади із

зобов'язанням надати вмотивовану відповідь. Цей інструмент є дієвим у контексті підвищення прозорості бюджетного процесу, зменшення корупційних ризиків і викриття тіньових схем.

2. Бюджет участі (партисипативне бюджетування), зокрема цей інструмент забезпечує пряме залучення громадян до процесу розподілу частини коштів місцевого бюджету. Партисипативне бюджетування не лише підвищує довіру до влади, а й стимулює активність громадян у розробці соціально значущих проєктів, сприяє легалізації підприємницької ініціативи та зменшенню простору для тіньової діяльності.

3. Платформи відкритих даних, як-то електронні сервіси, що публікують інформацію про договори, закупівлі, майнові реєстри, податкові надходження та використання бюджетних коштів (наприклад, ProZorro, openbudget.gov.ua), створюють середовище прозорості, де контроль з боку громадськості стає інструментом стримування корупції та детінізації.

Незважаючи на нормативне закріплення участі громадськості у публічному управлінні, на практиці така взаємодія часто є фрагментарною та неінституційною. Основні проблеми включають: фрагментацію функціональних повноважень між центральними органами виконавчої влади та ОМС, що ускладнює цілісне бачення процесів контролю над економікою; низький рівень довіри між ІГС та владними структурами, що перешкоджає налагодженню сталого діалогу; відсутність інтеграції інформаційних систем, через що місцеві органи влади не мають оперативного доступу до ключових баз даних, зокрема податкової або трудової звітності; нестача фінансування аналітичної діяльності на місцевому рівні, що обмежує можливості для глибокого аналізу локальних тіньових процесів [66].

Для оптимізації співпраці між ОБВ, ОМС та інститутами громадянського суспільства доцільно впровадити низку системних заходів: 1) інституціоналізацію партнерства (створення міжсекторальних робочих груп, укладення меморандумів про співпрацю між владними структурами та ІГС щодо

спільної протидії тіньовим схемам); 2) цифрову інтеграцію (забезпечення ОМС повноцінним доступом до державних реєстрів і баз даних (податкових, трудових, ліцензійних) для виявлення неформальної зайнятості, ухилення від податків та подвійного обліку); підтримка громадської аналітики (впровадження грантових програм для підтримки експертних НУО, що здійснюють дослідження у сфері тіньової економіки); 3) підвищення кваліфікації (реалізація освітніх програм для посадових осіб ОМС, представників ІГС та активістів щодо методів аналізу та моніторингу тіньових процесів, прозорості, електронного врядування); 4) підтримку публічної експертизи (стимулювання незалежних досліджень локальних економічних практик, особливо у громадах, що зазнали впливу війни або знаходяться у прикордонних/прифронтових регіонах).

Варто підкреслити, що інститути громадянського суспільства відіграють стратегічну роль у реалізації політики детінізації, зокрема через посилення контролю, аналітики, участі у формуванні політики та просвітницькій роботі. Для того щоб їхня діяльність мала реальний вплив, необхідною є системна підтримка з боку держави та місцевої влади, спрощення доступу до інформації, інституціоналізація діалогу і розширення інструментів впливу громадськості на процеси прийняття рішень. Такий підхід забезпечить не лише зменшення обсягів тіньової економіки, а й формування ефективної, підзвітної та справедливої системи публічного управління.

Висновки до розділу 2

1. Аргументовано, що сфера детінізації доходів громадян в Україні передбачає участь низки органів публічної влади, які взаємодіють між собою з метою забезпечення прозорості доходів фізичних осіб, підвищення рівня податкової дисципліни та запобігання ухиленню від оподаткування. Умовно суб'єктів у цій сфері поділено на:

1. Органи центральної виконавчої влади з контрольними та регуляторними функціями.

2. Правоохоронні та спеціалізовані органи (Національна поліція України та інші правоохоронні органи, залучені до процесу детінізації).

3. Суди та інші органи публічного контролю.

4. Органи місцевого самоврядування.

5. Інші учасники (банківські установи та фінансові посередники, громадські організації, ЗМІ, експертне середовище тощо).

Вказано, що ефективна взаємодія зазначених суб'єктів, координація їхніх повноважень та розвиток цифрових механізмів дозволяють створити дієву адміністративно-правову систему для боротьби з тінізацією доходів громадян. Особливо важливою є інтеграція національних зусиль з міжнародними стандартами, зокрема у сфері обміну податковою інформацією та контролю за обігом віртуальних активів.

Констатовано, що у спеціальній літературі існує чимало досліджень та обгрунтовано певну кількість підходів до класифікації суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян. Так, прихильники функціонального підходу, який базується на розподілі суб'єктів за їхніми основними функціями у системі протидії тіньовій економіці виділяють такі основні групи: 1) правозастосовчі – реалізують контрольні, наглядові та санкційні функції (НАБУ, НАЗК, ДПС, ДФС); 2) нормативно-регулюючі – формують політики, стратегії, правові механізми (Мінфін, Мінекономіки, Верховна Рада); 3) налітичні та координаційні – здійснюють оцінку ризиків, інформаційно-аналітичне забезпечення (Держфінмоніторинг, Служба фінансової розвідки); 4) судові та правоохоронні органи – розслідують економічні злочини (САП, Офіс Генерального прокурора, СБУ, суди).

Такий підхід дає змогу виділити чітку функціональну роль кожного органу, проте може не враховувати міжвідомчу взаємодію або подвійні функції суб'єктів.

Прихильники інституційного підходу класифікують суб'єктів за організаційно-правовим статусом та рівнем включення в державну систему управління, пропонуючи наступну класифікацію: 1) центральні органи виконавчої влади – Мінфін, Мінекономіки, ДПС, Держмитслужба; 2) органи спеціального призначення з правоохоронними функціями – НАБУ, СБУ, БЕБ; 3) органи фінансового контролю та моніторингу – Держфінмоніторинг, Рахункова палата, Держаудитслужба; 4) міжнародні та міжурядові партнери – МВФ, FATF, ЄС. Вбачається, що цей підхід враховує ієрархію та субординацію, але не завжди відображає функціональне навантаження.

Орієнтований на класифікацію суб'єктів за статусом у законодавстві (правовий підхід), їхньою компетенцією та нормативним підґрунтям діяльності. Прихильники такого підходу виділяють: 1) суб'єкти прямої дії – мають чітко закріплені повноваження у сфері детінізації (ДПС, Держмитслужба, Мінфін); 2) суб'єкти опосередкованої дії – беруть участь у підтримці прозорості, але не здійснюють прямого контролю (НБУ, органи місцевого самоврядування); 3) суб'єкти контролюючі – Держаудитслужба, Держфінмоніторинг, Рахункова палата.

Вказано, що такий підхід базується на чітких законодавчих засадах, проте він недостатньо гнучкий, не охоплює неформальні суб'єкти (громадські організації, ЗМІ).

Доведено, що найбільш поширений у сучасній науці є комплексний підхід, який поєднує елементи попередніх підходів, враховуючи функціональну, правову та організаційну складові. Зокрема виділяють: 1) суб'єкти нормативного регулювання та стратегічного управління – Кабінет Міністрів, Верховна Рада, Мінфін; 2) контролюючі та моніторингові органи – ДПС, Держфінмоніторинг, Держаудитслужба; 3) правоохоронні органи – НАБУ, БЕБ, СБУ, САП; 4) аналітичні центри, міжнародні організації, громадські інституції – ТІ Україна, МВФ, OECD, місії ЄС.

Аргументовано, що наведений підхід є найбільш збалансований, дозволяє адаптувати класифікацію під дослідницьку або практичну мету, утім вимагає складного обґрунтування та великого обсягу даних.

На підставі наведеного запропоновано авторську класифікацію суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян, які розподілено на:

1. Стратегічно-нормативні суб'єкти, які забезпечують формування державної політики, стратегій, нормативно-правового забезпечення та орієнтовані на регуляторне середовище й загальну макрополітику (Верховна Рада України (законодавчі ініціативи, контроль); Кабінет Міністрів України (затвердження стратегій); Міністерство фінансів України (формує податкову, бюджетну та фінансову політику); Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (економічне прогнозування, регуляція ринків); Національний банк України (макрофінансова стабільність, грошово-кредитна політика) тощо)

2. Оперативно-контролюючі суб'єкти, які забезпечують здійснення безпосереднього фінансового, податкового, митного та бюджетного контролю (Державна податкова служба (контроль за сплатою податків), Державна митна служба (митний контроль, боротьба з контрабандою), Державна аудиторська служба (контроль за використанням публічних коштів), Рахункова палата (парламентський аудит), Державна служба фінансового моніторингу (аналіз фінансових потоків, запобігання відмиванню коштів).

3. Правоохоронно-розслідувальні суб'єкти, які здійснюють виявлення, розслідування та кримінальне переслідування економічних правопорушень (Бюро економічної безпеки України (розслідування економічних правопорушень), Національне антикорупційне бюро України (викриття корупційних схем), Служба безпеки України (контррозвідка, боротьба з фінансуванням тероризму), Національна поліція України (економічні злочини), Офіс Генерального прокурора, Спеціалізована антикорупційна прокуратура тощо.

4. Інформаційно-аналітичні та цифрові суб'єкти, до функцій яких відноситься аналітична обробка даних, оцінка ризиків, розробка ІТ-рішень для виявлення схем тінізації (Держфінмоніторинг (фінансова розвідка), Мінцифри (цифрова трансформація публічного сектору), ДПС та Держмитслужба (у частині електронного адміністрування), Центри аналізу даних при ЦОВВ (наприклад, risk-аналіз ПДВ, е-ТТН), Електронні платформи (е-кабінет, прозоро, е-звітність) тощо).

5. Координаційно-міжнародні суб'єкти – координація між органами, участь у міжнародних ініціативах, імплементація міжнародних стандартів (Мінфін (національний координатор BEPS, FATCA, CRS), МЗС (міжнародна співпраця), представники України у FATF, MONEYVAL, OECD, представництва МВФ, Світового банку, ЄС в Україні, які забезпечують узгодження національної політики із глобальними антикризовими стандартами).

Обґрунтовано, що інституції громадського, бізнесового та наукового секторів – це експертна, моніторингова, освітня та консультативна діяльність (громадські організації (Transparency International, CASE Україна), бізнес-асоціації (Європейська бізнес асоціація, СУП, АСС), наукові установи (НАН України, профільні університети), центри політичного аналізу та аналітичні лабораторії (Think-tanks). Такі суб'єкти не мають владних повноважень, однак формують середовище підзвітності та просувають кращі практики.

Зроблено висновок, що саме такий підхід має бути визнано оптимальним, оскільки він поєднує функціональні, організаційні та міжсекторальні ознаки; враховує цифровізацію, міжнародну інтеграцію та громадський вплив; може бути застосована в аналітичних, освітніх та прикладних дослідженнях; відображає динаміку розвитку сфери публічного управління.

2. Вказано, що інститути громадянського суспільства відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної взаємодії між органами публічної влади та населенням, виступаючи своєрідним посередником у формуванні прозорої публічної політики, зокрема у сфері детінізації економіки. Їхня діяльність має

багатовекторний характер, охоплюючи аналітичну, просвітницьку, моніторингову та нормативно-ініціативну функції. Зокрема, ІГС здійснюють контроль за відкритістю бюджетного процесу на місцевому та центральному рівнях через інструменти участі громадян, зокрема бюджети участі, проведення громадських експертиз, подання електронних петицій тощо. Вони також здійснюють аналітичну оцінку тіньових ризиків у чутливих секторах економіки (будівництво, земельні відносини, транспортна галузь), що дозволяє виявити системні проблеми та ініціювати відповідні управлінські рішення.

Доведено, що особливе значення має просвітницька діяльність ІГС, яка спрямована на формування у громадян та суб'єктів господарювання мотивації до легальної економічної поведінки. Це реалізується через інформаційні кампанії, публічні обговорення, навчання та залучення підприємницького середовища до ініціатив із підвищення прозорості економічних процесів.

Зазначено, що інститути громадянського суспільства відіграють активну роль у формуванні локальних стратегій детінізації, зокрема через участь у консультативно-дорадчих органах при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Проте, попри очевидну потенційну ефективність, залучення ІГС до таких процесів часто залишається обмеженим.

Основні чинники, що стримують ефективне функціонування ІГС у сфері протидії тіньовим економічним явищам, згруповано за кількома напрямками:

1. Інституційна слабкість: недостатній рівень підтримки з боку органів місцевого самоврядування, зокрема відсутність фінансових та організаційних механізмів стимулювання громадських ініціатив.

2. Дефіцит реакції влади: брак ефективних механізмів реагування органів влади на сигнали від громадськості, що призводить до зниження мотивації ІГС до участі у процесах публічного контролю.

3. Адміністративні бар'єри: складність доступу до офіційної інформації, закритість частини процедур ухвалення рішень, відсутність обов'язкових процедур громадських консультацій.

4. Ресурсні обмеження: обмежене фінансування дослідницької та аналітичної діяльності на місцевому рівні, що унеможлиблює повноцінне моніторингове забезпечення.

У контексті забезпечення ефективної взаємодії між ІГС, органами виконавчої влади та місцевим самоврядуванням у сфері детінізації економіки ключовими інструментами виділено:

1. Громадську експертизу – це нормативно врегульований механізм, який дозволяє ІГС офіційно впливати на зміст і якість політичних рішень у сфері економічної політики. Відповідно до чинного законодавства, результати громадської експертизи мають бути розглянуті відповідними органами влади із зобов'язанням надати вмотивовану відповідь. Цей інструмент є дієвим у контексті підвищення прозорості бюджетного процесу, зменшення корупційних ризиків і викриття тіньових схем.

2. Бюджет участі (партисипативне бюджетування), зокрема цей інструмент забезпечує пряме залучення громадян до процесу розподілу частини коштів місцевого бюджету. Партисипативне бюджетування не лише підвищує довіру до влади, а й стимулює активність громадян у розробці соціально значущих проєктів, сприяє легалізації підприємницької ініціативи та зменшенню простору для тіньової діяльності.

3. Платформи відкритих даних, як-то електронні сервіси, що публікують інформацію про договори, закупівлі, майнові реєстри, податкові надходження та використання бюджетних коштів (наприклад, ProZorro, openbudget.gov.ua), створюють середовище прозорості, де контроль з боку громадськості стає інструментом стримування корупції та детінізації.

Зроблено висновок, що незважаючи на нормативне закріплення участі громадськості у публічному управлінні, на практиці така взаємодія часто є фрагментарною та неінституційною.

До основних проблеми взаємодії віднесено: фрагментацію функціональних повноважень між центральними органами виконавчої влади та ОМС, що ускладнює цілісне бачення процесів контролю над економікою; низький рівень довіри між ІГС та владними структурами, що перешкоджає налагодженню сталого діалогу; відсутність інтеграції інформаційних систем, через що місцеві органи влади не мають оперативного доступу до ключових баз даних, зокрема податкової або трудової звітності; нестача фінансування аналітичної діяльності на місцевому рівні, що обмежує можливості для глибокого аналізу локальних тіньових процесів.

Для оптимізації співпраці між ОВВ, ОМС та інститутами громадянського суспільства запропоновано впровадити низку системних заходів: 1) інституціоналізацію партнерства (створення міжсекторальних робочих груп, укладення меморандумів про співпрацю між владними структурами та ІГС щодо спільної протидії тіньовим схемам); 2) цифрову інтеграцію (забезпечення ОМС повноцінним доступом до державних реєстрів і баз даних (податкових, трудових, ліцензійних) для виявлення неформальної зайнятості, ухилення від податків та подвійного обліку); підтримка громадської аналітики (впровадження грантових програм для підтримки експертних НУО, що здійснюють дослідження у сфері тіньової економіки); 3) підвищення кваліфікації (реалізація освітніх програм для посадових осіб ОМС, представників ІГС та активістів щодо методів аналізу та моніторингу тіньових процесів, прозорості, електронного врядування); 4) підтримку публічної експертизи (стимулювання незалежних досліджень локальних економічних практик, особливо у громадах, що зазнали впливу війни або знаходяться у прикордонних/прифронтових регіонах).

Підкреслено, що інститути громадянського суспільства відіграють стратегічну роль у реалізації політики детінізації, зокрема через посилення контролю, аналітики, участі у формуванні політики та просвітницькій роботі. Зроблено висновок, що задля того щоб їхня діяльність мала реальний вплив, необхідною є системна підтримка з боку держави та місцевої влади, спрощення

доступу до інформації, інституціоналізація діалогу і розширення інструментів впливу громадськості на процеси прийняття рішень. Такий підхід забезпечить не лише зменшення обсягів тіньової економіки, а й формування ефективної, підзвітної та справедливої системи публічного управління.

РОЗДІЛ 3

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН

3.1 Зарубіжний досвід реалізації адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян

Проблема тіньової економіки є глобальною і властива як розвиненим країнам, так і країнам, що розвиваються. Детінізація доходів громадян розглядається не лише як питання фіскальної безпеки, але й як передумова формування справедливого соціального середовища, конкурентної економіки та довіри до влади [52]. Відповідно, досвід зарубіжних країн у впровадженні адміністративно-правових механізмів детінізації має важливе значення для України, особливо в умовах реформування національного публічного адміністрування [73]. Відповідно дослідницької уваги потребує перш за все досвід Великобританії, де провідну роль в оптимізації якості реалізації адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян відіграла Хартія громадянина.

Варто вказати, що концепція Хартії громадянина є однією з реформаторських ініціатив, що виникла у Великій Британії в рамках реформ державної служби або публічного адміністрування на початку 90-х років минулого століття [218]. Суть цього документу полягає у тому, щоб оприлюднити завдання перед громадянами, які можуть бути зацікавлені у захисті своїх прав і, відповідно, отримати ці права [207]. Метою хартій є забезпечення кращого надання послуг, прозорості, ефективності та підзвітності з боку організацій, що надають послуги населенню, зокрема у державному секторі. Вона стала проривом серед усіх попередніх реформ у сфері державної служби. Після її впровадження у Великій Британії концепція швидко набула

значення і майже одностайного визнання як серед розвинених, так і серед країн, що розвиваються [230].

Усі державні служби, від лікарень до пенітенціарних установ, від органів місцевого самоврядування до пожежних служб, повинні були встановити й оприлюднити чіткі стандарти рівня надання послуг [218; 207]. Ініціатором створення Хартії громадянина був прем'єр-міністр Великої Британії Джон Мейджор, який проголосив її у 1991 році. За словами Джона Мейджора, «програма хартії покликана знаходити кращі способи перетворення грошей на кращі послуги» [204]. Ця ініціатива була спрямована на передачу контролю за державними та бюрократичними послугами від уряду безпосередньо в руки пересічних громадян. У вступі прем'єр-міністра до «Білої книги «Модернізації уряду»» чітко й доступно було висловлено занепокоєння з приводу громадянських прав. Утім, основною ідеєю хартії є всебічне посилення прав і можливостей громадян.

Багатопартійна участь зробила цей процес досить складним. Окремі науковці вказали [190], що залучення громадян/громадянського суспільства та/або неурядових організацій до процесів ухвалення рішень є поширеним явищем у багатьох країнах. Зараз використовуються інтерактивне формування політики, громадські панелі, хартії громадян, нові форми участі та інші механізми для посилення впливу громадян на процес прийняття рішень. Одним із ключових питань наукових дискусій на сучасному етапі залишається співвідношення між громадянською участю та існуючими демократичними інститутами [229]. Автори підсумовують, що взаємозв'язок між інтерактивними процесами та існуючими представницькими демократичними інституціями є надзвичайно складним і потребує постійного підтримання.

Окремі дослідники проаналізували вплив хартій публічних послуг у англо-американських країнах і країнах континентальної Європи, зокрема в Іспанії, і виявили, що багато надавачів публічних послуг покращили якість державних

послуг завдяки використанню сучасних інструментів [239; 240]. Це суттєво підвищило рівень довіри громадян.

Інші автори дійшли висновку, що система хартій була недостатньою для захисту інтересів споживачів і громадян, і що для досягнення успіху громадяни повинні мати більше впливу, вказавши, що ініціативи на кшталт Хартії громадянина потребують більш стратегічної або системної підготовки, яка включатиме думки та експертизу широкого кола зацікавлених сторін до її впровадження, а також перетворення ініціативи на невід'ємну частину системи забезпечення стандартів обслуговування [235].

Після свого впровадження у 1991 році ініціатива Хартії справді мала вплив, і до 1997 року вже налічувалося 40 основних хартій та близько 10 000 місцевих. Однак із часом оригінальна «Хартія громадянина», за словами одного з коментаторів, «загинула або принаймні атрофувалась» [189]. Безсумнівно, вона могла бути ефективнішою. Наприклад, податкові хартії досягли кращих результатів, фактично, Хартія платників податків Великої Британії передувала Хартії громадянина, оскільки була впроваджена ще у 1986 році [229].

Окремі науковці переглядають ініціативу Хартії в контексті розвитку податкових хартій та описують одну з найуспішніших Хартію платників податків Австралії, яка досі зберігає чіткий фокус на дванадцяти базових принципах адміністрування податків [204].

Деякі автори, оцінив прогрес ініціативи Хартії громадянина, яка є спробою зробити постачальників публічних послуг більш відкритими, дружніми до громадян і підзвітними, проте дійшли висновку, що у більшості випадків ця ініціатива зазнала невдачі [226]. У 1997 році уряд Індії запровадив реформу, покликану зменшити державні витрати, але водночас підвищити якість надання публічних послуг [229].

Уряд Кенії запровадив Хартії громадянина у 2004 році в межах реформ, спрямованих на покращення надання послуг у державних установах, які безпосередньо впливають на це. Реформи передбачали участь громадськості в

розробці хартій, зобов'язання організацій дотримуватись встановлених стандартів та наявність механізмів вирішення скарг [206].

Хартія громадянина складається з трьох основних елементів-принципів: споживачі, комунікація та контроль. Споживачем є громадянин, як кінцевий бенефіціар послуг; комунікація – це прозорість процесу надання послуг; контроль – вимірювання результатів [202; 182;183].

Як вказується у спеціальній літературі, громадяни користуються певними привілеями, правами, обов'язками та відповідальністю, які, як правило, відображені та захищені конституцією країни [242]. У сучасному світі концепція Хартії громадянина є активно обговорюваною в академічних колах. Вона виникла в державній службі Великобританії за уряду Джона Мейджора. Значні зрушення відбулися з моменту впровадження Хартії громадянина в липні 1991 року [218]. Результатом цього стало забезпечення якісного надання послуг за прийнятною вартістю [248].

Шість основних принципів Хартії громадянина були спрямовані на закріплення ідеї громадянина як клієнта публічної служби та перетворення цієї ідеї на реальність у щоденному управлінні та функціонуванні державних інституцій. Прийняття цих принципів було обов'язковим для державних організацій, що надають послуги [201]. Як тільки концепція була обговорена на засіданні Кабінету міністрів британського парламенту [201], державні структури почали розробляти свої власні Хартії громадянина відповідно до шести принципів:

1. Якість (покращення якості послуг) – необхідно встановити чіткі та вимірювані стандарти для державної служби та здійснювати контроль за їх дотриманням [189]. Громадяни повинні знати ці стандарти, аби розуміти, яких послуг очікувати та чи було дотримано стандартів.

2. Вибір – інформаційна відкритість та прозорість, що є ключовими елементами для зміцнення довіри між державними службовцями та громадянами. Громадянам потрібно надати можливість обирати між доступними

послугами, оскільки вважається, що вибір стимулює покращення якості. Регулярні консультації з користувачами послуг є обов'язковими.

3. Стандарти, зокрема важливо надавати достовірну, доступну й актуальну інформацію про державні послуги, включаючи те, чого очікувати і що робити у випадку порушення стандартів. Необхідно знати вартість послуг, їх ефективність, відповідальних осіб і методи контролю.

4. Цінність податків громадян (внесок громадян у державу) – основою надання ввічливих і якісних послуг має бути рівність та недискримінація. Під час надання послуг необхідно пріоритетно враховувати суспільне благо.

5. Підзвітність перед громадянами як платниками податків. Підзвітність підвищує якість послуг і запобігає корупції. Організації мають відповідати за свої дії. Якщо щось пішло не так, посадові особи повинні публічно вибачитись, надати пояснення та вжити заходів для усунення порушення. Проте це можливо лише за умови, що механізми скарг працюють ефективно, є зрозумілими та відомими всім. Час від часу повинні проводитись незалежні аудити процедур.

6. Прозорість (правила / процедури / програми / скарги). Прозорість – це спосіб прийняття рішень і їх реалізації відповідно до встановлених правил і норм. Для просування прозорості у процесі прийняття рішень необхідно, щоб інформація була доступною і зрозумілою для тих, кого стосуються ці рішення та їх виконання. Важливо, щоб інформація надавалась у зрозумілій формі, її має бути достатньо, і вона має бути легкодоступною. Прозорість повинна дотримуватись на всіх рівнях, щоб гарантувати права і враховувати потреби людей.

З вищенаведеного випливає, що всі принципи Хартії громадянина взаємопов'язані, а стандарти діяльності критично важливі для захисту прав громадян і ефективного використання державних коштів.

Варто вказати, що Хартія громадянина вплинула не тільки на аспекти національного публічного адміністрування, але й на інші юрисдикції. Наприклад, заслуговує на увагу практика реалізації Хартії громадянина у

Європі. Так, уряд «Нових лейбористів» на чолі з Тоні Блером прийшов до влади з наміром рунтовно модернізувати інституції країни. Оскільки Хартія громадянина асоціювалася з попереднім прем'єром Джоном Мейджором, її не вдалося зберегти в первісному вигляді. Кабінет міністрів провів огляд, громадське обговорення та серію воркшопів із працівниками фронт-офісів. Результатом чого стало нове програмне бачення під назвою Service First, яке запустили у червні 1998 року [230].

У багатьох країнах, що розвиваються, реформи відходять від суворої бюрократичної орієнтації на правила зосереджуються на якості послуг, встановленні показників ефективності, аутсорсингу послуг, орієнтації на клієнта, прозорості та підзвітності [93; 228].

У США з 1994 року діє програма «Putting Customers First», а згодом була започаткована нагорода Hammer Awards, яка заохочує ініціативи державних агентств, спрямовані на покращення якості послуг [217]. В Австралії уряд у 1997 році започаткував програму «Putting Service First», в межах якої були введені Хартії державних послуг.

Метою Хартії громадянина є налагодити зв'язок між громадянами та державною адміністрацією, забезпечуючи надання послуг прозоро, відкрито та підзвітно, щоб кожен користувач мав доступ до відповідальних посадовців і повної інформації про надану послугу.

Отже, це більше підхід, орієнтований на запит громадян, що потребує значного відходу від традиційного бюрократичного адміністрування. Мається на увазі перехід від ієрархічної системи (зверху вниз) до більш демократичної, знизу вгору. Інакше кажучи, Хартія повинна гарантувати верховенство прав споживача у державному секторі, а не диктат чиновників [222].

З моменту впровадження концепція Хартії привертала велику увагу наступних урядів Великобританії. Вона постійно оновлювалась і вдосконалювалась. Нинішній уряд провів дослідження впливу Хартії громадянина та виявив деякі її обмеження. У відповідь була створена

громадська панель, яка контролює якість та ефективність надання послуг державними структурами.

Успіх концепції Хартії громадянина у Великобританії став можливим завдяки сталому політичному супроводу, а також підтримці з боку виконавців, ефективність яких регулярно оцінюється громадянським суспільством та науковцями [229].

У країнах, що розвиваються, результати впровадження концепції були змішаними. Політичні лідери та державна бюрократія не змогли глибоко зрозуміти суть концепції, і як результат утиски громадян та свавілля з боку влади досі мають місце, а якість послуг не відповідає очікуванням і потребам населення [229].

Таким чином можна стверджувати, що концепція Хартії громадянина як інструменту модернізації публічного управління демонструє значний потенціал для підвищення прозорості, підзвітності та якості послуг. Її успішність значною мірою залежить від політичної волі, стратегічного планування та залучення громадян.

Досвід реалізації адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян також мають країни Північної Європи, наприклад, Швеція, Норвегія, Данія, які демонструють ефективне поєднання жорстких адміністративних механізмів контролю з високим рівнем довіри до влади [215]. Основні засади детінізації тут включають: податкову прозорість, а саме щорічні декларації про доходи громадян є публічно доступними; електронне адміністрування шляхом повної цифровізації взаємодії між громадянами, роботодавцями та податковими органами; соціальний контракт – високі податки компенсуються широким доступом до якісних послуг: охорони здоров'я, освіти, пільг; довіра до держави, як результат стабільного правового середовища, антикорупційних практик і ефективного урядування. Так, у Данії та Швеції рівень тіньової економіки становить 7–9% від ВВП, що є одним із найнижчих показників у світі [234].

У США та Канаді підхід до детінізації доходів базується на адміністративному тиску, правозастосуванні та технологічному моніторингу: IRS (Internal Revenue Service) у США має розвинену систему ризик-орієнтованого аудиту, що базується на аналізі звітності, транзакцій, банківських операцій [203]; впроваджена інформаційна звітність від третіх сторін, зокрема банки, роботодавці, біржі, платіжні системи зобов'язані надавати дані про доходи; система грошових винагород для інформаторів (whistleblowers) стимулює виявлення порушень серед роботодавців та громадян; у Канаді активно використовується Public Beneficial Ownership Registry для запобігання приховуванню активів через офшори [184]. Результатом є зниження стимулів до уникнення податків, особливо серед вищих дохідних груп.

Країни Західної Європи приділяють особливу увагу інституційному контролю, що реалізується через тісну співпрацю між податковими, фінансовими та соціальними органами, зокрема, у Німеччині Finanzamt співпрацює з пенсійними фондами, митними органами та поліцією щодо виявлення незадекларованої праці (Schwarzarbeit); Австрія активно застосовує електронні касові апарати з онлайн-передачею інформації в податкову службу; Франція розвиває інструменти «цифрового слідкування», як-то аналіз соцмереж, онлайн-торгівлі для виявлення незареєстрованої економічної активності. Зокрема з 2025 року вони мають право сканувати публічні сторінки у соцмережах (Facebook, TikTok, Instagram, LinkedIn) для виявлення невідповідності між задекларованим доходом і образом життя платника податків, а також використовують централізовану платформу URSSAF для координації інспекційних заходів із різними органами, податковими, трудовими інспекціями та пенсійними структурами [199].

Ці країни також використовують адміністративно-правові методи примусового стягнення, однак комбінують їх із системами податкового стимулювання малого бізнесу, що сприяє добровільній легалізації.

Для країн Центрально-Східної Європи характерний поетапний перехід до європейських стандартів адміністрування, зокрема Польща запровадила систему JPK (Jednolity Plik Kontrolny [205]) єдиного електронного файлу для аудиту транзакцій у реальному часі; Литва реалізувала інтегровану платформу SODRA [231], яка поєднує функції соціального страхування і трудового контролю; у Словаччині ефективно працює електронна система фіскалізації чеків (e-Kasa [192]).

Ключовою адміністративною новацією стало впровадження єдиних цифрових реєстрів, відкритого доступу до фінансової інформації та європейського нагляду (EU Tax Observatory [196]).

У розвинених країнах Азії переважає технократичний і високотехнологічний підхід до адміністрування, зокрема активно використовується аналіз споживчих витрат через кредитні карти, банківські операції, що автоматично звіряються з задекларованими доходами. Наприклад, у Сінгапурі детінізація забезпечується повною інтеграцією цифрових сервісів (MyTax Portal [219]).

Підсумовуючи наведене, доцільно вказати, що зарубіжний досвід демонструє, що ефективна адміністративно-правова система детінізації доходів громадян базується на таких ключових засадах: 1) цифровізація процесів шляхом автоматизації перевірок, електронна звітність, інтеграція даних з різних джерел; 2) міжінституційна координація, а саме взаємодія податкових, соціальних, правоохоронних органів; 3) відкритість та публічність, тобто доступ громадськості до інформації про доходи, бюджети, перевірки; 4) податкове стимулювання для малого та середнього бізнесу; 5) довіра до влади, як ключовий елемент добровільної легалізації доходів; 6) інституційна підтримка громадських ініціатив, зокрема залучення неурядових організацій та громадських експертів до аналітики, виявлення тіньових схем і моніторингу.

Україна вже почала шлях адаптації цих практик через розвиток цифрових адміністративних сервісів, прозорих механізмів взаємодії з громадськістю та

посилення ролі місцевих органів у детінізації. Водночас, нашій державі все ще бракує комплексної системної координації між різними відомствами, зокрема податковою, митницею, правоохоронними органами та соціальними службами, що є критичною складовою успішних практик у світі. Відсутність ефективного обміну даними та спільних аналітичних платформ обмежує здатність оперативно виявляти та реагувати на прояви тіньової економіки.

Крім того, на рівні законодавства і практики недостатньо розвинуті механізми стимулювання добровільної легалізації бізнесу, зокрема через податкові пільги, спрощення процедур реєстрації та адміністрування, а також підтримку малого і середнього підприємництва.

Також варто посилити інституційну спроможність місцевих органів влади, підвищити кваліфікацію кадрів у сфері аналітики та моніторингу економічних процесів, а також залучити громадські організації до контролю і аудиту публічних сервісів.

Нарешті, Україні бракує масштабної інформаційної кампанії, що б роз'яснювала громадянам і бізнесу переваги офіційної діяльності та відповідальність за тіньові практики, адже зміна культури та свідомості, що є основою довготривалого успіху в детінізації економіки. Тільки поєднання цих підходів може забезпечити Україні суттєве зменшення тіньового сектору та підвищення ефективності державного управління в цілому.

3.2 Шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні

Досвід країн із розвиненою економікою демонструє, що підвищення ефективності впровадження політики детінізації доходів громадян приносить переваги всім аспектам національного розвитку.

Реалізація такої політики повинна включати не лише виявлення випадків приховування доходів, а й заходи, що спрямовані на формування високого рівня

податкової культури серед населення, зменшення корупційної складової у діяльності державних органів, які безпосередньо залучені до процесів детінізації (податкові служби, адміністративні структури, органи фінансового контролю тощо).

У цьому контексті важливою умовою є усвідомлення цілей і завдань економічного реформування, зокрема в частині фіскальної політики. Розуміння громадянами значення податкових надходжень як головного джерела формування бюджету, а також причин і наслідків зміни рівня податкового навантаження виступає вагомим чинником у протидії ухиленню від сплати податків. Такі заходи водночас дозволяють суб'єктам господарювання формувати стратегічні й тактичні орієнтири у своїй діяльності.

Нерідко при формуванні державної політики з детінізації ігнорується те, що велика частина незаконної економічної активності здійснюється за підтримки або за сприяння посадових осіб державних чи місцевих структур. Тому одним із ключових елементів ефективного функціонування економіки має стати зменшення рівня корупції в органах влади, забезпечення відкритості та прозорості їх роботи, а також гармонізація нормативно-правової бази [173].

Крім того, доступ громадян до об'єктивної інформації про діяльність державних установ сприяє зростанню зацікавленості у питаннях ефективності урядової політики та створює передумови для активного громадського контролю.

Запровадження орієнтації на результати в роботі органів виконавчої влади є надзвичайно важливим для формування ефективної політики у сфері детінізації економіки. На практиці часто спостерігається розрив між задекларованими у нормативно-правових актах цілями та фактичними кроками державних інституцій. Світовий досвід свідчить, що така неузгодженість між стратегією та її реалізацією може істотно знижувати ефективність політики та гальмувати досягнення поставлених завдань.

Як вказується у спеціальній літературі, державна політика здебільшого є формулюванням наміру змінити суспільну поведінку, тоді як інструменти виступають засобами реалізації цього наміру на практиці. Виходячи з цього підходу, можна стверджувати, що результативність антикризових заходів та політики детінізації має оцінюватися, зокрема, на етапі формулювання цілей, встановлення ключових індикаторів, а також визначення часових рамок реалізації. Надалі досягнення цих орієнтирів забезпечується за допомогою належного управління, яке передбачає прийняття рішень як на рівні організацій, так і окремих суб'єктів щодо дотримання прийнятих стратегій [216]. Оцінювання відповідності обраних інструментів політики визначеним цілям є одним із найважливіших аспектів визначення її ефективності [4].

Запровадження колаборативного підходу до публічного адміністрування із залученням громадськості, бізнесу, експертного середовища та інших зацікавлених сторін дозволяє, з одного боку, підвищити рівень розуміння суспільством сутності прийнятих рішень у сфері детінізації, а з іншого забезпечити баланс інтересів між державою і громадянами в процесі формування стратегічних пріоритетів [168].

Це актуалізує потребу у виокремленні ключових аспектів реалізації державної стратегії щодо детінізації доходів громадян. Основою такої стратегії мають стати соціально-інституційні зміни та трансформація ціннісних орієнтирів громадян. Застосування ефективних мотиваційних механізмів має стати рушієм для формування довгострокової податкової дисципліни, орієнтованої не лише на виконання зобов'язань, а й на усвідомлення їх значущості для соціального розвитку. У свою чергу, це сприятиме покращенню міжнародного іміджу України як правової та відповідальної держави.

Варто вказати у цьому контексті, що ефективність діяльності органів публічної влади визначається як ступінь досягнення поставлених цілей з мінімальними затратами ресурсів, зокрема у боротьбі з тіньовою економікою,

нелегальним доходом, що не відображається у офіційній статистиці та не оподатковується [29; 162].

Ключові аспекти ефективності у цій сфері включають: 1) результативність, насамперед, органи влади мають демонструвати реальне зниження масштабів тіньової економіки. Це можна вимірювати через показники надходжень до бюджету, рівень офіційної зайнятості, зменшення випадків незадекларованої праці. Крім того важливо, щоб державні органи не лише виявляли порушення, але й ефективно впливали на їх усунення; 2) прозорість і підзвітність, оскільки ефективність тісно пов'язана з тим, наскільки публічна влада є відкритою для контролю з боку суспільства. Громадяни мають бачити конкретні результати роботи органів, розуміти їхні процедури і мати можливість впливати на них через механізми зворотного зв'язку. Відсутність корупції і прозорість процедур сприяють підвищенню довіри до влади та стимулюють легалізацію доходів; 3) інституційна спроможність – важливо, щоб органи влади мали чітко розподілені повноваження і належні ресурси (кадрові, фінансові, технічні). Інституції повинні володіти сучасними аналітичними інструментами, цифровими платформами та методиками виявлення тіньових схем; 4) координація та міжвідомча взаємодія, оскільки ефективність зростає, якщо між різними структурами (податковою службою, правоохоронними органами, органами соцзахисту, місцевою владою) налагоджена тісна співпраця і обмін інформацією, що дозволяє швидко реагувати на порушення, мінімізувати подвійний облік і ухилення від сплати податків; 5) оптимальна правова база, тому що для успішної детінізації потрібна сучасна, чітка і послідовно застосовувана нормативно-правова база, яка передбачає не лише штрафи, але й стимули для легалізації [35]. Законодавство має враховувати реальні умови діяльності бізнесу та населення, щоб не створювати надмірних бюрократичних перепон; 6) залучення громадянського суспільства і бізнесу, оскільки ефективність органів влади зростає, якщо громадськість активно залучена до контролю і моніторингу процесів детінізації. Підвищення обізнаності населення

про негативні наслідки тіньової економіки стимулює громадян до дотримання законів; 7) безперервне вдосконалення – для підтримки ефективності необхідно впроваджувати сучасні технології, постійно навчати персонал, аналізувати помилки і успішні практики. Важливою є системна оцінка результатів і гнучкість у адаптації до нових викликів [213].

Таким чином можна вказати, що ефективність діяльності органів публічної влади у детінізації доходів громадян – це комплексна характеристика, що охоплює не лише досягнення конкретних економічних показників, а й забезпечення прозорості, правового захисту, координації між органами та активної участі громадян. Саме синергія цих чинників забезпечує стійкі результати в боротьбі з тіньовою економікою [214].

Доцільно зазначити, що питання підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян завжди знаходяться у центрі уваги як серед науковців, так й міжнародних інституції [2; 16]. Зокрема, OECD у своїх рекомендаціях «Anti-corruption and public integrity strategies – Insights from new OECD indicators» [221], що містить настанови для підвищення ефективності публічної влади в боротьбі з тіньовою економікою та зосереджений на зміцненні інституційної спроможності державних органів, підвищенні прозорості та підзвітності, а також на заохоченні культури доброчесності серед публічних службовців.

Згадані рекомендації містять такі основні елементи, як:

1. Стратегічне планування та управління ризиками: розробка чітких стратегій з боротьби з корупцією та забезпечення доброчесності; виявлення та оцінка ризиків корупції на всіх рівнях управління; впровадження систем моніторингу та оцінки ефективності антикорупційних заходів.

2. Підвищення прозорості та підзвітності, а саме забезпечення доступу громадськості до інформації про діяльність органів публічної влади; впровадження механізмів громадського контролю та участі; забезпечення незалежності та ефективності органів, відповідальних за нагляд та аудит.

3. Підтримка культури доброчесності, зокрема навчання та підвищення кваліфікації публічних службовців з питань етики та антикорупційної поведінки; встановлення чітких етичних стандартів та кодексів поведінки; заохочення позитивних прикладів та нагородження доброчесних практик.

4. Інституційна координація та співпраця шляхом створення міжвідомчих робочих груп для спільного моніторингу та протидії тіньовим схемам, впровадження єдиних платформ для обміну інформацією між податковими органами, правоохоронцями, митницею, соцслужбами та органами місцевого самоврядування [221]. Отже, наведені рекомендації спрямовані на створення ефективної та стійкої системи управління, яка здатна протистояти тінізації доходів громадян та сприяти розвитку прозорого та підзвітного урядування [200].

Слід зазначити, що у сучасних умовах ефективна протидія тінізації доходів населення є стратегічним завданням державної політики, реалізація якого передбачає реформування адміністративно-правових засад функціонування органів публічної влади. Детінізація економіки, зокрема доходів громадян, вимагає комплексного та міжгалузевого підходу, що поєднує правові, інституційні, соціальні та інформаційно-технологічні компоненти.

Одним із ключових напрямів удосконалення є інституційне посилення спроможності органів публічної влади [11]. Необхідним є зміцнення кадрового потенціалу контролюючих органів (зокрема, Державної податкової служби, органів місцевого самоврядування тощо), забезпечення їх фінансової та організаційної незалежності, а також зменшення політичного впливу на прийняття рішень [181]. Важливим кроком у цьому напрямку є розширення повноважень органів внутрішнього контролю та забезпечення регулярного професійного аудиту діяльності посадових осіб, що мають доступ до чутливої фінансової інформації [96].

Наступним важливим кроком є розвиток цифрових інструментів управління та аналітики, а саме використання сучасних інформаційних

технологій, зокрема систем штучного інтелекту та машинного навчання, дозволяє автоматизувати процеси виявлення схем ухилення від сплати податків, встановлювати закономірності в поведінці платників податків, що свідчать про ризикову діяльність. Створення єдиної цифрової платформи платника податків із доступом до історії платежів, пільг, податкових консультацій стане кроком до формування прозорого й контрольованого податкового середовища.

Водночас слід наголосити на важливості підвищення податкової культури населення як невід’ємної складової ефективної політики детінізації. Зниження рівня податкового правопорушення є неможливим без підвищення обізнаності громадян щодо механізмів функціонування державного бюджету, важливості сплати податків та відповідальності за ухилення від виконання фіскальних обов’язків. З цією метою доцільно впроваджувати навчальні курси з податкової грамотності у закладах освіти, проводити широкі інформаційно-роз’яснювальні кампанії, а також залучати медіа до формування позитивного ставлення до добровільної легалізації доходів.

Особливу увагу слід приділити впровадженню результатноорієнтованого підходу в діяльності органів виконавчої влади. На практиці часто спостерігається невідповідність між задекларованими цілями у сфері детінізації та фактичними управлінськими діями. Тому важливо забезпечити чітке визначення стратегічних пріоритетів, встановлення конкретних і вимірюваних індикаторів ефективності та часових меж їх досягнення. Також важливо регулярно оцінювати відповідність обраних інструментів поставленим завданням, що дозволить вчасно коригувати політику та уникати неефективних управлінських рішень.

Ефективна реалізація державної політики у сфері протидії тіншовій економіці потребує запровадження механізмів колабораційного управління, які передбачають активну участь усіх зацікавлених сторін – представників держави, бізнесу, громадянського суспільства – у процесі формування та реалізації відповідних заходів. Такий підхід дозволяє не лише підвищити довіру до

державної політики, а й забезпечити узгодженість інтересів між різними учасниками суспільних відносин. У цьому контексті важливо сприяти створенню платформ для громадського моніторингу діяльності фіскальних органів, а також запровадженню прозорих процедур зворотного зв'язку.

Вагоме значення має також удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує протидію тіньовій економіці. Йдеться насамперед про усунення нормативних колізій, спрощення процедур декларування доходів, модернізацію адміністративних процедур, а також посилення відповідальності за фінансові правопорушення. У цьому аспекті доцільним є вивчення зарубіжного досвіду, зокрема, інтеграція кращих практик країн ЄС щодо цифровізації контролю, оперативного обміну інформацією між податковими, митними та соціальними структурами, впровадження електронних фіскальних реєстраторів, аналізу транзакцій онлайн-торгівлі та використання інструментів «цифрового слідкування».

Не менш важливою складовою успішної детінізації є стимулююча податкова політика. Зниження надмірного податкового навантаження на малий та середній бізнес, запровадження податкових пільг для легалізованих підприємців, а також тимчасові податкові амністії можуть стати дієвими заходами для добровільного повернення до правового поля суб'єктів, які раніше діяли в тіні. Такі інструменти, однак, мають бути прозорими, чітко регламентованими та супроводжуватись відповідними гарантіями з боку держави.

Нарешті, одним із перспективних напрямів удосконалення системи державного управління у цій сфері є децентралізація функцій детінізації на рівень місцевого самоврядування. Розширення повноважень громад у сфері контролю за доходами, запровадження системи мотиваційних дотацій на основі показників ефективності боротьби з тіньовими практиками, а також забезпечення прозорості бюджетного процесу на місцях дозволить досягти кращого залучення громад до процесів детінізації.

Аналіз нормативно-правової бази України щодо підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян виявляє низку ключових законодавчих ініціатив та інституційних механізмів. Щодо законодавчих ініціатив варто згадати про Закон України від 15.06.2021 № 1539-IX [105] вніс зміни до Податкового кодексу України, зокрема запровадивши підрозділ 9-4 «Особливості застосування одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб». Цей закон спрямований на стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету. Внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу, уточнено склад правопорушення, передбаченого ст. 164-1 КУпАП «Порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат»; доповнено ст. ст. 212 та 212-1 Кримінального кодексу новими частинами 6 та 5 відповідно, у яких встановлено, які саме діяння не вважатимуться умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та/або умисним ухиленням від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; доповнено Кримінальний кодекс новою ст. 232-3 «Незаконне розголошення, передача або надання доступу до інформації, що міститься в одноразовій (спеціальній) добровільній декларації». Закон також визначає, що особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, звільняється від адміністративної відповідальності в разі подання одноразової (спеціальної) добровільної декларації та сплати узгодженої суми збору відповідно до підрозділу 9-4 Податкового кодексу України, якщо такі діяння вчинені до 1 січня 2021 року та пов'язані з придбанням (формуванням джерел придбання), створенням, одержанням, використанням об'єктів одноразового (спеціального) добровільного декларування або розпорядженням ними [105].

Закон України від 15.06.2021 № 1542-IX [105] вніс зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу, уточнивши склад правопорушення, передбаченого ст. 164-1 КУпАП «Порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат»; доповнивши ст. ст. 212 та 212-1 Кримінального кодексу новими частинами 6 та 5 відповідно, у яких встановлено, які саме діяння не вважатимуться умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та/або умисним ухиленням від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; доповнивши Кримінальний кодекс новою ст. 232-3 «Незаконне розголошення, передача або надання доступу до інформації, що міститься в одноразовій (спеціальній) добровільній декларації». Закон також визначає, що особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, звільняється від адміністративної відповідальності в разі подання одноразової (спеціальної) добровільної декларації та сплати узгодженої суми збору відповідно до підрозділу 9-4 Податкового кодексу України, якщо такі діяння вчинені до 1 січня 2021 року та пов'язані з придбанням (формуванням джерел придбання), створенням, одержанням, використанням об'єктів одноразового (спеціального) добровільного декларування або розпорядженням ними.

Щодо інститутаційного підходу реалізації підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян варто вказати, що Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) забезпечує реалізацію державної політики у сфері детінізації доходів, зокрема через розробку та впровадження навчальних програм для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Наприклад, програма «Детінізація доходів» спрямована на формування у державних службовців системи знань з питань детінізації доходів та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [25].

Проте доцільно вказати, що незважаючи на прийняття зазначених законів та впровадження інституційних механізмів, існують певні проблеми у сфері детінізації доходів громадян, зокрема: недосконалість нормативно-правового регулювання; обмежена ефективність існуючих механізмів; недостатня інтеграція різних органів влади та відсутність комплексного підходу до вирішення проблеми тіньової економіки; потреба в удосконаленні методології оцінки тіньової економіки; необхідність оновлення методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки з урахуванням сучасних реалій [83].

Таким чином, підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян потребує комплексного підходу, що включає інституційні перетворення, цифрову трансформацію, посилення правової визначеності, просвітницьку роботу та широку суспільну участь. Тільки поєднання цих елементів дозволить забезпечити сталий результат у боротьбі з тіньовою економікою та зміцнити довіру громадян до держави.

Підсумовуючи наведене варто окреслити такі основні шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні:

1. Інституційна координація та співпраця шляхом створення міжвідомчих робочих груп для спільного моніторингу та протидії тіньовим схемам, впровадження єдиних платформ для обміну інформацією між податковими органами, правоохоронцями, митницею, соцслужбами та органами місцевого самоврядування.

2. Цифровізація та автоматизація процесів, а саме розширення доступу органів влади до електронних баз даних та державних реєстрів для оперативного виявлення фактів неофіційної зайнятості та ухилення від сплати податків, запровадження електронних сервісів для подання звітності, контролю та нагляду з мінімізацією людського фактора.

3. Законодавче удосконалення та податкові стимули шляхом спрощення процедур легалізації бізнесу та введення податкових пільг для малого і

середнього бізнесу, який добровільно виходить з тіні, впровадження дієвих санкцій за ухилення від оподаткування при збереженні стимулів для чесних платників.

4. Підвищення кваліфікації персоналу, зокрема організація регулярних навчальних програм і тренінгів для співробітників органів влади з питань аналітики, цифрових технологій та роботи з ризиками тіньової економіки.

5. Залучення громадянського суспільства та громадськості, підтримка ініціатив громадських організацій щодо моніторингу діяльності органів влади, впровадження механізмів зворотного зв'язку та публічної експертизи для підвищення прозорості.

6. Інформаційно-просвітницькі кампанії, тобто проведення системних роз'яснювальних кампаній щодо шкоди тіньової економіки та переваг офіційної зайнятості для громадян і бізнесу, популяризація позитивних прикладів легалізації та відповідальності.

7. Розвиток системи моніторингу та оцінки результатів шляхом впровадження показників ефективності діяльності органів влади у сфері детінізації, регулярний аналіз та публічний звіт про досягнення, використання сучасних аналітичних інструментів і технологій для прогнозування та профілактики ризиків [70].

Поєднання наведених заходів допоможе системно і послідовно зменшувати обсяги тіньової економіки та підвищувати довіру громадян до органів публічної влади в Україні.

Разом з тим, для досягнення значущих результатів у детінізації економіки необхідно прийняти додаткові законодавчі ініціативи, удосконалити існуючі механізми та забезпечити ефективну взаємодію між різними органами влади, відповідно для підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян пропонується: 1) прийняття єдиного закону «Про детінізацію національної економіки», який чітко визначатиме тіньову економічну діяльність та передбачатиме відповідальність за її порушення; 2)

удосконалення методології оцінки тіньової економіки, внесення змін у методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні з огляду на її недосконалість; 3) розширення співпраці між різними органами влади, створення інтегрованих платформ для обміну інформацією та координації дій; 4) підвищення прозорості та підзвітності органів влади, зокрема через впровадження електронних систем моніторингу та звітності; 5) проведення регулярних навчальних програм для державних службовців, спрямованих на підвищення їх кваліфікації у сфері детінізації доходів.

Висновки до розділу 3

1. Обґрунтовано, що зарубіжний досвід демонструє, що ефективна адміністративно-правова система детінізації доходів громадян базується на таких ключових засадах: 1) цифровізація процесів шляхом автоматизації перевірок, електронна звітність, інтеграція даних з різних джерел; 2) міжінституційна координація, а саме взаємодія податкових, соціальних, правоохоронних органів; 3) відкритість та публічність, тобто доступ громадськості до інформації про доходи, бюджети, перевірки; 4) податкове стимулювання для малого та середнього бізнесу; 5) довіра до влади, як ключовий елемент добровільної легалізації доходів; 6) інституційна підтримка громадських ініціатив, зокрема залучення неурядових організацій та громадських експертів до аналітики, виявлення тіньових схем і моніторингу.

Зроблено висновок, що Україна вже почала шлях адаптації цих практик через розвиток цифрових адміністративних сервісів, прозорих механізмів взаємодії з громадськістю та посилення ролі місцевих органів у детінізації. Водночас, нашій державі все ще бракує комплексної системної координації між різними відомствами, зокрема податковою, митницею, правоохоронними органами та соціальними службами, що є критичною складовою успішних практик у світі. Відсутність ефективного обміну даними та спільних аналітичних

платформ обмежує здатність оперативно виявляти та реагувати на прояви тіньової економіки. Крім того, на рівні законодавства і практики недостатньо розвинуті механізми стимулювання добровільної легалізації бізнесу, зокрема через податкові пільги, спрощення процедур реєстрації та адміністрування, а також підтримку малого і середнього підприємництва. Також варто посилити інституційну спроможність місцевих органів влади, підвищити кваліфікацію кадрів у сфері аналітики та моніторингу економічних процесів, а також залучити громадські організації до контролю і аудиту публічних сервісів. Нарешті, Україні бракує масштабної інформаційної кампанії, що б роз'яснювала громадянам і бізнесу переваги офіційної діяльності та відповідальність за тіньові практики, адже зміна культури та свідомості, що є основою довготривалого успіху в детінізації економіки. Тільки поєднання цих підходів може забезпечити Україні суттєве зменшення тіньового сектору та підвищення ефективності державного управління в цілому.

2. Обґрунтовано, що у сучасних умовах ефективна протидія тінізації доходів населення є стратегічним завданням державної політики, реалізація якого передбачає реформування адміністративно-правових засад функціонування органів публічної влади. Вказано, що детінізація економіки, зокрема доходів громадян, вимагає комплексного та міжгалузевого підходу, що поєднує правові, інституційні, соціальні та інформаційно-технологічні компоненти.

Зроблено висновок, що одним із ключових напрямів удосконалення є інституційне посилення спроможності органів публічної влади. Необхідним є зміцнення кадрового потенціалу контролюючих органів (зокрема, Державної податкової служби, органів місцевого самоврядування тощо), забезпечення їх фінансової та організаційної незалежності, а також зменшення політичного впливу на прийняття рішень. Важливим кроком у цьому напрямку є розширення повноважень органів внутрішнього контролю та забезпечення регулярного

професійного аудиту діяльності посадових осіб, що мають доступ до чутливої фінансової інформації.

Наступним важливим кроком визнано розвиток цифрових інструментів управління та аналітики, а саме використання сучасних інформаційних технологій, зокрема систем штучного інтелекту та машинного навчання, дозволяє автоматизувати процеси виявлення схем ухилення від сплати податків, встановлювати закономірності в поведінці платників податків, що свідчать про ризикову діяльність. Створення єдиної цифрової платформи платника податків із доступом до історії платежів, пільг, податкових консультацій стане кроком до формування прозорого й контрольованого податкового середовища.

Водночас наголошено на важливості підвищення податкової культури населення як невід'ємної складової ефективної політики детінізації. Зниження рівня податкового правопорушення є неможливим без підвищення обізнаності громадян щодо механізмів функціонування державного бюджету, важливості сплати податків та відповідальності за ухилення від виконання фіскальних обов'язків. З цією метою визнано, що доцільно впроваджувати навчальні курси з податкової грамотності у закладах освіти, проводити широкі інформаційно-роз'яснювальні кампанії, а також залучати медіа до формування позитивного ставлення до добровільної легалізації доходів.

Особливу увагу приділено доцільності впровадження результатноорієнтованого підходу в діяльності органів виконавчої влади. Вказано, що на практиці часто спостерігається невідповідність між задекларованими цілями у сфері детінізації та фактичними управлінськими діями. Тому зроблено висновок, що важливо забезпечити чітке визначення стратегічних пріоритетів, встановлення конкретних і вимірюваних індикаторів ефективності та часових меж їх досягнення. Також важливо регулярно оцінювати відповідність обраних інструментів поставленим завданням, що дозволить вчасно коригувати політику та уникати неефективних управлінських рішень.

Аргументовано, що ефективна реалізація державної політики у сфері протидії тіньовій економіці потребує запровадження механізмів колабораційного управління, які передбачають активну участь усіх зацікавлених сторін – представників держави, бізнесу, громадянського суспільства – у процесі формування та реалізації відповідних заходів. Такий підхід дозволяє не лише підвищити довіру до державної політики, а й забезпечити узгодженість інтересів між різними учасниками суспільних відносин. У цьому контексті важливо сприяти створенню платформ для громадського моніторингу діяльності фіскальних органів, а також запровадженню прозорих процедур зворотного зв'язку.

Доведено, що вагоме значення має також удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує протидію тіньовій економіці. Йдеться насамперед про усунення нормативних колізій, спрощення процедур декларування доходів, модернізацію адміністративних процедур, а також посилення відповідальності за фінансові правопорушення. У цьому аспекті доцільним є вивчення зарубіжного досвіду, зокрема, інтеграція кращих практик країн ЄС щодо цифровізації контролю, оперативного обміну інформацією між податковими, митними та соціальними структурами, впровадження електронних фіскальних реєстраторів, аналізу транзакцій онлайн-торгівлі та використання інструментів «цифрового слідкування».

Не менш важливою складовою успішної детінізації визнано стимулюючу податкову політику. Зниження надмірного податкового навантаження на малий та середній бізнес, запровадження податкових пільг для легалізованих підприємців, а також тимчасові податкові амністії можуть стати дієвими заходами для добровільного повернення до правового поля суб'єктів, які раніше діяли в тіні. Такі інструменти, однак, мають бути прозорими, чітко регламентованими та супроводжуватись відповідними гарантіями з боку держави.

Одним із перспективних напрямів удосконалення системи державного управління у цій сфері виділено децентралізація функцій детінізації на рівень місцевого самоврядування. Розширення повноважень громад у сфері контролю за доходами, запровадження системи мотиваційних дотацій на основі показників ефективності боротьби з тіньовими практиками, а також забезпечення прозорості бюджетного процесу на місцях дозволить досягти кращого залучення громад до процесів детінізації.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян потребує комплексного підходу, що включає інституційні перетворення, цифрову трансформацію, посилення правової визначеності, просвітницьку роботу та широку суспільну участь. Тільки поєднання цих елементів дозволить забезпечити сталий результат у боротьбі з тіньовою економікою та зміцнити довіру громадян до держави.

Окреслено такі основні шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні:

1. Інституційна координація та співпраця шляхом створення міжвідомчих робочих груп для спільного моніторингу та протидії тіньовим схемам, впровадження єдиних платформ для обміну інформацією між податковими органами, правоохоронцями, митницею, соцслужбами та органами місцевого самоврядування.

2. Цифровізація та автоматизація процесів, а саме розширення доступу органів влади до електронних баз даних та державних реєстрів для оперативного виявлення фактів неофіційної зайнятості та ухилення від сплати податків, запровадження електронних сервісів для подання звітності, контролю та нагляду з мінімізацією людського фактора.

3. Законодавче удосконалення та податкові стимули шляхом спрощення процедур легалізації бізнесу та введення податкових пільг для малого і середнього бізнесу, який добровільно виходить з тіні, впровадження дієвих

санкцій за ухилення від оподаткування при збереженні стимулів для чесних платників.

4. Підвищення кваліфікації персоналу, зокрема організація регулярних навчальних програм і тренінгів для співробітників органів влади з питань аналітики, цифрових технологій та роботи з ризиками тіньової економіки.

5. Залучення громадянського суспільства та громадськості, підтримка ініціатив громадських організацій щодо моніторингу діяльності органів влади, впровадження механізмів зворотного зв'язку та публічної експертизи для підвищення прозорості.

6. Інформаційно-просвітницькі кампанії, тобто проведення системних роз'яснювальних кампаній щодо шкоди тіньової економіки та переваг офіційної зайнятості для громадян і бізнесу, популяризація позитивних прикладів легалізації та відповідальності.

7. Розвиток системи моніторингу та оцінки результатів шляхом впровадження показників ефективності діяльності органів влади у сфері детінізації, регулярний аналіз та публічний звіт про досягнення, використання сучасних аналітичних інструментів і технологій для прогнозування та профілактики ризиків.

Зроблено висновок, що поєднання наведених заходів допоможе системно і послідовно зменшувати обсяги тіньової економіки та підвищувати довіру громадян до органів публічної влади в Україні.

Для досягнення значущих результатів у детінізації економіки запропоновано прийняти додаткові законодавчі ініціативи, удосконалити існуючі механізми та забезпечити ефективну взаємодію між різними органами влади, а саме: 1) прийняття єдиного закону «Про детінізацію національної економіки», який чітко визначатиме тіньову економічну діяльність та передбачатиме відповідальність за її порушення; 2) удосконалення методології оцінки тіньової економіки, внесення змін у методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні з огляду на її недосконалість; 3) розширення співпраці між

різними органами влади, створення інтегрованих платформ для обміну інформацією та координації дій; 4) підвищення прозорості та підзвітності органів влади, зокрема через впровадження електронних систем моніторингу та звітності; 5) проведення регулярних навчальних програм для державних службовців, спрямованих на підвищення їх кваліфікації у сфері детінізації доходів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у здійсненні характеристики адміністративно-правових засад діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні. У результаті дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Зроблено висновок, що тіньову економіку доцільно розглядати як багатовимірну, транссекторну підсистему господарської діяльності, що виникає на перетині правових, інституційних і статистично-облікових лакун. У межах прийнятої в дослідженні операціоналізації «тіньова економіка» трактується як сукупність легальних за змістом або нелегальних видів діяльності, свідомо виведених за контур державного регулювання та/або статистичного обліку для ухилення від податкових, регуляторних чи кримінально-правових зобов'язань, унаслідок чого результати такої діяльності повністю чи частково не відображаються в офіційній статистиці.

Доведено, що структурно феномен «тіньової економіки» охоплює три взаємопов'язані підсфери: неформальну діяльність без належної реєстрації та обліку; приховану легальну діяльність, що свідомо занижується або не декларується; підпільну (кримінальну) діяльність, прямо заборонену правом. Їхня взаємна проникність проявляється у комбінованих практиках, зокрема, у поєднанні неоформленої зайнятості з фіктивним документообігом і відмиванням доходів. Визначено, що в умовах цифровізації до базової тріади тіньової економіки додається мережевий пласт платформної та криптоопосередкованої активності, що ускладнює персоніфікацію учасників, трасування транзакцій і визначення оподатковуваної бази.

2. Зроблено висновок, що ключовими умовами досягнення ефективності здійснення політики детінізації доходів громадян є збалансування публічного та приватного інтересів, передбачуваність регуляторних змін, технологічна нейтральність інструментів і сумісність із міжнародними стандартами фінансової прозорості та обміну інформацією, а також урахування ризиків надмірної фіскалізації, алгоритмічної упередженості й витоків даних, що потребує вбудованих запобіжників: DPIA, лог-аудиту, незалежних правових та IT-аудитів, «сонячних» застережень для пілотів і дієвих процедур оскарження.

3. Здійснено класифікацію нормативно-правових актів у сфері детінізації доходів громадян за: юридичною силою; предметом (галузевою належністю) (податкові та соціально-страхові; фінмоніторинг; банківсько-валютні та платіжні; трудові (легалізація зайнятості, оплати праці); митні; адміністративно-процедурні; захист персональних даних і кібербезпека; антикорупційні; е-урядування, електронні довірчі послуги); за функціональним призначенням (превентивні (ідентифікація, облік, КУС, прозорість бенефіціарів); стимулювальні (податкові режими/кредити, «податкові знижки», амністії/добровільне розкриття, cashback за безготівкові платежі); контрольно-наглядові (ризик-орієнтовані перевірки, е-аудит, перехресні звірки); процесуальні (процедури оскарження, строки, докази); репресивні (відповідальність: фінансова, адміністративна, кримінальна; конфіскація/спецконфіскація); колом адресатів (фізичні особи/ФОПи (декларування, сплата, соцстрах), податкові агенти (роботодавці, маркетплейси/платформи, банки/платіжні установи), органи публічної влади (розмежування мандатів, координація, обмін даними); ступенем узагальненості (рамкові (принципи, дефініції, цілі, KPI); спеціальні (для окремих сфер/ризиків: готівка, ПДФО/ЄСВ, криптооперації, гіг-платформи); методично-інструктивні (порядки, стандарти даних, API, формати звітності); часовим режимом дії (постійні; строкові; надзвичайні (воєнний/кризовий період)); способом правового впливу (імперативні (обов'язки/заборони, пороги, ліміти);

диспозитивно-стимулювальні (опції, спрощення, «default-налаштування» сервісів); рекомендаційні (керівні принципи, гайдлайни наглядових органів); технічні стандарти (безпека, інтероперабельність, логування); стадіями комплаєнс-циклу (ідентифікація/реєстрація; декларування; сплата; контроль; оскарження; примусове виконання; програми добровільного розкриття).

4. Визначено, що функціональний вимір політики детінізації доходів громадян, що інтерпретується крізь призму циклу публічного управління та теорії інституцій: рівень нормування і стратегії фіксує цільову функцію й параметри допустимого регулювання; виконавча підсистема операціоналізує політику через адміністрування податків і внесків, нагляд у сфері праці та фінансовий моніторинг; правоохоронно-судова система гарантує легітимність доказів і правову визначеність наслідків; місцевий рівень управління забезпечує субсидіарну реалізацію сервісних і контрольних інструментів, адаптованих до локальної структури ризиків. Аргументовано, що така стратифікація функцій усуває дублювання повноважень, зменшує регуляторні витрати та підвищує адресність інтервенцій.

5. Запропоновано авторську класифікацію суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян, які розподілено на:

а) стратегічно-нормативні суб'єкти, які забезпечують формування державної політики, стратегій, нормативно-правового забезпечення та орієнтовані на регуляторне середовище й загальну макрополітику (Верховна Рада України (законодавчі ініціативи, контроль); Кабінет Міністрів України (затвердження стратегій); Міністерство фінансів України (формує податкову, бюджетну та фінансову політику); Міністерство економіки України (економічне прогнозування, регуляція ринків); Національний банк України (макрофінансова стабільність, грошово-кредитна політика) тощо);

б) оперативно-контролюючі суб'єкти, які забезпечують здійснення безпосереднього фінансового, податкового, митного та бюджетного контролю (Державна податкова служба (контроль за сплатою податків), Державна митна служба (митний контроль, боротьба з контрабандою), Державна аудиторська служба (контроль за використанням публічних коштів), Рахункова палата (парламентський аудит), Державна служба фінансового моніторингу (аналіз фінансових потоків, запобігання відмиванню коштів);

в) правоохоронно-розслідувальні суб'єкти, які здійснюють виявлення, розслідування та кримінальне переслідування економічних правопорушень (Бюро економічної безпеки України (розслідування економічних правопорушень), Національне антикорупційне бюро України (викриття корупційних схем), Служба безпеки України (контррозвідка, боротьба з фінансуванням тероризму), Національна поліція України (економічні злочини), Офіс Генерального прокурора, Спеціалізована антикорупційна прокуратура тощо;

г) інформаційно-аналітичні та цифрові суб'єкти, до функцій яких належать аналітична обробка даних, оцінка ризиків, розробка ІТ-рішень для виявлення схем тінізації (Держфінмоніторинг (фінансова розвідка), Мінцифри (цифрова трансформація публічного сектору), ДПС та Держмитслужба (у частині електронного адміністрування), Центри аналізу даних при ЦОВВ (наприклад, risk-аналіз ПДВ, е-ТТН), Електронні платформи (е-кабінет, прозоро, е-звітність) тощо);

г) координаційно-міжнародні суб'єкти – координація між органами, участь у міжнародних ініціативах, імплементація міжнародних стандартів (Мінфін (національний координатор BEPS, FATCA, CRS), МЗС (міжнародна співпраця), представники України у FATF, MONEYVAL, OECD, представництва МВФ, Світового банку, ЄС в Україні, які забезпечують узгодження національної політики із глобальними антикризовими стандартами).

Обґрунтовано, що інституції громадського, бізнесового та наукового секторів – це експертна, моніторингова, освітня та консультативна діяльність (громадські організації (Transparency International, CASE Україна), бізнес-асоціації (Європейська бізнес-асоціація, СУП, АСС), наукові установи (НАН України, профільні університети), центри політичного аналізу та аналітичні лабораторії (Think-tanks). Такі суб'єкти не мають владних повноважень, однак формують середовище підзвітності та просувають кращі практики.

Зроблено висновок, що саме такий підхід має бути визнано оптимальним, оскільки він поєднує функціональні, організаційні та міжсекторальні ознаки; враховує цифровізацію, міжнародну інтеграцію та громадський вплив; може бути застосований в аналітичних, освітніх та прикладних дослідженнях; відображає динаміку розвитку сфери публічного управління.

6. Для оптимізації співпраці між ОБВ, ОМС та інститутами громадянського суспільства запропоновано впровадити низку системних заходів: 1) інституціоналізацію партнерства (створення міжсекторальних робочих груп, укладення меморандумів про співпрацю між владними структурами та ІГС щодо спільної протидії тіньовим схемам); 2) цифрову інтеграцію (забезпечення ОМС повноцінним доступом до державних реєстрів і баз даних (податкових, трудових, ліцензійних) для виявлення неформальної зайнятості, ухилення від податків та подвійного обліку); підтримку громадської аналітики (впровадження грантових програм для підтримки експертних НУО, що здійснюють дослідження у сфері тіньової економіки); 3) підвищення кваліфікації (реалізація освітніх програм для посадових осіб ОМС, представників ІГС та активістів щодо методів аналізу та моніторингу тіньових процесів, прозорості, електронного врядування); 4) підтримку публічної експертизи (стимулювання незалежних досліджень локальних економічних практик, особливо у громадах, що зазнали впливу війни або знаходяться у прикордонних/прифронтових регіонах).

Підкреслено, що інститути громадянського суспільства відіграють стратегічну роль у реалізації політики детінізації, зокрема через посилення контролю, аналітики, участі у формуванні політики та просвітницькій роботі. Зроблено висновок, що задля того щоб їхня діяльність мала реальний вплив, необхідною є системна підтримка з боку держави та місцевої влади, спрощення доступу до інформації, інституціоналізація діалогу і розширення інструментів впливу громадськості на процеси прийняття рішень. Такий підхід забезпечить не лише зменшення обсягів тіньової економіки, а й формування ефективної, підзвітної та справедливої системи публічного управління.

7. Обґрунтовано, що зарубіжний досвід демонструє, що ефективна адміністративно-правова система детінізації доходів громадян базується на таких ключових засадах, як: 1) цифровізація процесів шляхом автоматизації перевірок, електронна звітність, інтеграція даних з різних джерел; 2) міжінституційна координація, а саме взаємодія податкових, соціальних, правоохоронних органів; 3) відкритість та публічність, тобто доступ громадськості до інформації про доходи, бюджети, перевірки; 4) податкове стимулювання для малого та середнього бізнесу; 5) довіра до влади як ключовий елемент добровільної легалізації доходів; 6) інституційна підтримка громадських ініціатив, зокрема залучення неурядових організацій та громадських експертів до аналітики, виявлення тіньових схем і моніторингу.

Зроблено висновок, що хоча Україна вже почала шлях адаптації цих практик через розвиток цифрових адміністративних сервісів, прозорих механізмів взаємодії з громадськістю та посилення ролі місцевих органів у детінізації, водночас нашій державі все ще бракує комплексної системної координації між різними відомствами; на рівні законодавства і практики не досить розвинуті механізми стимулювання добровільної легалізації бізнесу, зокрема через податкові пільги, спрощення процедур реєстрації та адміністрування, а також підтримку малого і середнього підприємництва; варто посилити інституційну спроможність місцевих органів влади, підвищити

кваліфікацію кадрів у сфері аналітики та моніторингу економічних процесів, а також залучити громадські організації до контролю і аудиту публічних сервісів; бракує масштабної інформаційної кампанії, що б роз'яснювала громадянам і бізнесу переваги офіційної діяльності та відповідальність за тіньові практики, адже зміна культури та свідомості, що є основою довготривалого успіху в детінізації економіки.

8. Обґрунтовано, що основними шляхами підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні доцільно визначити: 1) інституційну координацію та співпрацю; 2) цифровізацію та автоматизацію процесів; 3) законодавче удосконалення та податкові стимули шляхом спрощення процедур легалізації бізнесу та введення податкових пільг для малого і середнього бізнесу; 4) підвищення кваліфікації персоналу; 5) залучення громадянського суспільства та громадськості, підтримку ініціатив громадських організацій щодо моніторингу діяльності органів влади, впровадження механізмів зворотного зв'язку та публічної експертизи для підвищення прозорості; 6) інформаційно-просвітницькі кампанії, тобто проведення системних роз'яснювальних кампаній щодо шкоди тіньової економіки та переваг офіційної зайнятості для громадян і бізнесу, популяризацію позитивних прикладів легалізації та відповідальності; 7) розвиток системи моніторингу та оцінки результатів шляхом впровадження показників ефективності діяльності органів влади у сфері детінізації. Зроблено висновок, що поєднання наведених заходів допоможе системно і послідовно зменшувати обсяги тіньової економіки та підвищувати довіру громадян до органів публічної влади в Україні.

Для досягнення оптимальних результатів у детінізації економіки запропоновано прийняття додаткових законодавчих ініціатив, удосконалення наявних механізмів та забезпечення ефективної взаємодії між різними органами влади, а саме: 1) прийняття єдиного Закону «Про детінізацію національної економіки», який чітко визначатиме тіньову економічну діяльність та

передбачатиме відповідальність за її порушення; 2) удосконалення методології оцінки тіньової економіки, внесення змін у методику розрахунку рівня тіньової економіки в Україні з огляду на її недосконалість; 3) розширення співпраці між різними органами влади, створення інтегрованих платформ для обміну інформацією та координації дій; 4) підвищення прозорості та підзвітності органів влади, зокрема через впровадження електронних систем моніторингу та звітності; 5) проведення регулярних навчальних програм для державних службовців, спрямованих на підвищення їхньої кваліфікації у сфері детінізації доходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: навч. посіб. С.В. Білан, В.Я. Мацюк, О.П. Рябченко, О.В. Тильчик, В.В. Тильчик; Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України. К., 2019. 245 с.
2. Базиліук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. 206 с.
3. Бакуменко В.Д. Виявлення комплексу проблем державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України, розробка пропозицій щодо вдосконалення системи державного управління цими процесами. URL: <http://www.napaeurostudies.org.ua/2-2.rtf>
4. Баранецька О. В. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2014. 20 с.
5. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. наук. з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2018. 242 с.
6. Бердієв А., Сауноріс Я. Фінансовий розвиток та тіньова економіка: панельний аналіз VAR. *Економічне моделювання*. 2016. № 57. С. 197-207.
7. Бондаренко О.С., Козлова А.В. Особливості функціонування правоохоронних органів щодо протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №3. С. 260-262.
8. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
9. Ванькович Ю. М. Визначення сутності тіньової економіки. *«Львівська політехніка» нац. ун-т Вісник*. 2009. № 657. С. 450 - 456.

10. Варналій З. С. Тіньова економіка в системі інституціональних загроз економічній безпеці України. *Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії*: матеріали міжвідомчої наук. практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 29-32.
11. Варналій З. С. Шляхи детінізації економіки України та її особливості. *Банківська справа*. 2007. №2. С.56–57
12. Варналій З., Онищенко С., Маслій О., Філонич О. Передумови тінізації та корупції в будівельному бізнесі України. *Конспект лекцій з цивільної інженерії*. 2021. № 181. С. 793-808. URL: 10.1007/978%2D3%2D030%2D85043%2D2_73
13. Варналій З., Онищенко С., Маслій, О. Механізми запобігання загрозам економічній безпеці України. *Економічні літописи-XXI*. 2016. № 159 (5-6). С. 20-24. URL: 10.21003/EA. B159-04
14. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. №1. С. 46-53.
15. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія. З.С. Варналія. К. : НІСД, 2006. 576 с.
16. Варналій З.С. Конкуренція і підприємництво: монографія. К.: Знання України, 2015. 463 с.
17. Васильєва Н.В. Сервісна держава: різноманітність розуміння та проблемність побудови. *Університетські наукові записки*. 2017. № 61. С. 279-288.
18. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovathy_RoL.pdf

19. Взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства. Методичні рекомендації у сфері відкритого урядування. URL:

https://auc.org.ua/sites/default/files/library/66_vidkryte_uryaduvannya_2023_metod.pdf

20. Волкова Ю.А. Адміністративно-правові засади реалізації прав людини в процесі взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 209-214. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.33>

21. Гарбар Ж.В., Собчук С.І. Податкові надходження у системі формування доходів бюджету. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №7. URL: <https://surl.li/gqudxg>

22. Гончарова В. О. Взаємозв'язок офіційної та тіньової економіки в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Х., 2001. 16 с.

23. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

24. Гуменна Ю. Г. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. голов. ред. М.М. Палінчак. Ужгород : Гельветика, 2018. Вип. 22 № Ч.1. С. 83–87.

25. Детінізація доходів. URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/detinizatsiia-dokhodiv>

26. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства: постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-п#Text>

27. Деякі питання організації діяльності Бюро економічної безпеки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 р. № 1068. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2021-п#Text>

28. Директива 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму. 26 жовтня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_774#Text

29. Дрьомін В.М. Формування тіньової економіки у сфері господарської діяльності як соціального інституту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 23–32.

30. Дуравкін П. Правове регулювання використання та обігу криптовалют як різновиду віртуальних (цифрових) активів у контексті оподаткування. *Право України*. 2024. №4. С. 62-70. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2024_4_9.pdf

31. Дяченко О.П. Імплементация зарубіжного досвіду щодо формування антикорупційної політики України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 17. С. 17–20.

32. Електронний кабінет платника податків. URL: <https://cabinet.tax.gov.ua>

33. Жаліло Я.А. Тіньова економіка як «інституційна пастка» на шляху економічної модернізації. *Економічна теорія*. 2018. № 2. С. 22–40

34. Журавель В. А., Резнікова О. І. Тіньова економіка та корупція в Україні: криміналістичні засоби протидії. Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.) редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. І. Шахун [та ін.]; Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 48-52.

35. Зверькова Н. Деякі питання визначення понять «тіньова економіка», «детінізація економіки» та «протидія тіньовій економіці». *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 92–96.

36. Золотухіна Л.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення реалізації публічного інтересу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 4 (38). С.61-64.
37. Золотухіна Л.О. Прояв публічного інтересу в окремих різновидах адміністративних правовідносинах. *Правова позиція*. 2019. № 3(24). С. 37-42.
38. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Право на захист публічного інтересу як об'єкт правовідносин. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 13. С. 17-24.
39. Іваницька О.М. Засади державного регулювання детінізації фінансових потоків в Україні. *Стратегія розвитку України*. 2014. №1. С. 53-58.
40. Іванов Ю.Б. Тіньова економіка в контексті кризи державного управління. *Проблеми економік*. № 4. 2010. С. 21-25.
41. Кіцул Ю.С. Функції органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 3. С. 33-35.
42. Клименко А. Фінансовий моніторинг – особлива форма фінансового контролю. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. №4. С.101–105.
43. Ключко А.М. Окремі питання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у банківській сфері. *Форум права*. № 1. 2014. С. 228–232.
44. Ковальчук А., Криштоф А. Детінізація економіки як нормативно-правовий імператив. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №1. С. 51-56.
45. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика. Із досвіду професійного аналітика. К. : Знання, 2004. 638 с.
46. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки: навч. посібник. Львів: «Новий Світ – 2000», 2020. 428 с.
47. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08)

48. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/>
49. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 30–63.
50. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
51. Корнієць П.Ю. Актуальні проблеми систематизації суб'єктів запобігання і протидії корупції в Національному антикорупційному бюро України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6, т. 1. С. 170-178.
52. Костюченко Н., Старінський М., Тютюнник І., Кобушко І. Методичний підхід до оцінки ризиків, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. *Чорноморський економічний журнал*. 2018. №14(4). С. 23-43.
53. Кравченко О.М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронне наукове фахове видання. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56>
54. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
55. Кримінальний процесуальний кодекс України № 5076-VI від 05 липня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
56. Кузнецова М.І. У пошуку шляхів детінізації економіки України. М.І. Кузнецова, О.О. Дубровіна. *Інноваційна економіка*. 2017. № 1. С. 46–54.
57. Легеза Є. О. Класифікація надання публічних послуг в Україні. *Visegrad journal on human rights* . 2015. № 5 (1). С. 67–70.

58. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
59. Легеза Ю.О. Децентралізація податків та зборів як гарантія соціально-економічного розвитку територіальної громади. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 100–103.
60. Легеза Ю.О. Дозвільно-ліцензійне провадження у сфері використання природних ресурсів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. Вип. 25. С. 35–40.
61. Лепкий М.І., Подоляк В.М. Особливості інноваційних технологій сталого розвитку туризму. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання*: Матеріали XIV Міжнародної науковопрактичної конференції (23–24 березня 2023 року, м. Черкаси). У 2-х томах. Т. 1. Черкаси: ЧДТУ, 2023. С. 79-81.
62. Лось Д. В. Особливості формування та використання державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Фінансово-кредитний механізм розвитку економіки та соціальної сфери*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 28 листопада 2024 року). Кропивницький, 2024. С. 20-23.
63. Лук'янова Г. Ю. Сучасні підходи до класифікації суб'єктів протидії корупції в Україні. *Юридична наука*. 2020. №3. С. 211-220
64. Луценко Л.В. Взаємодія органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю у процесі детінізації. *Право та державне управління*. 2024. №3. С. 418-423.
65. Луценко Л.В. Детінізація доходів громадян як напрям державної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №5. С. 494-497.
66. Луценко Л.В. До питання підвищення ефективності впровадження політики детінізації доходів громадян. *Права людини та публічне врядування*: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 464-467.

67. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
68. Луценко Л.В. Принципи діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 1 (69). С. 284-289.
69. Луценко Л.В. Характеристика суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян. *Правові новели*. 2025. №25. С. 249-255.
70. Луценко Л.В. Шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні. *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 200-202.
71. Луценко Л.В. Явище тіньової економіки в Україні: історико-правовий дискурс. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 388-394.
72. Максименко Н.В., Гмиря Н.П. Податкова політика як складова частина формування Бюджету України. *Наукові записки*. Серія: право. 2022. Випуск 13. С. 84-90
73. Матюшенко І.Ю. Цифровізація та підвищення стійкості економіки як основа інноваційного розвитку ЄС і України. Інноваційний процес: перспективи євроінтеграції: за матеріалами Круглого столу з нагоди 30-ї річниці з дня заснування Національної академії правових наук України (м. Харків, 24 березня 2023 року). за ред. С. В. Глібка, І. В. Подрез-Ряполової. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 27-35.
74. Мацелик Т.О. Функції органів виконавчої влади: окремі питання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. К.: 2010. № 1. С. 54–60
75. Медіна Л., Шнайдер Ф. Проливаємо світло на тіньову економіку: глобальна база даних та взаємодія з офіційною. *Робочий документ CESifo*. 2019. 7981. 1-52.

76. Мельник М. І., Залуцький І. Р. Актуалізація пріоритетних напрямів системної детінізації сфери комерційних послуг в Україні. *Регіональна економіка* 2021. №2. С. 186-199.

77. Міжнародна співпраця податкових відомств з трансфертного ціноутворення та міжнародного оподаткування. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/663904.html>

78. Мокрицька Н.П. Члени домашнього господарства: проблеми правового статусу. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. С. 122-126. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/60645/1/273553-Текст%20статті-630355-1-10-20230205.pdf>

79. Музика-Стефанчук О.А., Пришва Н.Ю. До питання про належне управління у сфері оподаткування та бюджетно-податковій сфері.. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №1. С. 426-429.

80. Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування : моногр. за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого, д-ра екон. наук, проф. О. М. Десятнюк. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 182 с.

81. Новак А. Я. Як підняти українську економіку: Монографія. Вид. 5-те, доп. Чернігів: «Десна Поліграф», 2022. 408 с.

82. Новицький А. М., Чеховська І.В. Механізм адміністрування єдиного соціального внеску та податку на доходи фізичних осіб: переваги та проблемні аспекти реалізації. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 66-72

83. Нормативно-правове регулювання протидії тінізації економіки. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/358165/mod_resource/content/1/Трансформація_правового_забезпечення_реалізації_державної_політики.pdf

84. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (листопад-грудень 2024 р.). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho-18>

85. Оновлено систему контролю за діяльністю банків у сфері готівкового обігу. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/onovleno-sistemu-kontrolyu-za-diyalnistyu-bankiv-u-sferi-gotivkovogo-obigu>

86. Орел В. Роль податкового стимулювання у розвитку стійкості держави. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38495/2/FMZKPNES_2022_Orel_V-The_role_of_supply_stimulation_75-78.pdf

87. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023р.). URL: <https://surl.lu/pzvzii>

88. Пальчук О.І. Особливості тіньової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2013. № 5. С. 170–175.

89. Пирога І. С. Податкова політика як інструмент забезпечення соціально-економічного розвитку України: теоретико-правові питання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07.. Ужгород, 2019. 40 с.

90. Пирога І. С. Соціальний мінімуми: метод визначення та законодавче закріплення. *Вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 1. Т. 2. С.12–16.

91. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (ред. станом на 01.08.2025) Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>

92. Подмазко О.М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України : дис. кан. економ. наук. Одеса, 2015. 225 с.

93. Покотило М. Антикорупційні програми: обов'язкові елементи та їх впровадження. URL: <https://www.fedoryshyn.com/antykorpucziyni-programy-obovyazkovi-elementy-ta-yih-vprovadzhennya/>
94. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. В.М. Попович. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 546 с.
95. Попович В.М. Теорія і практика детінізації економіки. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 546 с
96. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. К.: Кондор, 2005. 614 с.
97. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX . Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>
98. Про асоціації органів місцевого самоврядування Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text>
99. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
100. Про благодійну діяльність та благодійні організації Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
101. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
102. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>

103. Про взаємодію центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо стабілізації соціально-економічної та суспільно-політичної [...] Рада регіонів при Президентові; Рішення від 11.02.1999 № 37/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0037210-99#Text>

104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників: Закон України від 25 квітня 2024 року № 3680-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3680-20#Text>

105. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом [...] Закон України від 15.06.2021 № 1539-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1539-20#Text>

106. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення: Закон України від 4 липня 2013 року № 408-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-18#Text>

107. Про громадські об'єднання Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

108. Про Державне бюро розслідувань Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

109. Про Державну митну службу України: Указ Президента України від 29 листопада 1996 року № 1145/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text>

110. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Положення від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text>

111. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

112. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

113. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

114. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>

115. Про затвердження Змін до Положення про організацію та проведення перевірок банків з питань готівкового обігу: Постанова Правління Національного банку України від 13 червня 2025 року №62. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_13062025_62.

116. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки : Наказ Мінекономіки України від 18.02.2009 р. № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09#Text>

117. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексного відпрацювання платників ПДВ, які формують податковий кредит за податковими накладними, не зареєстрованими в ЄРПН : Наказ Міністерства доходів і зборів України від 29.11.2013 № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0724810-13#n9>

118. Про затвердження Положення про відкритий банкінг в Україні: постанова правління Національного Банку України від 25 липня 2025 року № 80. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0080500-25>

119. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-п#Text>

120. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-п#Text>

121. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 29.07.2015 № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-п#Text>

122. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>

123. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п#Text>

124. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п#n209>

125. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) [...] Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 12.10.2011 № 1049. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-п#Text>

126. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 05.11.2008 № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text>

127. Про затвердження Примірного положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 04.08.2023 № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2023-п#Text>

128. Про затвердження типових положень про молодіжні ради Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Заява від 18.12.2018 № 1198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2018-п#Text>

129. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої агресії Російської Федерації проти України: Постанова Верховної Ради України від 18.02.2016 р. № 1014-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 10. Ст. 114.

130. Про імплементацію Загального стандарту звітності CRS: лист Міністерства фінансів України №44010-09-10/13054 від 12.05.2023. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Роз%27яснення_з_загальних_питань_.pdf

131. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

132. Про місцеве самоврядування в Україні Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#n123>

133. Про Національне Антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

134. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

135. Про національну безпеку України Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

136. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

137. Про Національну стратегію у сфері прав людини Указ Президента України; Стратегія від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

138. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

139. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності Закон України від 22.06.2012 № 5026-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text>

140. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

141. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>

142. Про основні засади молодіжної політики Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

143. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції: Указ Президента від 18 листопада 2005 року № 1615/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005#Text>

144. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX . Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1591-20>

145. Про професійних творчих працівників та творчі спілки Закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр#Text>

146. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

147. Про рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 року № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>

148. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року РНБО; Рішення від 11.08.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>

149. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

150. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція, Перелік від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>

151. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року №386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p#Text>

152. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України : Постанова КМУ від 18 грудня 2018 р. № 1200. URL: <https://web.archive.org/web/20191203204115/https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorenniya-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-ta-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini>

153. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

154. Пробоїв О.А. , Гуменyak Л.В. Корупція і високий рівень тіньової економіки як визначальні фактори впливу на інвестиційну привабливість України та її інтеграційні прагнення. *Економіка і суспільство*. 2018. №18. С. 127-138

155. Прокопик О.І. Шляхи детінізації економіки України та її особливості . *Банківська справа*. 2008. № 2. С. 56–66.

156. Селіванов А. Публічна влада і громадянин в умовах застосування судової адміністративної юрисдикції (проблеми теорії і практики). *Право України*. 2006. № 9. С. 28 –33.
157. Сенишин О. С. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с.
158. Синчак В. П. Система оподаткування у сільському господарстві України: теорія, методологія та практика : монографія. В. П. Синчак. Х. : ХУУП, 2008. 476 с.
159. Сонюк О.В. Безпека підприємницької діяльності: трансформація підходів сприйняття. Національна безпека: загрози та виклики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня – 12 травня 2024 року. Львів Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 192-196.
160. Суворова С.Г., Кульганік О.М. Тіньова економіка в Україні: стан та шляхи подолання. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Випуск 8. С. 168-172. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=30835.pdf>
161. Супрунова І.В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки : монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2021. 340 с.
162. Тацій В. Правові засоби детінізації економіки. *Вісник НАН України*. 2001. № 4. С. 34.
163. Тильчик О.В. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: теорія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2018. 477 с.
164. Тильчик О.В. Класифікація нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тінізації економіки в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №4. С. 117-120
165. Тильчик О.В. Нормативно-правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний огляд та пропозиції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №3. С. 155-159.

166. Тильчик О.В. Передумови визначення співвідношення тіньової економіки та корупції в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 3. С. 58–60.

167. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. - К.: НІСД, 2011. 31 с.

168. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналітичний огляд. упор.: С.С. Чернявський, В.А. Некрасов, А.В. Титко [та ін.]; К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

169. Тіньова економіка. Аналітична доповідь. К., 2021. URL: <https://me.gov.ua/download/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8/file.pdf>

170. Тіссен У. Тіньова економіка: методи прогнозування, проблеми кількісної оцінки та висновки для економічної політики. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини. К., 1997. С. 61

171. Тоцький Б. А. Застосування складових принципу пропорційності щодо захисту прав і законних інтересів платників податків. Б. А. Тоцький. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: серія: Право. голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород, 2024. Т. 2. Вип. 82. С. 269 – 277.

172. Трудове законодавство: як регулюється праця домашнього персоналу. URL: <https://7eminar.ua/news/9883-trudove-zakonodavstvo-yak-regulyujetsya-pracya-domasnyogo-personalu>

173. Тютюник І. В. Детінізація національної економіки на основі управління податковими розривами. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324255471.pdf>

174. У Комітеті з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів на слуханнях обговорено проблематику домашньої праці в Україні: Як "невидимі" працівники стають "видимими", а домашня праця – престижною. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/262441.html

175. Упровадження децентралізації публічної влади в Україні: національний і міжнародний аспекти. Г.Г. Динис, Т.О. Карабін, Я.В. Лазур, М.В. Менджул, Р.П. Натуркач, О.Я. Рогач, М.В. Савчин, І.С. Сухан, П.А.Трачук, І.В. Хохлова; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина. Ужгород: ТІМРАНІ, 2015. 216 с
176. Ушинкіна О.А. Державно-правове регулювання обігу віртуальних активів в Україні: дис. ... д-ра філос.081.Київ, 2025. 211 с.
177. Хоменко Г. Ю., Мошак А.М. Вплив тіньової економіки на формування показників фінансової звітності підприємств. Вісник ЖДТУ. *Економіка, управління та адміністрування*. 2018. №4 (86). С. 67- 69.
178. Чирва Р. Реформа ЄСВ: питання без відповідей. URL: <http://gazeta.dt.ua/article /print/finances/reforma-yesv-pitannya-bezvidpovidey-.html>
179. Шолкова Т.Б. , Кобзар В.А. Роль державного регулювання у процесі детінізації економіки України: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №8. С. 327-332. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/83.pdf
180. Щурко У.В. Конкурентні стратегії безпеки розвитку реального сектору економіки.: дис. ... д-ра екон. наук 21.04.01. Київ, 2021. 523 с.
181. Ярмоленко А. Тіньова економіка. *Політика і час*. 1996. № 5. С. 51.
182. Barron A., and Scott C. The Citizen's Charter Program, *The Modern Law Review*. 1992. Vol. 55. №.4. pp. 526-547.
183. Beale V. and Pollitt C. Charters at The Grassroots: A First Report. *Local Government Studies*. 1994. №20(2). pp.202-225.
184. Beneficial ownership registers: Regulation Around the World. URL: <https://surl.li/iblwoy>
185. Borschuk E., Lipentsev A., Zaveryukha M. Theoreti cal and applied foundations of the shadow economy of Ukraine. *Public administration efficiency*. 2015. Vip 43. pp. 29-35.

186. Building the System of National Accounts - non-observed sector. Eurostat. URL: <https://surl.lu/gcfwyb>
187. Digital by Default. URL: <https://www.bmz-digital.global/en/digitalisation-as-a-quality-feature/digital-by-default>
188. Diorditsa Ihor, Onishchuk Yuriy, Matviichuk Anatolii, Maliarchuk Nazar, Dasiuk Viktor. Anti-Corruption Expertise in Ukrainian Public Administration: Conceptual Framework, Challenges, and Innovative Approaches. URL: <https://ceridap.eu/anti-corruption-expertise-in-ukrainian-public-administration-conceptual-framework-challenges-and-innovative-approaches>
189. Drewry G. Citizens as Customers – Charters and the Contractualisation of Quality in Public Services, EGPA Conference Bern, Switzerland, Drewry, G. 2002. ‘Whatever happened to the citizen’. charter?’. *Public Law*. 2005. pp. 9-12
190. Edelenbos J. N., & Gerrits L. Organizing interfaces between government institutions and interactive governance. *Policy Sciences*. 2009. № 43(1). pp. 73–94. URL: <https://doi.org/10.1007/s11077-009-9086-2>
191. Egmont Group. URL: <https://egmontgroup.org>
192. E-Kasa URL: <https://www.ekasa-group.com/it/home>
193. Employment, incomes and equality a strategy for increasing productive employment in Kenya Report of an inter-agency team financed by the united nations development programme and organised by the international labour office. URL: https://webapps.ilo.org/public/libdoc/ilo/1972/72B09_608_engl.pdf
194. Enhanced regulatory sandbox (ERS). URL: <https://www.asic.gov.au/for-business-and-companies/innovation-hub/enhanced-regulatory-sandbox-ers>
195. EU opens accession negotiations with Ukraine/ URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/eu-opens-accession-negotiations-with-ukraine>
196. EU Tax Observatory. URL: <https://www.taxobservatory.eu/>

197. Feige E. A new perspective on macroeconomic phenomena: the Theory and measurement of the unabsorbed sector in the US economy. E. Feige. Causes, 1980.

198. For violation of RRO/PRRO usage requirements, the full amount of fines will have to be paid from August 1. 2025. URL: <https://tax.gov.ua/en/mass-media/news/914521.html>

199. France steps up crackdown on undeclared workers URL: <https://www.thelocal.fr/20250611/france-steps-up-crackdown-on-undeclared-workers>

200. Friedrich schneider. The Influence of Public Institutions on the Shadow Economy: An Empirical Investigation for OECD Countries. URL: <https://surl.li/fmeioq>

201. Government of United Kingdom. The Citizen's Charter: Raising the Standard, 1991. Cabinet Meeting. Memo. № 1599.

202. Haque S. Limits of The Citizen's Charter in India: The Critical Impacts of Social Exclusion. *Public Management Review*. 2005. Vol.7. Issue 3. pp. 391-416.

203. Internal Revenue Service. URL: <https://www.irs.gov/>

204. James S., Murphy K., & Reinhart M. The Citizen's Charter: How Such Initiatives Might Be More Effective. *Public Policy and Administration*. 2005. № 20(2). Pp. 1–18. URL: <https://doi.org/10.1177/095207670502000201>

205. Jednolity Plik Kontrolny. URL: <https://www.podatki.gov.pl/jednolity-plik-kontrolny/>

206. Jela E., D. An evaluation of the effect of citizen charters on service delivery in state corporations in Kenya: The case of the Kenya civil aviation authority. Kenyattauniversity. Retrieved February 3, 2022. 2015. URL: <https://surl.li/puvxxa>

207. Kavanagh D. John Major's political legacy. *Observatoire de la société britannique*. 2009. № (7). pp. 27–35. URL:10.4000/osb.717

208. Kudłacz M., Zhebchuk R. Participatory budget in metropolies as instrument of direct democracy in public management: experience of Poland and Ukraine. *Journal of Public Governance*. 2019. №49(3). Pp. 63-76. URL: <https://doi.org/10.15678/ZP.2019.49.3.05>

209. Kumeiko Andrii, Gordienko Artur, Volkova Yulia, Goncharenko Ganna, Blahodarnyi Andrii. State Safety as an Object of Legal Protection in Ukraine Studies in Science of Science. 2024. Volume 42. Issue 11. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14242254>

210. Lobodina. Zoriana, et al. Functioning of Participatory Budgets: Current State, Modernization Trends and Modeling in the Context of Reforming Public Finances. *Herald of Economics*. № 4. Jan. 2023. pp. 8–27, URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.04.008>.

211. Making space for innovation. The handbook for regulatory sandboxes. URL: https://www.congreso.es/docu/docum/ddocum/dosieres/sleg/legislatura_14/spl_5/pdfs/20.pdf

212. Markovska Anna. Serdiuk Oleksii. Soldatenko Iryna. Trust as a weapon of war: fighting corruption and corporate crime in Ukraine. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10611-024-10191-5>

213. McManus J., Warren N. The Case for Measuring Tax Gap. *Journal of Tax Research*. 2006. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/eJTR/2006/3.html>.

214. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Paper. International Monetary Fund. 2018. 76 p.

215. Medina Leandro and Mr. Friedrich Schneider Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? URL: <https://surl.li/shqwwf>

216. Mees H., Crabbé A., Driessen P. P. J. Conditions for citizen co-production in a resilient, efficient and legitimate flood risk governance arrangement. A tentative framework. *Journal of Environmental Policy & Planning*. 2017. № 19 (6). P. 827–842.

217. Mills P., L. and Serageldin I. Governance and the External Factor, World Bank Annual Conference on Development Economics, World Bank: Washington DC. 1991.

218. Mullen J. John Major's Citizens Charter - fifteen years later. In Raphaële Espiet-Kilty; Timothy Whitton (eds.). *Citoyens ou Consommateurs*. Presses Universitaire Blaise Pascal. 2006.

219. MyTax Portal. URL: <https://mytax.iras.gov.sg/login/selection>

220. Nehara Rodion, Kalchuk Oleksii, Riabchenko Olena, Kapitanets Svitlana, Oleksandr. System of public administration entities in times of war: the Ukrainian experience URL: <https://ceridap.eu/system-of-public-administration-entities-in-times-of-war-the-ukrainian-experience>

221. OECD Economics Department Working Papers № 1725 URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/08/anti-corruption-and-public-integrity-strategies-insights-from-new-oecd-indicators_874e08c1/a925c7fd-en.pdf

222. Ohemeng, F., L., K. The Charter System in Ghana: The Holy Grail of Public Service Delivery. *International Review of Administrative Sciences*. 2010. Vol.76(1). pp.115-136.

223. Participatory Budget as a Tool for Local Community Development in Ukraine. *International Journal of Management*. 2020. №11 (6). pp. 16-25 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3658822&

224. Participatory Budgeting: Data, Tools, and Analysis Piotr Faliszewski, Jarosław Flis, Dominik Peters, Grzegorz Pierczyński, Piotr Skowron, Dariusz Stolicki, Stanisław Szufa, Nimrod Talmon. URL: <https://arxiv.org/abs/2305.11035>

225. Paul S. India's Citizen's Charters: In Search of a Champion. *Economic and Political Weekly*. 2008. №43(7). Pp. 67–73. URL: <http://www.jstor.org/stable/40277614>

226. Prokisch R. Gedanken zum Principal Purpose Test. URL: <https://www.tax-legal-excellence.com/gedanken-zum-principal-purpose-test>

227. Rademacher-Gottwald C. Internationales Steuerrecht: Treaty Shopping. URL: <https://www.haufe.de/id/beitrag/internationales-steuerrecht-treaty-shopping-HI1755037.html>

228. Rahman H., Z. and Robinson M. Governance and State Effectiveness in Asia, Dhaka: PPRC. 2006.

229. Rushni Korishi, Buddha Dev Biswas, Mizanur Rahman Citizen's Charter in Public Services: Development, Principles and Practice Britain International of Humanities and Social Sciences (BIOHS). Journal ISSN: 2685-3868(Online). 2685-1989(Print) Vol. 4. № 3. October 2022. Page 557-563.

230. Schiavo L. L., Quality standards in the public sector: Differences between Italy and the UK in the Citizen's Charter initiatives. *Public Administration*. 2000. Vol. 78 №. 3. Pp. 679–698.

231. Sodra. URL: <https://www.sodra.lt/>

232. State Tax Service successfully implemented the first international automatic exchange of information according to the CRS Standard. URL: <https://www.tax.gov.ua/en/mass-media/news/829110.html>

233. Sungdo Lee. Exploring how interest groups affect regulation and innovation based on the two-level games: The case of regulatory sandboxes in Korea . Technological Forecasting and Social Change. Volume 183. October 2022 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162522004036?via%3Dihub>

234. Sweden: Shadow economy. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Sweden/shadow_economy/

235. Taylor I. Raising the expectation interest: new labor and the Citizen. Charter'. *Public Policy and Administration*. 1999. Vol 14. № 4. pp. 29-38. URL: <https://doi.org/10.1177/095207679901400403>

236. The non-observed economy in national accounts: an update and a link with the undeclared economy Research Institute for Work and Society, University of Leuven. Economic Commission for Europe Conference of European Statisticians Group of Experts on National Accounts Twenty-fourth session Geneva, 8-10 April 2025. URL: https://unece.org/sites/default/files/2025-03/10_The%20non-observed%20economy%20in%20the%20national%20accounts_REV_0.pdf

237. The underground economy: a threat to democracy, development and the rule of law. Resolution 1847. 2011. URL: <https://pace.coe.int/en/files/18056/html>

238. Thomas J. Quantifying the black economy: “measurement without theory” yet again? *The Economic journal*. 1999. № 109. p.387.

239. Torres L. Service Charters in Spain: Transparency and Citizen Empowerment or Government Marketing?, *Public Money & Management*. 2006. №26(3). pp. 159-164, URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9302.2006.00517.x>

240. Torres L. Service Charters: Reshaping the Government-Citizen Relationship – The Case of Spain’, paper delivered at the Conference of the European Group of Public Administration (EGPA), Lisbon, Portugal (September). 2003.

241. Ukraine: Third Review of the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for a Waiver of Nonobservance of Performance Criterion, and Modifications of Performance Criteria-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. March, 22. 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2024/03/22/Ukraine-Third-Review-Under-the-Extended-Arrangement-Under-the-Extended-Fund-Facility-546741>

242. UNHR. Human rights and constitution-making, United Nations Publications, NY, USA. Retrieved on 10 August 2022. 2018. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ConstitutionMaking_EN.pdf

243. Valeri Lipunov, Vladislav Shirshikov, Jonathan Lewis Theoretical and methodological approaches to the study of the problem of corruption. URL: <https://arxiv.org/abs/2106.01787?>

244. Volkova Y, Bon B, Borysenko A, Leheza Y, Leheza Y. Crypto market experience: Navigating regulatory challenges in modern conditions. *Al-Risalah Forum Kajian Hukum Sos Kemasyarak.* 2024. № 24(2). Pp. 178-194. URL: [10.30631/alrisalah.v24i2.1625](https://doi.org/10.30631/alrisalah.v24i2.1625)

245. Volkova Yu. Administrative and legal mechanism for prevention of corruption in the field of health care in Ukraine Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and its enforcement : Scientific monograph. Ed. T. Kolomoiets. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. 316 p. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-347-7-3>

246. Volkova Yu. Digitalization of administrative procedures in the field of urban planning as a tool for combating corruption. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12 С. 547-550. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/127>

247. Voznyak H., PelekhatyyA. Participatory budgeting as a tool for the implementation of the fiscal policy of regional development of Ukraine. *Economic Annals-XXI.* 2017. № 167(9-10). Pp.53-56. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V167-11>

248. Warner D. Encyclopedia of Applied Ethics (Second Edition). Rights and Privileges. Retrieved on 11 July 2022. 2012 URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/rights-and-privileges>

249. Whole-of-government approach. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/glossary-item/whole-government-approach%C2%A0_en

ДОДАТКИ

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Луценко Л.В. Принципи діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2025. № 1(69). Р. 283–289. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2025.1.41>.
2. Луценко Л.В. Детінізація доходів громадян як напрям державної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 494–497. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/110>.
3. Луценко Л.В. Взаємодія органів виконавчої влади з місцевим самоврядуванням та громадськістю у процесі детінізації. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 418–424. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.61>.
4. Луценко Л.В. Характеристика суб'єктного складу у сфері детінізації доходів громадян. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 249–256. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.32>.
5. Луценко Л.В. Явище тіньової економіки в Україні: історико-правовий дискурс. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 388–394. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.52>.
6. Луценко Л.В. До питання підвищення ефективності впровадження політики детінізації доходів громадян. *Права людини та публічне врядування* : матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 464–467. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-122>.

7. Луценко Л.В. Шляхи підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері детінізації доходів громадян в Україні. *Proceedings of the international scientific conference “Modern Achievements in Legal Science and Practice”*, Riga, the Republic of Latvia, March 19–20, 2025. Riga : Publishing House “Baltija Publishing”, 2025. P. 200–202. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-558-7-52>.